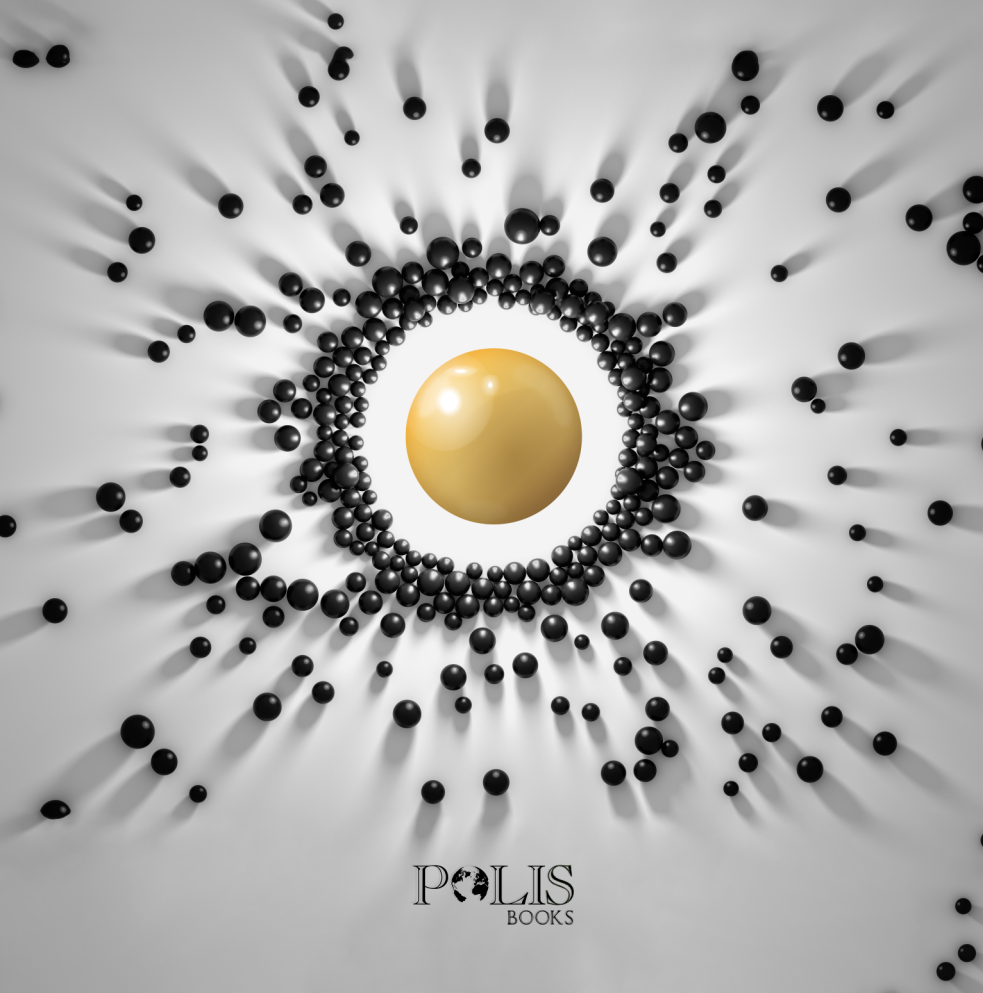


TEODORA PRELIPCEAN

EXPLICAȚIA ÎN
ȘTIINȚELE SOCIOUMANE



POLIS
BOOKS

Prezentul volum este reeditarea celui apărut sub același titlu la Editura Didactică și Pedagogică, București, 2004.

Lector: Sorin Bocancea

Concepția grafică a copertei: Andrei Cucu

Foto copertă: https://www.freepik.com/free-photo/gatheringblack-spheres-center-light-background-attraction-objects-withlong-shadows-magnetic-attraction-objects-central-formation-render_11221107.htm#page=3&query=social%20science%20human&position=7&from_view=search&track=ais&uclid=3f96d400-5f6d-402e-a3fcc8bcfe25368d>
Image by GarryKillian on Freepik

© 2023 Polis Books pentru prezenta ediție

Reproducerea parțială sau totală a prezentei cărți fără acordul Editurii constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Editura Polis Books

Iași, str. Bălușescu, nr. 2, jud. Iași
polisbook@revistapolis.ro

Teodora Prelipcean, *Explicația în științele socioumane*, 224 p., 2023

ISBN: 978-606-95777-3-8

TEODORA PRELIPCEAN

EXPLICAȚIA ÎN ȘTIINȚELE SOCIOUMANE

Cuvânt-înainte de Teodor Dima

2023
POLIS
BOOKS IASI

TEODORA PRELIPCEAN este conferențiar la Facultatea de Drept și profesor cu activitatea didactică și de cercetare la Universitatea „Petre Andrei” din Iași. Licențiată în filosofie la Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași (1994), studii aprofundate în filosofie și spiritualitate răsăriteană (1996), doctorat în filosofie (2003). Stagii de specializare la Faculté des Sciences Économiques et Sociales, Université de Lille, France (1993), și la Faculty of Law, University of Lapland, Rovaniemi, Finlanda (2000). Membră a Asociației Internaționale Council for Research in Values and Philosophy, membră a International Board Advisory, Lumen, Iași, reviewer al *Philosophy Study* (David Publishing Company, Chicago, IL, USA), secretar general de redacție al revistei *Polis* și editor-șef al anuarului Universității „Petre Andrei” din Iași, *Fascicula Drept, Științe Economice, Științe Politice*. A publicat articole/studii în reviste de specialitate românești și străine (*Revista de teorie socială, Symposion, Philosophy Study, Polis, Procedia – Social and Behavioral Sciences*), precum și în volume colective (*Sinteze de știință politică. Studii tematice pentru examenul de licență*, coordonatori: Cristian Bocancea și Daniel Șandru, Institutul European, Iași, 2012). A coordonat (împreună cu Laura Mitarotondo) revista *Polis*, vol. V, nr. 2 (16), Serie nouă, martie-mai 2017. Lucrarea *Explicația în științele socioumane* (Editura Didactică și Pedagogică, București, 2004) a fost tradusă în limba spaniolă (*La explicación en las Ciencias Sociales y Humanas*, Niram Art, Madrid, 2015). Este, de asemenea, autoarea lucrării *Utopia. Imaginarul social între proiecție și realitate* (Adenium, Iași, 2015).

„În comparație cu alte încercări similare, lucrarea Teodorei Prelipcean se detașează prin fizionomia specifică, prin tratarea complexă a temei explicației științifice dintr-o triplă perspectivă: epistemologică, logică și socio-politologică. Autoarea și-a propus analiza subiectului printr-o abordare *ecosistemică*, resituând problematica în contextul său firesc, cel al cunoașterii universului sociouman.”

prof. univ. dr. ADRIAN-PAUL ILIESCU

„*Explicația în științele socioumane*, autentică monografie a demersului explicativ în științele socioumane, reprezintă o realizare teoretică de nivel academic, elevată și valoroasă prin sinteza oferită, deosebit de profitabilă pentru cititorul avizat sau chiar mai puțin avizat în problematica epistemologică.”

prof. univ. dr. SORIN-TUDOR MAXIM

„Complexitatea *socio-polito-epistemo-logică* a problematicii procesate în această carte dă măsura calităților de cercetător ale autoarei. Deschiderea tematică, profunzimea analizei, coerența discursului, prețuirea înaintașilor, noutatea soluțiilor avansate atunci când situația o cere fac din Teodora Prelipcean un investigator atent și un alergător de cursă lungă în aspirația spre înțelepciune.”

prof. univ. dr. ANTON CARPINSCHI

Cuprins

Cuvânt-înainte (<i>Teodor Dima</i>)	8
Introducere	10

CAPITOLUL 1

ȘTIINȚELE SOCIOUMANE: COORDONATE EPISTEMOLOGICE

1. Constituire și devenire	15
2. Specificul cunoașterii în științele socioumane	29
3. Realitate și limbaj. Rolul interpretării	45

CAPITOLUL 2

EXPLICAȚIA ȘTIINȚIFICĂ – FUNCȚIE ESENȚIALĂ A CUNOAȘTERII

1. Cunoașterea. Forme și funcții.....	65
1.1. Conceptul de cunoaștere.....	65
1.2. Forme ale cunoașterii.....	70
1.3. Funcția explicativă a cunoașterii	75
2. Structura explicației științifice.....	80
2.1. Rolul generalizărilor nomologice.....	82
2.2. Rolul enunțurilor de existență	93
2.3. Condiții asertorice ale corectitudinii logice a demersurilor explicative	95

CAPITOLUL 3

SISTEMATIZĂRI EXPLICATIVE ALE CUNOAȘTERII ȘTIINȚIFICE. APLICAȚII ÎN ȘTIINȚELE SOCIOUMANE

1. Preambul	103
2. Sistematizări deductive.....	110
3. Sistematizări inductive	119
4. Explicația prin cauze	126

CAPITOLUL 4

ALTE TIPURI DE EXPLICAȚII ÎN ȘTIINȚELE SOCIOUMANE

1. Preambul	136
2. Explicația funcțională.....	137
3. Explicația genetică	145
4. Explicația motivațională.....	149
5. Explicația prin caracteristici	158
6. Explicația prin teme	167
6.1. Liberalismul.....	170
6.2. Conservatorismul	180
6.3. Socialismul	189
7. Explicație și comprehensiune în cunoașterea socioumană	194
Concluzii	200
Abstract	206
<i>Bibliografie</i>	211

Cuvânt-înainte

Comuniunea epistemologilor români poate să primească în rândurile sale cu un călduros „bun-venit” o tânără cercetătoare care face din scris un reflex al personalității, încât lucrarea de față să exprime preocupări pentru clarificare, redefinire și orientare spre importante elemente și caracteristici ale explicației științifice. Pentru îndeplinirea acestor deziderate au fost cercetate lucrări de referință, acordându-li-se lecturi euristice și s-a scris în așa fel încât numărul rândurilor nepreluare să-l depășească pe acela al paginilor adunate în această carte.

Structura lucrării are în centrul său trecerea de la general și abstract la particular și concret prin abordarea elementelor principale ale explicației științifice și a căilor de utilizare a lor în științele socioumane. Se ajunge la concluzia că, în domeniul vieții socioumane, nu se urmărește constituirea unor modele canonice, aplicabile oricând și oriunde, ci la elaborarea unor modele optime în măsură să surprindă diversitatea și complexitatea lumii sociale. De aceea, este susținută cu argumente și exemple legătura complexă dintre explicație, interpretare și comprehensiune; cu alte cuvinte, într-o strategie cognitivă, trebuie să-și unească forțele intelectul cu structurile sale logice și imaginarul intuiției care ajută înțelegerea.

Un aspect important al lucrării îl constituie apelul făcut de autoare la mari personalități ale logicii și epistemologiei. Astfel, comprehensiunea este abordată cu ajutorul lui Dilthey, care scria

că „procedeul comprehensiunii este acela prin care viața se clarifică pe sine în profunzimile sale”; diferențele dintre științele naturii și acelea ale culturii, prin intermediul operei lui Heinrich Rickert, creatorul axiologiei; explicația științifică este deslușită cu ajutorul primordial dat de Popper și Hempel. Tezele enunțate nu sunt, desigur, singurele dezvoltate, Teodora Prelipcean formulează și argumentează interpretări, păreri proprii, autoreflexii și critici pertinente.

Informându-se asupra temei, autoarea a găsit mijloacele necesare pentru compararea soluțiilor. De exemplu, abordându-se legitimitatea explicației cauzale, sunt comentate aspecte precum inexistența posibilității de specificare detaliată a cauzelor unui eveniment; în opoziție, este prezentată poziția acelor epistemologi care fac apel în special la cauze, considerându-le singurele posibilități de constituire a explicațiilor științifice. Se ajunge la un echilibru promovându-se ideea că în teoriile formulate în științele socioumane trebuie să se facă apel la explicațiile cauzale numai atunci când specificul situațiilor de explicat le solicită. În plus, se accentuează faptul că există multiple modalități de clasificare a explicațiilor cauzale, ajungându-se la concluzia că explicațiile multicauzale sunt caracteristice pentru abordarea faptelor din științele socioumane.

Cititorii pot urmări în această carte cum sunt înțelese științele ca ansambluri de răspunsuri ce se adresează spiritului uman, cum explicația științifică este un element dintr-o posibilă strategie cognitivă, cum este abandonată iluzia unui model unic al explicației științifice. În domeniul vieții sociale cercetătorii nu pot fi constrânși să utilizeze un singur model explicativ; diversitatea și complexitatea lumii sociale exclud orice dogmatism epistemic și metodologic pentru că numai mariajul dintre explicație, interpretare și comprehensiune poate fi benefic și stimulat.

Așezați această carte pe un raft al bibliotecii dumneavoastră numai după ce i-ați cunoscut conținutul!

*prof. univ. dr. Teodor Dima,
M.C. al Academiei Române*

Introducere

După criza „paradigmei analitic-empiriste” manifestată în a doua jumătate a secolului XX, epistemologia s-a găsit în stadiul „sintezei constructive”. Această orientare încearcă să depășească, pe de o parte, concepția unor cercetători precum K. G. Hempel, H. Feigl, I. Scheffler – adepți ai unor ajustări ale vechii paradigme, pe de altă parte, ideile susținute de reprezentanții „noii filosofii a științei” – Th. S. Kuhn, P. K. Feyerabend, St. Toulmin ș.a., direcție istorico-critică de cercetare ce pune în valoare istoricitatea teoriilor științifice, necesitatea îndreptării atenției nu asupra aspectelor structurale, logice, ale teoriilor, explicațiilor etc., ci mai ales asupra aspectelor diacronice, sociopsihologice ale acestora¹. Adepții orientării „sintezei constructive” – W. Stegmüller, H. Putnam, P. Suppes, J. Hintikka ș.a. – și-au propus redefinirea scopurilor și metodelor cercetării științifice, a ideii de raționalitate științifică, construirea unor modele optime ale evoluției cunoașterii².

În această perspectivă se înscrie și problema explicației în științele socioumane, problemă epistemologică extrem de actuală. Chiar dacă în secolul XX s-au făcut pași importanți în această direcție, ea se găsește încă în faza problematizărilor și discuțiilor.

1. Ilie Părvu, *Introducere în epistemologie*, Polirom, Iași, 1998, pp. 13-15, 39.

2. *Ibidem*, p. 15.

Altfel spus, stadiul este cel al „cercetării extraordinare”, cum se exprima Thomas Kuhn. Se urmărește clarificarea, redefinirea unora dintre concepte, eliminarea celor inexacte, reorientarea cercetărilor, perfecționarea instrumentelor, reevaluarea scopurilor. Factorii determinanți ce au condus cercetările în această direcție sunt multipli. Printre aceștia pot fi amintiți: fragmentarea și hibridarea continue ale științelor socioumane; rolul crescând al unor metode proprii de cercetare; anumite aspecte complementare ale creșterii cunoașterii științifice; evidențierea bogăției și varietății lumii sociale; recunoașterea rolului contextelor explicative și a specificului explicației în științele socioumane.

Deoarece ne ocupăm de explicație în științele socioumane, am considerat că se impune o *abordare ecosistemică*. Aceasta înseamnă că problematica epistemologică a explicației trebuie văzută în contextul cunoașterii social-umanului, întrucât acest tip de explicație se desfășoară într-un mediu al experiențelor social-istorice, condiționează și este condiționată, la rândul său, de specificitatea ontică, gnoseologică, axiologică specifice universului sociouman.

De aceea, pentru o mai bună înțelegere a stadiului cercetărilor cu privire la problema explicației în științele socioumane, s-a impus, [în primul capitol](#) al lucrării, precizarea coordonatelor epistemologice ale acestora. Astfel, considerațiile preliminariei referitoare la constituire și devenire urmăresc, pe de o parte, evoluția în timp și conturarea unui tablou al științelor socioumane, pe de altă parte, fragmentarea și hibridarea acestora, procese ce evidențiază complexitatea și diversitatea spațiului social. După ce am trasat firul construcției, reconstrucției și reasezării, analizăm specificul procesului cunoașterii în științele sociale și umane, specific ce poate fi pus în evidență definind caracteristicile obiectului cunoașterii, metodologia adoptată și trăsăturile subiectului cunoscător. De asemenea, întrucât definirea corectă a conceptelor determină o gândire clară, vom aborda problema raportului obiectiv-subiectiv în cunoașterea socioumană. Considerațiile preliminare se încheie printr-o analiză a funcțiilor și

- 12 trăsăturilor limbajului, a rolului interpretării în științele socioumane. Toate acestea creează cadrul necesar tratării problematicii explicației științifice.

Capitolul următor, „[Explicația științifică – funcție esențială a cunoașterii](#)”, definește conceptul de cunoaștere, evidențiază caracterul complex al procesului cognitiv, identifică locul și rolul funcției explicative în ansamblul cunoașterii. Drumul parcurs este cel de la cunoașterea comună la cunoașterea științifică, de la explicațiile neștiințifice din contexte individuale și contexte preștiințifice la explicațiile științifice. În același capitol, ne ocupăm de cele două componente esențiale ale explicației științifice: *explanandum-ul* și *explanans-ul*. În acest sens, sunt puse în valoare rolul enunțurilor nomologice și importanța propozițiilor asertorice cu privire la circumstanțele în care s-a produs fenomenul de explicat, elemente indispensabile în structurarea logică a *explanans-ului* explicației științifice. Sunt formulate, apoi, condițiile logice și empirice de adecvare la care trebuie să ne raportăm în vederea asigurării corectitudinii logice a demersurilor explicative. Prin formularea cerințelor derivării *explanandum-ului* din *explanans* se indică, în acord cu exigențele unității metodologice a demersurilor explicative, atât metodologia de urmat, cât și granițele cunoașterii științifice, indiferent de domeniul la care ne raportăm. În finalul capitolului se fac câteva precizări referitoare la raportul dintre *explicație* și *descriere*, pe de o parte, *explicație* și *predicție*, pe de altă parte.

În timp ce în capitolul anterior am prezentat structura explicației și am pus în evidență importanța funcției explicative în cunoașterea științifică, în [al treilea capitol](#) ne ocupăm de analiza sistematizărilor deductive, inductive și cauzale ce sunt folosite în procesul explicativ, concretizându-le aplicativ în științele socioumane. Se urmărește, în acest context, capacitatea de cuprindere a bogăției și diversității faptelor sociale, precum și puterea explicativă a respectivelor sistematizări. Pentru aceasta, sunt găsite numeroase exemple, mai ales din știința istoriei și științele politice. Se constată în același timp că modelele *universal-deductive*,

statistic-deductive, probabilistic-inductive, multiplu-cauzale, fără a deține monopolul, au și astăzi un rol fundamental în cadrul explicației științifice. Așadar, aceste sistematizări sunt necesare și funcționale, dar nu sunt singurele care se utilizează în practica cunoașterii și explicării faptelor sociale. De aceea este importantă analizarea critică și evidențierea limitelor sistematizărilor amintite. Totodată, ele vin să probeze faptul că natura și societatea formează un tot unitar, neexistând posibilitatea trasării unor linii de demarcație rigide între ele.

Tocmai de aceea apar, în ultimul capitol al lucrării, alte tipuri de explicații folosite în științele socioumane: funcțională, genetică, motivațională, comprehensivă, prin caracteristici, prin teme. Parte a paradigmei funcționaliste privitoare la modul de concepere și tratare a faptelor sociale, *explicația funcțională* semnalează locul și rolul unui element anume într-un ansamblu de elemente ce se condiționează reciproc. Din această perspectivă, societatea se înfățișează ca o „autoconstrucție”, ca un întreg în permanentă devenire, transformare și reorganizare. *Explicația genetică* urmărește explicarea unor fapte sociale prin indicarea treptelor de dezvoltare parcurse. Dacă se reușește stabilirea tuturor etapelor dintr-un șir mai lung de dezvoltări, ne situăm în sfera explicației istorico-genetice. În cazul în care anumite verigi sunt lipsă, se impune explicația sistematico-genetică. Dat fiind că în structurarea activităților și conduitelor umane motivațiile au un rol orientativ și dinamic, *explicațiile motivaționale* vin să completeze posibilitățile noastre de înțelegere și explicare a realității socio-umane. De asemenea, tot aici este analizată triada motivație-scop-acțiune, evidențiindu-se complexitatea elementului scop, dubla perspectivă din care ne putem raporta la acesta: element explicativ sau fapt de explicat. Un alt tip explicativ asupra căruia ne-am îndreptat atenția este *explicația prin caracteristici*. Aceasta vizează descrierea factorilor-„cheie” implicați în desfășurarea fenomenelor supuse atenției. În acest sens, pentru evitarea unor posibile confuzii, se precizează distincția dintre simpla descriere a faptelor și explicația prin caracteristici. Este pusă în valoare,

- 14 în același context explicativ, relația dintre explicația prin caracteristici și definiții. Un ultim tip explicativ asupra căruia ne-am îndreptat atenția îl constituie *explicația prin teme*. Prin intermediul acesteia ne propunem valorificarea potențialului explicativ-interpretativ al conceptului de *temă* în analiza ideologiilor politice ale modernității: liberalismul, conservatorismul și socialismul. Studiul tematic al acestor ideologii oferă o perspectivă aparte, un spor în cunoașterea și înțelegerea proceselor social-politice și a confruntărilor de idei din lumea modernă.

În final este analizat raportul dintre explicație și comprehensiune în științele socioumane. Ideea pe care o susținem este aceea a complementarității diverselor tipuri explicative în practica cunoașterii științifice, inclusiv recunoașterea rolului comprehensiunii.

Contribuțiile pe care lucrarea le aduce demersului explicativ în ansamblul științelor socioumane ar fi următoarele: analiza critică a celor mai importante cercetări de epistemologie socială; testarea schemelor explicative prin exemple extrase din vastul câmp al realității socioumane; introducerea unor noi tipuri explicative: *explicația prin caracteristici* și *explicația prin teme*; încercarea de a prezenta într-o *lucrare monografică* problematica atât de complexă a explicației în științele socioumane.

Capitolul 1

Științele socioumane: coordonate epistemologice

1. Constituire și devenire

Analiza filosofică milenară făcută procesului de cunoaștere ne îndeamnă să afirmăm că nu putem cunoaște totul, nu putem demonstra totul, nu putem intui totul. Iată un motiv al interogării „La ce bun toate eforturile noastre de cunoaștere?”, dar și un îndemn pentru continuarea „călătoriei spre centrul Pământului”. Este ceea ce vom încerca în cele ce urmează, fără a pierde din vedere două aspecte fundamentale. Pe de o parte, faptul că analiza pe orizontală, cuprinzătoare și unificatoare, trebuie însoțită de o analiză profundă și clarificatoare, iar pe de altă parte, faptul că orice întreprindere de acest gen nu poate avea pretenția de a fi exhaustivă și, prin urmare, „încheiată”.

Lucrurile se nasc, sunt supuse transformării și dezvoltării, apoi dispar. Aceleași trepte sunt parcurse și de noi, oamenii. Aceste trepte de evoluție au trezit în noi dorința de cunoaștere atât a universului exterior – adică natura fizică și faptele sociale, cât și a celui interior – adică fenomenele psihice. Ce, cum, cât putem cunoaște reprezintă preocupări esențiale ale spiritului

- 16 uman din toate timpurile. Infinitatea problemelor, multitudinea întrebărilor și diversitatea răspunsurilor au condus la apariția și dezvoltarea științei.

Știința presupune totalitatea a ceea ce s-a realizat în ansamblul cunoașterii până la un moment dat. Însă această „totalitate” nu este statică și absolută, ci dinamică și relativă. „Știința”, sublinia Karl Popper (1902-1994),

nu construiește pe o temelie de granit. Construcția îndrăznească a teoriilor ei se ridică, pentru a spune așa, pe un teren mlaștinos. Ea poate fi comparată cu o construcție ai cărei stâlpi de susținere se afundă într-o mlaștină și nu se sprijină pe vreo temelie naturală sau „dată”. Și dacă încetăm să mai împingem stâlpii în adânc nu este fiindcă am atins un strat rezistent. Pur și simplu ne oprim atunci când credem că stâlpii sunt destul de solizi pentru a susține, cel puțin un timp, construcția¹.

Așadar, știința „nu este un subiect închis”², nu reprezintă numai un complex general de fapte, legi și teorii cunoscute, ci este o descoperire continuă de noi fapte, legi și teorii, o analiză și o critică neîntreruptă a ceea ce vrem să credem că știm, deseori distrugând tot atât de mult pe cât se clădește. Dar, în pofida insucceselor din unele domenii, a faptului că unele probleme nu au fost încă pe deplin elucidate, știința, în întregul său, nu încetează să se dezvolte și să-și finiseze edificiul. Aceste prefaceri evidente determină și conduc la stabilirea permanentă de noi raporturi între științele deja constituite, la divizarea, subdivizarea și hibridarea lor, precum și la apariția unor noi științe.

În antichitatea greacă filosofia reprezenta denumirea generică a tuturor cunoștințelor și științelor, existând un singur raport,

-
1. Karl Popper, *Logica cercetării*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 136-137.
 2. Ilya Prigogine, *De la existență la devenire*, Editura Științifică, București, 1992, p. 18.

într-un singur sens: toate domeniile cunoașterii erau subordonate filosofiei. De aceea, cele două importante clasificări ce ni s-au transmis sunt mai mult ordonări ale anumitor ramuri în interiorul filosofiei. Ne gândim la Platon (427-347) și Aristotel (383-322), cei doi mari reprezentanți ai „miracolului grec”, care au influențat istoria științei a antichității grecești și a veacurilor următoare. De exemplu, Platon, după cum ne spune Diogenes Laertios (180-240)¹, subîmparte științele în *practice* (printre care politica, cântatul din harpă sau flaut, *făuritoare*), cum ar fi arhitectura și construirea de corăbii, și *teoretice* (geometria, muzica, astronomia). Dar știința adevărată este cea contemplativă, adică *dialectica*. Spre deosebire de inteligența geometrului (*dianoia*), care este una analitică, situată între *opinie* și *intelectul pur*, inteligența dialecticianului (*nous*-ul), facultate spirituală superioară, este aceea care ne conduce spre adevărul absolut². La Aristotel, primul mare enciclopedist, ideea clasificării străbate întreaga sa operă și a stat la baza descoperirii silogismului. El este cel care a introdus modul de clasificare a lucrurilor ce se utilizează chiar și astăzi, bazat pe asemănare și deosebire. Întrebările fundamentale erau: *Cu ce se aseamănă acest lucru* (sau de ce gen ține) și *Prin ce se deosebește de lucrurile cu care se aseamănă* (care este diferența specifică). Aristotel ne vorbește despre științe *practice*, *productive* și *teoretice*³. *Științele practice* (ce au în vedere Binele ca țel al acțiunii) cuprind *etica*, *politica*; dintre cele *productive* (sau *poetice*) (care cercetează condițiile creării unei opere frumoase) fac parte *retorica* și *poetica*; scopul *științelor teoretice* este Adevărul, acestea subîmpărțindu-se în *matematică*, *fizică* și *teologie*. Alte două științe nu sunt introduse în clasificarea aristotelică, anume *metafizica* și *logica*. Metafizica deoarece, fiind *filosofia primă*, se identifică cu

1. Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Polirom, Iași, 1997, Cartea a III-a, XLIX [84].
2. Platon, *Republica*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 510 c-e, 511 a-e.
3. Aristotel, *Metafizica*, Editura IRI, București, 1996, Cartea VI (E), 1025b.

- 18 teologia, iar logica întrucât este și parte a filosofiei, dar mai ales instrument (*organon*) al oricărei științe¹.

O nouă clasificare a științelor ce merită amintită este cea realizată de Francis Bacon (1561-1626) la începutul secolului al XVII-lea. Chiar dacă importanța lui Bacon în istoria filosofiei nu este unanim recunoscută², clasificarea sa va fi preluată de către Denis Diderot (1713-1784) în unul dintre numeroasele articole elaborate pentru *Enciclopedia franceză* (1751-1780). Încă din lucrarea *Of the Proficiency and Advancement of Learning, Divine and Human* (1605), Bacon expune clasificarea științelor, clasificare ce se va regăsi în *De dignitate et augmentis scientiarum* (1623). Pornind de la cele trei facultăți ale spiritului, întemeietorul metodei experimentale împarte științele în *istorie* (care are ca temelie memoria), *poezie* (ce are drept bază imaginația) și *filosofie* (al cărei fundament este intelectul). Urmează o serie de diviziuni și subdiviziuni ale acestor științe, menite să-i orienteze întreaga cercetare de natură științifică³.

După cum se știe, acest secol debutează cu primele succese ale unei noi metode de cercetare, bazată pe observație și experiment. Principala preocupare a științei viza cercetarea temeinică a naturii, pornindu-se de la însemnătatea pe care o au faptele de experiență în ansamblul cunoașterii, vechea abordare, specifică anticilor, ce apela mai ales la ajutorul rațiunii, fiind abandonată. Se dorea o ruptură radicală de acel trecut construit exclusiv pe baze raționale. Însă metoda baconiană este una a experimentului

-
1. Jonathan Barnes, *Aristotel*, Humanitas, București, 1996, pp. 41-45.
 2. În *Discursul preliminar al Enciclopediei*, d'Alembert îl prezintă drept „cel mai mare, cel mai universal, cel mai elocvent dintre filosofi”, în timp ce David Hume în *Istoria Angliei* afirma că este mult inferior lui Galilei, poate chiar lui Kepler. Bacon a arătat doar calea spre filosofie. Galilei nu numai că a arătat-o, dar a mers cu pași mari pe această cale. A se vedea, în acest sens, Jean-Michel Besnier, *Histoire de la philosophie moderne et contemporaine*, Editions Grasset & Fasquelle, 1993, pp. 51-52.
 3. *Ibidem*, pp. 54-55.

calitativ, „care se subsumează în întregime unei logici a inducției, fiind doar o anexă a empiriei”¹. Nu este vorba așadar la Francis Bacon despre experimentul științific, de tip matematic, al cărui drum a fost deschis de Arhimede (287-212), continuat, printre alții, de Pierre de Maricourt, supranumit Pierre le Pèlerin (secolul al XIII-lea) și Roger Bacon (1220-1292), și care își va afla pe deplin întrebuințarea în știința galileo-newtoniană².

Încercările de sistematizare au continuat și în epocile ulterioare, mai ales odată cu „nașterea” primelor științe sociale spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. Adam Smith (1723-1790), prin *Avuția națiunilor. O cercetare asupra naturii și cauzelor ei* (1776), este nu numai părintele oficial al *economiei politice* moderne, ci și cel care „inaugurează câmpul clasic al științelor sociale”³. Economiei politice îi urmează, câteva decenii mai târziu, *sociologia*, al cărei fondator este Auguste Comte (1798-1857). Autor al *teoriei celor trei stadii* (teologic, metafizic și pozitiv⁴), Comte realizează și o clasificare a științelor în funcție de gradul de complexitate a obiectului fiecăreia și de momentul cronologic al apariției. Ordonate astfel, *filosofia naturală*, care cuprinde matematica, astronomia, chimia și biologia, va pregăti *filosofia socială*. La rândul ei, matematica este descompusă în trei ramuri: calculul, geometria și mecanica. În final, ajungem la următoarele șase științe: matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia și sociologia. Sociologia, așa cum o concepe Comte, ocupă locul central în sistemul științelor, fiind cea mai complexă și concretă, „scopul esențial al întregii filosofii pozitive”⁵. Ea își va conserva acest loc și în deceniile următoare, mai ales prin Émile Durkheim (1858-1917). Deoarece pentru acesta „subiectul uman”, consideră

1. Lucian Blaga, *Experimentul și spiritul matematic*, Humanitas, București, 1998, pp. 51-52.
2. *Ibidem*, pp. 20 și urm.
3. Alain Caillé, *Critica rațiunii utilitare*, Dacia, Cluj-Napoca, 2000, p. 26.
4. Auguste Comte, *Discurs asupra spiritului pozitiv*, Editura Științifică, București, 1999, pp. 12 și urm.
5. *Ibidem*, pp. 106 și urm.

- 20 Caillé, „este mai întâi social, înainte de a fi economic”, în această etapă sociologia se manifestă ca o „antieconomie politică”, primând o teorie a întregului ce înlocuiește o concepție a părților, a individualismului mercantil preconizat de economiști¹.

Un impact deosebit a avut dihotomia impusă de Wilhelm Dilthey (1833-1911) în secolul al XIX-lea, *secolul humaniora* sau *humanities* sau „saeculum historicum” cum avea să-l numească Nicolae Bagdasar (1896-1971)² datorită dezvoltării pe care au înregistrat-o științele istorice. În lucrarea sa *Die Geistige Welt*³, Dilthey opune *științele naturii* celor *morale și politice*, pentru ca mai apoi să apară clar formulată distincția între *științele naturii* și *științele spiritului*, separație ce fusese întrezărită de F. E. D. Schleiermacher (1768-1834) și J. G. Droysen (1808-1884). Astfel, se considera că primelor științe le-ar fi specifică explicația cauzală (*Erklären*), iar celor din urmă comprehensiunea (*Verstehen*). Se postula, prin urmare, ideea că nu poate fi vorba de exactitate și rigoare acolo unde gândirea nu funcționează „ca și cum” ar fi impersonală. Pentru aceasta ar fi necesare o anumită distanțare și indiferență față de obiectul cunoașterii, modalități ce nu sunt tocmai ușor de pus în practică în științele spiritului.

Având în atenție alte criterii de diferențiere, o serie de cercetători ai secolelor XIX și XX au continuat tradiția inaugurată de Dilthey. Ne gândim în primul rând la cei doi reprezentanți de seamă ai Școlii de la Baden: Wilhelm Windelband (1848-1915) și Heinrich Rickert (1863-1936). Windelband opunea *științele nomotetice* (ale naturii) (care cercetează legi) *științelor idiografice* (istorice) (care studiază doar faptele individuale). Dacă la Dilthey opoziția natură-spirit constituia punctul de plecare în clasificarea științelor, la Rickert „formarea conceptuală” se va afla la baza clasificării. Astfel, filosoful neokantian face distincție între *științele*

1. Alain Caillé, *op. cit.*, pp. 33-35.

2. Nicolae Bagdasar, *Scrieri*, Editura Eminescu, București, 1988, cap. *Criza culturii moderne*, p. 390.

3. Wilhelm Dilthey, *Le monde de l'esprit (Die Geistige Welt)*, traduction de M. Remy, Aubier, Éditiones Montaigne, p. 37.

naturii, în care conceptele exprimă generalul, și *științele istorice* (sau ale culturii), „individualizatoare”, destinate a surprinde legătura faptelor individuale cu valorile¹.

La noi, în literatura de specialitate, Alexandru D. Xenopol (1847-1920) vorbește despre *științe teoretice*, ce se ocupă de fenomenele asupra cărora timpul nu exercită nicio influență, și *științe istorice*, ce au ca obiect de studiu „fenomenele supuse influenței transformatoare a forțelor acționând în timp: fenomenele succesive”. *Științele teoretice* pot fi *ale materiei* (fizica, chimia, biologia ș.a.) sau *ale spiritului* (matematica, psihologia, dreptul, sociologia etc.). *Științele istorice* pot fi, la rândul lor, *științe istorice ale naturii*, cum ar fi geologia, paleontologia, teoria descendenței, sau *științe istorice ale spiritului*, din care face parte istoria cu ramificațiile sale: istoria politică, istoria artelor, istoria literaturii etc., deci istoria în sensul cel mai general al termenului, și nu istoria privită ca o „știință particulară”².

În ceea ce privește numai științele sociale, J. D. Bernal (1901-1971), în lucrarea *Știința în istoria societății*, le subîmparte astfel: *științe sociale descriptive*, cum ar fi arheologia, antropologia, sociologia, și *științe sociale analitice*, printre care se numără economia politică, știința dreptului, știința politică, pedagogia, psihologia, filosofia³.

Unitatea intrinsecă a cercetărilor din aceste domenii a fost dintotdeauna discutată⁴, continuând și în zilele noastre în condițiile

1. A se vedea Alexandru Boboc, *Filosofia contemporană. Orientări și tendințe în filosofia nemarxistă din secolul XX*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980, pp. 39-41, și, de același autor, „Notă introductivă” la Heinrich Rickert, *Obiectul cunoașterii. Introducere în filosofia transcendențială*, în vol. *Filosofie contemporană*, Garamond, București, p. 11.
2. Alexandru D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, în *Antologie de filosofie românească*, vol. IV, Minerva, București, 1988, pp. 33-35.
3. J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, Editura Politică, București, 1964, p. 709.
4. André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Presses Universitaires de France, Quadrige, Paris, 1992, vol. II, p. 958.

22 în care științele în general, dar mai ales cele sociale și umane, cunosc un continuu proces de structurare și restructurare. Totuși, astăzi, majoritatea specialiștilor sunt de acord cu următoarea organizare a sferei științelor socioumane¹: pe de o parte, avem *sociologia, științele politice, antropologia*, care formează nucleul vastei sfere, pe de altă parte, *filosofia, istoria, psihologia, economia, geografia, lingvistica*, elemente ce întregesc această sferă².

Fiecare dintre aceste științe se vrea autonomă, fiecare încearcă să-și delimiteze propriul obiect de studiu, să-și construiască propriile metode și să ne ofere o imagine de ansamblu asupra realității sociale. Însă cercetarea societății, acumularea unor noi cunoștințe nu pot fi epuizate de o singură disciplină. Tocmai în acest „păcat” a căzut într-o vreme filosofia, ce se dorea o *știință a tuturor științelor*, lucru surprins foarte bine de Descartes (1596-1650) în scrisoarea adresată abatelui Claude Picot (1614-1668), traducătorul *Principiilor filosofiei* în franceză. Aici filosofia este văzută „ca un arbore ale cărui rădăcini sunt metafizica, al cărui trunchi este fizica, iar ramurile care ies din acest trunchi sunt toate celelalte științe, care se reduc la trei principale, anume medicina, mecanica și morala”³. Sociologia, de asemenea, sub influența lui Émile Durkheim, Max Weber (1864-1920), Talcott Parsons (1902-1979), și-a dorit să devină o disciplină imperialistă, capabilă să explice totul. Mai recent, economia, raportându-se la

-
1. Preferăm această sintagmă multor altora care sunt utilizate. Julien Freund, de exemplu, consideră expresiile *științe morale, științe ale culturii, științe ale spiritului, științele omului* etc. ca fiind echivalente, însă elimină expresiile *științe sociale* și *științe istorice* ca fiind prea restrictive. A se vedea lucrarea sa *Las teorías de las ciencias humanas (Les théories des sciences humaines)*, 1973), Ediciones Península, Barcelona, 1993, traducción de Jaume Fuster, p. 7.
 2. A se vedea Denis Hollier (ed.), *Panorama des Sciences Humaines*, Gallimard, Paris, 1973, și Mattei Dogan & Robert Pahre, *Noile științe sociale*, Editura Academiei Române, București, 1993.
 3. René Descartes, *Principiile filosofiei*, Editura IRI, București, 2000, p. 72.

celelalte științe sociale, a ridicat aceleași pretenții. Astfel, în *American Economic Review* a fost publicat următorul manifest:

Economia le interpenetrează pe toate [*disciplinele sociale* – n.n.] și este în același timp penetrată de ele. Există o singură știință socială. Ceea ce dă economiei puterea sa invazionistă și imperialistă este aplicabilitatea universală a categoriilor noastre analitice – lipsă, cost, preferințe, oportunități etc... Astfel economia constituie realmente gramatica universală a științelor sociale¹.

Învinse de dorința de a fi fundament al tuturor științelor, aceste discipline, și nu numai ele, fac dovada nematurizării depline, fie că este vorba de perioada de incipient avânt a unora, fie de un stadiu mai avansat în cazul altora. Acest fapt este cu atât mai evident cu cât însuși „pluralul” denumirii lor – *științe* – ne arată că este vorba despre un ansamblu de discursuri eterogene². De aici dificultățile în fața cărora s-au văzut teoreticienii în momentul în care au constatat multiplicitatea și complexitatea fenomenelor de care se ocupau teoriile lor. Se impunea, prin urmare, o anumită specializare, adică necesitatea ca științele amintite să se divizeze în anumite discipline care să cerceteze doar anumite aspecte ale fenomenelor sociale sau instituțiilor, și nu fenomenele sau instituțiile în ansamblu, alte aspecte rămânând să facă obiectul de studiu al altor discipline sociale. Ceea ce s-a și întâmplat, mai ales odată cu creșterea interesului acordat dezvoltării științelor socioumane, interes mai mult sau mai puțin explicit formulat.

Așadar, fiecare dintre aceste științe a cunoscut o anumită dezvoltare și specializare, ajungându-se în cele din urmă la un proces de divizare și subdivizare, de segmentare și fragmentare. În fapt, astfel de reșezări și reorganizări ale problematicilor în

1. Mattei Dogan, *Sociologie politică*, Alternative, București, 1999, p. 376.

2. Denis Hollier, *op. cit.*, p. 12.

- 24 interiorul unei științe nu sunt în totalitate noi. Să ne amintim că însuși Durkheim vorbea despre o morfologie socială, o fiziologie socială și o sociologie generală care ar realiza o sinteză a rezultatelor la care au ajuns celelalte științe sociale particulare¹. Însă acest proces „fără sfârșit” a luat o deosebită amploare începând cu deceniile patru și cinci ale secolului XX, continuând până astăzi. De exemplu, raportându-ne la filosofie, se constată, pe de o parte, că anumite științe, altă dată componente ale sferei sale, precum matematica, fizica, teologia, psihologia, astăzi nu-i mai aparțin, devenind autonome, iar pe de altă parte, constituirea unor noi discipline, precum logica, istoria filosofiei, etica, metafizica, epistemologia, gnoseologia, axiologia². La rândul său, istoria, probabil una dintre cele mai fragmentate discipline, cunoaște o serie de subdiscipline, cum ar fi istoria antică, istoria medievală, istoria modernă, istoria contemporană etc. În același stadiu se află și celelalte științe: geografia, psihologia, știința politică, sociologia, lingvistica, antropologia³. Mai mult, dată fiind permeabilitatea mai ridicată a granițelor atunci când analizăm și căutăm să înțelegem faptele și acțiunile sociale decât în cazul științelor naturii⁴, procesul de fragmentare a condus și a fost însoțit în ultima perioadă de un altul, poate mult mai important, cel de hibridare. Acest termen, potrivit afirmațiilor lui Mattei Dogan (1920-2010), ar trebui să îl înlocuiască pe cel de „interdisciplinaritate”, care are „un iz de superficialitate și diletantism”⁵, întrucât este foarte dificil, dacă nu chiar imposibil, ca un cercetător să cunoască în profunzime două sau mai multe

1. Ion Mihăiescu, „Emile Durkheim și constituirea sociologiei științifice”, în Emile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, Editura Științifică, București, 1974, pp. 11-12.
 2. Mattei Dogan și Robert Pahre, *op. cit.*, p. 95.
 3. *Ibidem*, pp. 96-124.
 4. Martin Hollis, *Introducere în filosofia științelor sociale*, Trei, București, 2001, p. 10.
 5. Mattei Dogan, *op. cit.*, p. 358.

științe. O critică a conceptului de interdisciplinaritate, anterioară celei realizate de Mattei Dogan, o găsim și în lucrarea lui Alain Caillé (n.1944), *Critica rațiunii utilitare*. Potrivit acestuia, interdisciplinaritatea este „perfect iluzorie, deoarece se oprește întotdeauna acolo unde lucrurile ar trebui să înceapă, adică la întrebarea nu atât asupra rezultatelor, cât asupra presupuzițiilor fiecărei discipline”¹. Tocmai de aceea, termenul *hibridare* ar fi mai adecvat stadiului în care se găsește cercetarea științifică actuală.

Hibridarea, ca proces, se realizează „la intersecția” a două sau mai multe subdiscipline, ceea ce ne demonstrează că „cercetătorii hibridi nu sunt niște oameni buni la toate. Ei sunt specializați”². Dar în ce constă hibridarea? Dată fiind complexitatea și diversitatea lumii sociale, procesul hibridării presupune, așa cum de altfel am anticipat, să luăm și să dăm cu împrumut concepte, teorii, metode³. Scopul acestor schimburi este de a oferi explicații cât mai complete cu privire la faptele și fenomenele sociale, soluții pertinente la întrebările ce-și caută răspuns. De asemenea, noile discipline de graniță constituite o veritabilă rampă de lansare în vederea unor noi descoperiri științifice ce vor determina o mai bună cunoaștere și înțelegere a realității în ansamblu, fie ea naturală ori socială. În felul acesta, știința, fie „normală”, fie „revoluționară”, va cunoaște un progres deosebit.

Continua hibridare a condus la apariția și dezvoltarea unor subdomenii, precum: istoria socială, istoria economică, antropologia economică, antropologia politică, geografia culturală, geografia economică, geografia politică, geografia istorică, sociologia politică, sociolingvistica, sociologia conflictelor, sociologia educației, psihologia politică, economia politică etc. Se observă că acești hibridi sunt rod al schimbului ce s-a realizat între două discipline. Dar pot exista și hibridi ca urmare a schimburilor între

1. Alain Caillé, *op. cit.*, p. 158.

2. Mattei Dogan și Robert Pahre, *op. cit.*, p. 126.

3. Mattei Dogan, *op. cit.*, p. 361.

- 26 trei sau chiar patru discipline, cum este cazul *științei cogniției* (părinții ar fi psihologia, lingvistica, informatica și neuroștiința), *politicii comparative* (sociologia, geografia, politica și istoria fiindu-i la origini) și *geografiei electorale* (ce-și are rădăcinile în geografie, politică, statistică, sociologie)¹.

Putem vorbi așadar despre diversitate în unitate, ce are atât valențe pozitive, cât și negative, pentru procesul cunoașterii în general. Valențe negative deoarece continua fragmentare și hibridare, stricta specializare fac dificilă, uneori chiar imposibilă, comunicarea între diverși specialiști. Fiecare cercetător aprofundează doar un singur aspect al unei problematice generale, ceea ce, firește, îl conduce la o mai profundă cunoaștere a acestuia. Însă, în felul acesta, celelalte probleme sau aspecte devin „pământ străin” pentru el, stare de fapt ce îngreunează sau chiar exclude posibilitatea corelării și fructificării rezultatelor. Această situație poate fi regăsită nu numai analizând raporturile și comunicarea existente (sau inexistente) între cercetătorii din domenii diferite, ci chiar în cadrele aceleiași științe în condițiile unei stricte specializări. În același timp, trebuie să evităm adoptarea atitudinii total opusă, adică conlucrarea între prea mulți cercetători, deoarece „colaborarea productivă nu implică decât doi autori, rareori trei sau mai mulți; se pare că în doi se formează un tandem și că în trei se ajunge deja la mulțime”². Valențe pozitive dat fiind că, pe de o parte, „pe măsură ce știința se dezvoltă, devine tot mai greu să o cuprinzi integral”³. De asemenea, datorită unor apropieri între specialiștii din diversele subdomenii se pot realiza progrese nebănuite anterior. Pe de altă parte, specializarea deschide calea metodei experimentale în științe⁴, ceea ce nu poate avea decât efecte benefice în ansamblul cunoașterii.

1. Mattei Dogan și Robert Pahre, *op. cit.*, pp. 105-109.

2. *Ibidem*, p. 127.

3. Henri Poincaré, *Știință și metodă*, Editura Științifică, București, 1998, p. 25.

4. Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 19.

Dar cum ar fi posibilă cunoașterea întregului în lipsa unei analize a elementelor componente și la ce ne-ar fi de folos cunoașterea părților în lipsa unei viziuni unificatoare, plecând de la premisa că întregul este altceva decât suma părților componente? De aceea, pentru a nu risca a ne pierde în particularități, a nu mai putea reveni la unitate, pentru a nu se pierde relația cu întregul din care subdisciplinele sau hibridii fac parte, ideală ar fi crearea unei științe generale, capabilă să examineze, să sintetizeze și să coroboreze multitudinea rezultatelor acumulate de-a lungul întregii evoluții istorice. Nu este deci vorba despre o unică știință în sens pozitivist, ci despre o știință în măsură să ne ofere o viziune unitară și adecvată asupra realității socioumane. Însă, chiar dacă această dorință va rămâne la stadiul de proiect, diversitatea amintită nu trebuie considerată a fi și dezordonată¹. Atitudinile diferite, opiniile opuse și rivalitățile teoriilor, în condițiile ameliorării tehnicilor și metodelor de cercetare, a tratării – atât cât este cu putință – fenomenelor, relațiilor, reacțiilor umane ca fapte, ca lucruri, sunt benefice și rodnice, fiind chiar posibile o serie de generalizări.

Procese urmărite și analizate, fragmentarea și hibridarea, divizarea și recombinarea, pun în evidență, o dată în plus, complexitatea și diversitatea spațiului social în care ne desfășurăm activitatea de cercetare, infinita-i rodnicie în veșnica-i transformare, precum și faptul că marile probleme care ne preocupă depășesc în majoritatea cazurilor granițele formale ale domeniilor sau subdomeniilor unei științe. Dintr-o altă perspectivă, prefacerile amintite probează impactul și imensa putere de atracție pe care astăzi mai mult ca oricând științele sociale le exercită asupra cercetătorilor din toate spațiile cercetării. Ceea ce ne îndreptățește a afirma, credem noi, că nu poate fi vorba despre un „sfârșit” al științelor sociale și umane și nici de un abandon al postulatelor inițiale. Este adevărat că „multiplicarea cu cel

1. C. W. Mills, *Imaginația sociologică*, Editura Politică, București, 1975, p. 201.

- 28 puțin o sută a numărului universitarilor sau cercetătorilor” nu „a produs o creștere proporțională a cunoștințelor”¹. Dar nu putem fi de acord cu faptul că nici numărul întrebărilor nu a crescut. Apoi, întrucât uneori mai importante sunt eventualele întrebări bine formulate decât posibilele răspunsuri și cum „orice întrebare este ea însăși un răspuns”, rezultă că...

faptul de a vedea întrebări înseamnă puțință-de-a-sparge [*Aufbrechen-können*] ceea ce domină ca un strat închis și impermeabil de preconcepții nivelate întreaga noastră gândire și cunoaștere. O asemenea puțință de a sparge, încât în acest mod sunt văzute noi întrebări și devin posibile noi răspunsuri, este cea care îl face pe cercetător să fie ceea ce este. Orice afirmație își are orizontul de sens în aceea că provine dintr-o situație interogativă².

De asemenea, nici perspectiva pesimistă potrivit căreia „de la științele umane și sociale nimeni nu mai așteaptă, începând chiar cu ele, vreo lecție, adică vreo incitare la a gândi sau a acționa diferit”³ nu se justifică. Dimpotrivă, speranțele, șansele umanității, multe dintre întrebările ce nu au fost încă formulate și multe dintre răspunsurile pe care încă le mai căutăm, numai de la aceste științe ne pot veni! Este mai înțelept, de aceea, „să continuăm să defrișăm și să deschidem, unul câte unul, luminișurile care fac lumea noastră locuibilă”⁴.

Firește, este dificil a construi un tablou exhaustiv al științelor socioumane, precum și a oferi un răspuns la întrebarea încotro se îndreaptă acestea. Însă am considerat utilă o trecere în revistă a momentelor semnificative care marchează constituirea și maturizarea științelor socioumane. În egală măsură se justifică

1. Alain Caillé, *op. cit.*, p. 136.

2. Hans-Georg Gadamer, *Adevăr și metodă*, Teora, București, 2001, p. 406.

3. Alain Caillé, *op. cit.*, p. 45.

4. *Ibidem*, p. 150.

încercarea de sistematizare a acestora. Scopul este cel al nuanțării răspunsurilor la problema raportului cu științele naturii, a specificului metodelor și procedeele utilizate și la necesitatea conlucrării specialiștilor din toate domeniile științei.

2. Specificul cunoașterii în științele socioumane

Am urmărit până aici firul construcției, reconstrucției și reasezării din ansamblul științelor socioumane. Vom surprinde și caracteriza în continuare câteva trăsături definitorii ale cunoașterii în aceste domenii. Pentru aceasta, ne vom raporta la științele naturii, dat fiind că specificul *a ceva* se concretizează prin referire la *altceva*, asemănător și diferit totodată.

Scopul tuturor științelor, explicit sau implicit formulat, este de a explica și de a face posibile înțelegerea, mersul lumii materiale și spirituale, de a pune în evidență conexiunile și interdependențele dintre ele, oferindu-ne o imagine unitară asupra Universului. Unitatea științei își începe „cariera” odată cu Platon și Aristotel. Platon a plecat de la premisa că „adevărurile pot fi deduse dintr-un singur ansamblu de axiome”¹ și, prin urmare, cunoașterea științifică ar fi sistematică și unitară. Și pentru Aristotel, științele, cu precădere cele teoretice, trebuie să fie axiomatizate. Totuși, el a negat unitatea absolută a cunoașterii, neexcluzând însă posibilitatea unor conexiuni fundamentale. „Cauzele și principiile diferitelor lucruri sunt, într-un sens, diferite, dar în alt sens, dacă vorbim în general și prin analogie, ele sunt aceleași pentru toate lucrurile.”² Dar imaginea unei realități unice, cognoscibilă numai prin subsumarea la legi este, cu precădere, consecința firească a stadiului atins de dezvoltarea științifică în secolul al XVII-lea, epocă în care revoluția științifică era în plină derulare. Succesele

1. Jonathan Barnes, *op. cit.*, p. 41.

2. Aristotel, *op. cit.*, Cartea XIII, (L), 4, 1070a.

30 dobândite de mecanica galileo-newtoniană, importanța exagerată acordată matematicii ca disciplină explicativă universală [mai ales odată cu dezvoltarea calcului infinitezimal prin Leibniz (1646-1716) și aplicarea acestuia în fizică de Newton (1643-1727)] au contribuit la nașterea „mitului” predictibilității, potrivit căruia viitorul este determinat de prezent și, cunoscându-l pe cel din urmă, îl vom putea prevedea cu precizie pe cel dintâi. Prin urmare, noile cuceriri ale științei și tehnicii ne aduc în atenție o nouă modalitate de înțelegere a Universului, văzut „ca un sistem ordonat mecanic, ca un ceasornic perfect”¹. O stare de spirit identică se regăsește și în secolele următoare. Lucrarea lui La Mettrie (1709-1751) *Omul Mașină* (1747) sau cea a lui Condorcet (1743-1794) *Schiță a unui tablou istoric al progreselor spiritului omenesc*, publicată postum (1795), vin în sprijinul celor deja enunțate. Mai mult, în plin secol XX, însuși Einstein (1879-1955), adresându-i-se lui Max Born (1882-1970), sublinia:

Dumneavoastră credeți într-un Dumnezeu care joacă zaruri și eu cred în lege și ordine completă, într-o lume care există obiectiv, pe care eu încerc să o înțeleg pe o cale nesăbuit de speculativă. Eu cred ferm, dar sper că cineva va descoperi o cale mai realistă sau mai curând o bază mai tangibilă decât am avut eu șansa să descopăr. Chiar și marele succes inițial al teoriei cuantice nu mă determină să cred în jocul fundamental cu zarurile...²

Revenind la secolul al XVIII-lea, mai ales începând cu a doua sa jumătate, științele sociale își fac apariția pe scena cunoașterii. Această consacrare relativ târzie în istoria omenirii, prin raportare la științele fizice, precum și faptul că „lumea neînsuflețită este mai simplă decât cea însuflețită și mult mai simplă decât cea socială”³ le-a influențat gradul de dezvoltare, ele fiind

1. Martin Hollis, *op. cit.*, p. 28.

2. Ilya Prigogine, *op. cit.*, pp. 190-191.

3. J. D. Bernal, *op. cit.*, p. 49.

în permanență cu un pas în urma celorlalte. Poate tocmai de aceea, în vederea recuperării avansului cognitiv deținut de științele naturii și a dobândirii statutului de „științe” – care adesea, din varii motive, le-a fost refuzat –, unii cercetători din domeniu au plecat de la premisa că între lumea fizică și cea socială nu există deosebiri majore, că ambele pot și trebuie să fie studiate folosind metode științifice identice. „Singurul temei al opiniilor în științele naturii este ideea că legile generale care guvernează fenomenele universului sunt necesare și constante”, afirma Condorcet în lucrarea amintită. După care se întreabă: „De ce ar fi acest principiu mai puțin adevărat pentru dezvoltarea facultăților intelectuale și morale ale omului decât pentru alte operații ale naturii?”¹. Înaintea lui Condorcet, însă, îl avem pe Montesquieu (1689-1755) cu a sa lucrare *Spiritul legilor* (1748). El este „primul care a plasat noțiunea de lege în centrul științei sociale”². Deși recunoaște diversitatea umană, capacitatea rațională limitată a omului, faptul că suntem supuși erorilor și pasiunilor, Montesquieu afirmă că dincolo de toate acestea există anumite principii, legi particulare ce depind de alte principii sau legi generale. Constatăm astfel ubicuitatea legilor: ele sunt prezente în natură, în societate, în sfera divinului³. Urmează Auguste Comte și al său *Curs de filosofie pozitivă* (1830-1842), prin care se urmărește „evaluarea sistematică a ceea ce este, renunțând la descoperirea originii prime și a destinației finale”⁴. În contextul dat, nu putem să nu-l amintim pe John Stuart Mill (1803-1873), mai ales că formularea „științe ale spiritului” (*Geisteswissenschaften*) s-a consacrat datorită traducătorului *Sistemului de logică inductivă și deductivă* (1843), lucrare în care se urmărește „demonstrarea faptului că

1. Martin Hollis, *op. cit.*, p. 29.

2. Pierre Manent, *Cetatea omului*, Babel, București, 1998, p. 70.

3. Montesquieu, „Despre spiritul legilor”, în *Fundamentele gândirii politice moderne*, Polirom, Iași, 1999, pp. 95-96.

4. Auguste Comte, *op. cit.*, p. 23.

32 metoda inductivă aflată la baza oricărei științe empirice ar fi singura valabilă” și în domeniul științelor morale¹.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, continuând tradiția începută de René Descartes cu ale sale *Reguli utile și clare* (1628) și *Discurs asupra metodei* (1637), Émile Durkheim, prin *Regulile metodei sociologice* (1895), dorește să pună bazele unei adevărate științe despre societate. Scopul sociologiei generale este de a explica faptele și fenomenele sociale, de a fi în măsură a asigura o cunoaștere obiectivă a realității sociale. Pentru a-și atinge dezi-deratul, noua știință, considera Durkheim, avea nevoie de o metodă riguroasă, științifică. Să vedem mai departe în ce constă noua metodă. Prima regulă, și cea mai importantă, este „de a considera faptele sociale ca lucruri”², și nu „produsul unor combinații mentale, pe care un simplu artificiu dialectic îl poate răsturna într-o clipă”³. Urmează o serie de corolare, cum ar fi: eliminarea în mod organizat a prenoțiunilor (ceea ce Bacon numise „idoli”), definirea lucrurilor de care se ocupă fiecare cercetare științifică, eliminarea subiectivității și reprezentarea obiectivă a faptelor sociale. Numai astfel bazele științei sociale vor fi puse „pe un teren neclintit, și nu pe un nisip mișcător”⁴.

Am evidențiat până aici poziția unora dintre gânditorii potrivit cărora, din punct de vedere metodologic, dihotomia *științe ale naturii – științe socioumane* este una artificială, arbitrară și illogică. Acesta este și motivul pentru care, sperând să se ridice la înălțimea cunoașterii științifice care „cere permanent dovezi și oferă dovezi”⁵, au urmat sfatul *ucenicilor vrăjitori ai științei* ce spuneau „Faceți ca și noi!”, respectiv au conceput într-un anume fel „obiectul” cunoașterii și demersul epistemologic. Dar, dacă noua metodă ar fi într-adevăr cea mai sigură și riguroasă cale ce ne-ar permite descoperirea legilor și regularităților realității

1. Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 15.

2. Émile Durkheim, *op. cit.*, p. 68.

3. *Ibidem*, p. 37.

4. *Ibidem*, pp. 83-96.

5. Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 400.

sociale, rezultă de aici că este și cea mai potrivită sau cea mai bună dintre toate cele posibile, că are sens numai ceea ce satisface cerințele acesteia? Este evident, mimetismul metodologic rezolvă o serie de probleme, însă, paralel, creează altele noi, astfel încât nu este scutit de numeroase aporii și neîmpliniri¹. Cunoașterea socială este înconjurată de ziduri înalte ce nu pot fi ușor surmontate. Subiecții umani nu pot fi tratați doar ca „lucruri”, nu pot fi considerați niște roboți sau mașini. Rigoarea conceptelor, raționalitatea demonstrației, maniera impersonală în travaliul cunoașterii semnifică însă „moartea omului”². Astfel încât tratarea fenomenelor ca lucruri poate fi un punct de plecare, dar nu și singurul de sosire în explicarea relațiilor interindividuale, a grupurilor, a instituțiilor, a comportamentului uman în general. De asemenea, ideea verificabilității tuturor cunoștințelor trebuie asumată ca un ideal – ce-i drept, foarte rar atins –, dat fiind că în *humaniora* „cele mai mari și fructuoase realizări”³ îl transgresează. Cine mai crede astăzi, cine mai speră, cine încă nu a aflat că situațiile în care omul ne apare în dubla sa ipostază de subiect și obiect nu pot fi tratate, unilateral, ca lucruri?! Așa cum afirma însuși Durkheim, „orice individ este un infinit și infinitul nu poate fi epuizat”⁴. Omul este în aceeași măsură *zoon politikon*, *animal symbolicum*, *homo economicus*, *homo communicans*, *homo ludens*, *homo faber*, *homo* etc. *Mutatis mutandis*, relațiile interindividuale, grupurile, instituțiile, viața socială în ansamblul său nu poate fi cuprinsă ori redată printr-o formulă matematică. Universul uman este infinit mai mic decât cel fizic, dar și infinit mai bogat, mai variat și complex decât acesta. Astfel încât a-l aborda dintr-o unică perspectivă nu poate fi profitabil. Uneori doar credem că suntem capabili a cuprinde totul, a pătrunde esența, când, de fapt, ne aflăm la suprafața lucrurilor, fiind vorba

1. Alain Caillé, *op. cit.*, p. 96.

2. Mikël Dufrenne, *Pentru om*, Editura Politică, București, 1971, p. 88.

3. H.-G. Gadamer, *op. cit.*, p. 404.

4. Émile Durkheim, *op. cit.*, p. 124.

34 despre o pseudocunoaștere. Dar atunci când ne raportăm la subiecții umani, la relațiile dintre ei, la societăți, națiuni, poate că, într-adevăr, ceea ce este mai important se află în ceea ce noi numim „suprafața lucrurilor”¹. Iar noi ignorăm acest lucru, fără a ne da seama că pierzând în rigoare câștigăm în profunzime.

Așadar, la polul opus se situează adepții recunoașterii demarcației dintre cele două categorii de științe și care, firește, având în vedere specificul obiectului în științele sociale și umane au propus și o nouă perspectivă metodologică, deși, cu privire la acest ultim aspect, nu există o unitate a soluțiilor oferite. Vom arăta acest lucru, în mod introductiv, apelând la câțiva filosofi ce au urmărit surmontarea limitelor noii științe tributare raționalismului prin adaosul unei noi logici a științelor sociale și umane².

Printre cei care au pus în evidență specificul obiectului cunoașterii în științele sociale și umane se numără și Wilhelm Dilthey, promotorul unei noi metodologii. Pe căile deschise de acesta vor păși, printre alții, Heinrich Rickert, Max Weber, Hans-Georg Gadamer (1900-2002) și Jürgen Habermas (n. 1929). Potrivit concepției lor, lumea socială este diferită de cea naturală și, deci, nu este reductibilă la aceasta. Această ultimă perspectivă este consecință atât a rapidei ascensiuni pe care au cunoscut-o *humanities* în secolul XX, cât și a progreselor deosebite pe care le-au înregistrat științele naturii. Cunoașterea a avansat într-un mod uimitor, încât chiar aforismul despre „simplitatea lumii microscopice” nu mai este valabil. „Indiferent ce studiem”, ne spune Prigogine, „în loc să găsim stabilitate și armonie, descoperim procese de evoluție ce au ca urmare diversificarea și creșterea complexității”³. În aceeași măsură, în planul științelor sociale, imaginea tradițională a unei realități sociale dată o dată pentru totdeauna, posibil de a fi surprinsă și cuprinsă în scheme abstracte,

1. Pierre Manent, *op. cit.*, p. 21

2. A se vedea Jürgen Habermas, *Logique des sciences sociales*, Presses Universitaires de France, Paris, 1987.

3. Ilya Prigogine, *op. cit.*, p. 16.

valabile oricând și oriunde, este abandonată. Se conturează ideea unui *tot* în continuă creștere și dezvoltare, a unei complexități ce nu mai poate fi redusă doar la o cunoaștere prin observație și experiment¹. Dincolo de ceea ce se vede sau suntem capabili să descoperim, există și un altceva, care nu poate fi măsurat și exprimat în formule matematice. În felul acesta, diferențele dintre științele naturii și cele socioumane cu privire la „obiectul” cunoașterii ne apar din ce în ce mai clare și evidente.

Pentru Dilthey, delimitarea științelor naturii de cele ale spiritului, întemeierea celor din urmă, legitimarea autonomiei lor metodice, descifrarea raportului dintre latura fizică și cea psihică formează subiectul unor ample cercetări ce „reprezintă o dispută continuă cu exigența logică cu care Mill confruntă științele spiritului”. În acest sens, științele spiritului (sau morale, sau ale culturii), cum ar fi *istoria, economia politică, filosofia, psihologia* ș.a., au ca obiect „problemele vieții însăși”, „descriu și povestesc, judecă și formează concepte și teorii cu privire la genul uman”², la om, la umanitate. Dar subiecții acestor științe: indivizi, familii, națiuni, epoci, organizații sociale, sisteme culturale etc. cuprind atât o latură fizică, cât și una psihică, inseparabile de obicei. Totuși, dacă împrejurările o cer, cele două aspecte pot fi distinse și este necesar a fi separate deoarece „științele spiritului trebuie să se raporteze la latura fizică a omului altfel decât la cea psihică”³. Problema este, prin urmare, cum anume se raportează omul la natura sa, pe de o parte, și la sine însuși, pe de altă parte. Lumea fizică, ne spune Dilthey, o putem stăpâni cercetându-i legile; în paralel, ea trebuie considerată ca o precondiție, ca un mijloc prin intermediul căruia putem înțelege lumea spiritului. Cât privește lumea spiritului, doar aici apar scopurile, se dezvoltă voința, numai aici viața își are semnificația sa⁴. Astfel, în științele

1. A se vedea Philippe Corcuff, *Les nouvelles sociologies*, Éditions Nathan, Paris, 1995, pp. 6-7 și urm.

2. Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 17.

3. *Ibidem*, p. 24.

4. *Ibidem*, pp. 24-25.

- 36 spiritului „prin comprehensiune ia ființă un obiect spiritual”, pe când în cele ale naturii „prin cunoaștere – obiectul fizic”¹. Sintetizând,

procedeul comprehensiunii este cel prin care viața se clarifică pe sine în profunzimile sale; iar pe de altă parte, ne putem înțelege pe noi înșine și pe alții numai în măsura în care transpunem viața noastră trăită în orice fel de expresie a unei vieți, proprii sau străine. Conexiunea *trăire* [*Erleben*], *expresie* [*Ausdruck*] și *comprehensiune* [*Verstehen*] (s.n.) este astfel pretutindeni procedeul specific prin care umanitatea este prezentă pentru noi ca obiect al științelor spiritului².

De aici reiese cu claritate și diferența privitoare la conceptele esențiale cu care operează fiecare dintre aceste științe: *unicul*, *singularul*, *individualul*, pentru cele ale spiritului, *generalul*, *repetabilul*, *necesarul*, pentru cele ale naturii³.

Acestea sunt axiomele de la care plecând Dilthey evidențiază specificul obiectului cunoașterii în sfera noologicului și înțemeiază o nouă metodă în care rolul ce i se acorda de obicei matematicii i se oferă de astă dată psihologiei. De aici și numeroasele critici ce i-au fost aduse reprezentantului *filosofiei vieții*. De exemplu, filosoful neo-kantian Arthur Liebert (1878-1946), criticându-l pe Dilthey (și nu numai) cu privire la subiectivizarea și relativizarea bunurilor spirituale, îl considera și răspunzător de criza înregistrată de cultură în secolul XX. Dar, în același timp, Liebert a negat eficacitatea cercetărilor psihologice care s-au oprit doar la metodele exacte aplicabile în științele naturii, capacitatea acestora de a explica totul. „Normele”, spunea el, „provin din alte regiuni ale spiritului decât din procesele psihice în curs și pururea în curgere, în care o plâsmuire se așază lângă alta în seriile de aceeași valoare, sub ale căror determinări ideea de

1. *Ibidem*, p. 28.

2. *Ibidem*, p. 29.

3. *Ibidem*, p. 30.

libertate devine o iluzie. Cu ideea de libertate dispare însă ideea de viață, iar omul este nivelat ca un organism psihologic.”¹

Analizele lui Heinrich Rickert, reprezentant de seamă al Școlii de la Baden, au evidențiat, de asemenea, opoziția dintre științele naturii și cele ale culturii. Subliniind specificul obiectului cunoașterii pentru cele din urmă – adică *lumea valorilor* științifice, estetice, morale, religioase, Rickert se numără printre cei care au contribuit la „făurirea unei noi *Weltanschauung*”² și la întemeierea *axiologiei* ca disciplină aparte. În vederea surprinderii specificului și redării unei logici a științelor istorice, filosoful neokantian va urmări aflarea aceluia criteriu – *negația* în cazul de față –, ce ne-ar permite a stabili dacă *ceva* aparține *existentului* sau *valorii*. Dacă *ceva* aparține existentului, va fi tratat în termeni *filosofico-ontologici*; în cazul în care aparține valorii, va fi abordat în termeni *filosofico-valorici*³. Călăuzit de *negație*, Rickert va dezvolta teza potrivit căreia, spre deosebire de conceptul de existent – care nu poate avea decât un sens, conceptul de *valoare* are atât un sens larg, cât și unul restrâns. Astfel, „deosebirea dintre ceea ce există și valoare în genere devine clară prin faptul că putem vorbi doar despre o negare a existenței, despre *nimic* (s.n.), dar niciodată despre o «existență negativă», care să se opună unei «existențe pozitive», în timp ce la valoare obținem întotdeauna atât o negare a valorii în general, nimicul, ne-valoarea, cât și valoarea negativă”⁴. Deducem că toate conceptele valorice admit și cer opoziția pozitiv-negativ (de exemplu, frumos-urât; bine-rău; drept-nedrept; adevărat-fals), ceea ce nu este și în cazul celor existențiale⁵. Pentru a înțelege mai bine, ne vom opri asupra termenului „uman”, propus chiar de autor. Dacă termenul desemnează un concept existențial, atunci conceptul *ne-uman* este *nimic*. Dar termenul „uman” poate fi și unul valoric, stare de fapt în care

1. *Apud* N. Bagdasar, *op. cit.*, cap. „Criza culturii moderne”, p. 392.

2. Alexandru Boboc, *op. cit.*, p. 42.

3. Heinrich Rickert, *op. cit.*, pp. 13-15.

4. *Ibidem*, p. 14.

5. *Ibidem*, p. 16.

38 *conceptul uman* va fi valoric pozitiv, *inuman* va fi valoric negativ, iar *neomul* ceea ce nu trebuie să fie¹. Rezultă existența obiectivă a valorilor, autonomia lor, posibilitatea unei „logici obiective, ca știință pură a valorii”, rolul acestora în ansamblul vieții sociale, faptul că ele reflectă ceea ce omul are mai profund, esențial. Acest lucru a fost surprins și de Nicolae Bagdasar. „Valorile teoretice”, spunea el, „cât și cele estetice, etice și religioase, sunt bunuri ce stau mai presus de contingențele timpului și de preferințele unei generații sau alteia”².

În tradiția filosofiei germane de descifrare a specificului cunoașterii social-istorice, un demers important este realizat de H.-G. Gadamer. În centrul teoriei sale se află conceptele de *adevăr* și *metodă*. Înțelegerea raportului dintre cei doi termeni ne oferă soluția pătrunderii specificului științelor spiritului. Deși metoda ne conduce către adevăr, adevărul nu înseamnă numai metodă, astfel încât „metodele științelor naturii nu cuprind tot ceea ce este demn de a fi știut, și nici măcar ceea ce este cel mai adesea demn de a fi știut, adică *scopurile ultime* (s.n.)”, încât „de la științele spiritului și de la filosofie”, se așteaptă cunoștințe de o altă natură și de un alt nivel”³. În științele spiritului, știința nu poate să ajungă la adevăr doar prin imitarea metodologiei științelor naturii. Dimpotrivă, există posibilitatea ca „în opera neștiințifică a diletantului să fie mai mult adevăr decât în valorificarea metodică a materialului”⁴. Firește, astfel de situații nu sunt chiar frecvente, însă nu le putem exclude. De aceea, în panorama științelor, cele ale spiritului sunt un caz aparte

prin aceea că atât cunoștințele lor pretinse, cât și cele reale determină în mod nemijlocit toate realitățile umane, în măsura în care ele trec de la sine în formarea și educația omului. Nu există niciun mijloc de a distinge ceea ce este

1. *Ibidem*, p. 17.

2. Nicolae Bagdasar, *op. cit.*, cap. *Cultura Europeană*, p. 383.

3. Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 395.

4. *Ibidem*.

adevărat de ceea ce este fals în ele, decât tot cel de care se slujesc ele însele: *logoi*, discursurile. Și totuși, în acest mijloc poate să își găsească locul cea mai înaltă treaptă de adevăr la care oamenii pot ajunge. Ceea ce constituie caracterul lor îndoielnic este, în realitate, adevărata lor distincție: ele sunt *logoi*, discursuri, „doar” discursuri¹.

În panoplia filosofilor menționați, un loc aparte îl ocupă Jürgen Habermas. Prin diversitatea problemelor abordate, profunzimea analizelor efectuate și noutatea soluțiilor oferite, reprezentantul Școlii de la Frankfurt a adus contribuții esențiale în spațiul științelor sociale și umane, fapt pentru care i-au fost desemnate premiile Hegel, Freud și Adorno². Conceptele pereche, în jurul cărora se desfășoară întreaga-i construcție, sunt teorie-practică; probleme tehnice – probleme practice; dispoziția asupra proceselor naturii – dispoziția asupra proceselor sociale; acțiunea instrumentală – acțiunea comunicativă etc. Aceste concepte-cheie i-au orientat demersurile în direcția delimitării pozițiilor „teoriei societății în intenție practică”, a criticii tehnocratismului. Continuator și înnoitor al „teoriei critice” a societății susținute de Horkheimer (1895-1973) și Adorno (1903-1969), Habermas argumentează necesitatea unei „baze normative” – anume cadrul comunicării verbalizate în limbajul curent, a criticii³.

Tezele enunțate nu sunt singurele dezvoltate de Habermas. Însă cele ce ne preocupă în cazul de față sunt ideile cu privire la delimitarea științelor. În funcție de cele trei categorii de cunoaștere, informațiile, interpretările, analizele care își au rădăcinile într-un anume interes „ce se formează în mediul muncii, în acela al limbii și în acela al dominației”, vorbim despre științe *empirico-analitice* sau *istorico-hermeneutice* sau *critice*. Științele

1. *Ibidem*, p. 399.

2. Andrei Marga, „Teoria societății în intenție practică”, în J. Habermas, *Cunoaștere și comunicare*, Editura Politică, București, 1983, p. 7.

3. *Ibidem*, pp. 10 și urm.

- 40 *empirico-analitice* „pleacă de la un interes de cunoaștere de ordin tehnic” și descriu „într-o manieră teoretică universul, așa cum este el, în ordinea lui tehnică”. *Științele istorico-hermeneutice* „care au de-a face cu sfera lucrurilor trecătoare și a simplei păreri” pornesc „de la un interes de ordin tehnic”, însă „ele își constituie o conștiință științistă, după modelul științelor naturii”. În sfârșit, *științele critice* „pleacă de la acel interes de cunoaștere de ordin emancipator” în raport cu constrângerea naturală și se leagă de conceptul de autorefecție. „În puterea autorefecției”, ne spune Habermas, „cunoașterea și interesul sunt identice”¹. Dar ceea ce prezintă importanță este recunoașterea faptului că în analiza lumii „produse de oameni” nu putem escamota structura specifică a obiectului, nu putem apela la aceleași scheme ordonatoare sau arbora aceeași atitudine indiferentă precum în științele naturii, deoarece teoriile astfel elaborate ar fi irelevante și ar exista posibilitatea „răzbunării obiectului”².

Se poate constata din cele prezentate că există căi diferite ce conduc totuși spre același centru, în cazul nostru tema fiind specificul cunoașterii în științele sociale și umane, specific ce poate fi pus în evidență definind caracteristicile obiectului cunoașterii, metodologia adoptată și, nu în ultimul rând, trăsăturile subiectului cunoscător. Ne-am oprit pe larg la obiect; am amintit, în treacăt, anumite aspecte ale metodologiei, însă de această problemă ne vom ocupa pe larg în capitolele următoare ale lucrării.

Cât privește „subiectul” cunoscător, și aici pot fi constatate unele deosebiri. În științele sociale, omul, „acea stranie faptură care umblă prin lume purtând în sine un inculpat și un judecător, ambii fiind el însuși”³, este așadar atât obiect de studiu, cât și subiect cunoscător, astfel încât putem afirma că subiectul se obiectivează iar obiectul se subiectivizează. În calitate de subiect,

1. J. Habermas, *op. cit.*, cap. „Cunoaștere și interes”, pp. 123-139.

2. *Ibidem*, cap. „Teoria analitică a științei și dialectica”, pp. 90-92.

3. Ortega y Gasset, *O interpretare a istoriei universale*, Editura Științifică, București, 1999, p. 11.

de co-creator al lumii sociale la care se raportează, cercetătorul are o sarcină dificilă deoarece elaborarea unei epistemologii sociale necesită eliminarea improvizației, superficialității, practicarea îndoielii metodice, verificarea și corelarea rezultatelor – adesea provizorii –, a soluțiilor ce se prefigurează. Ca obiect, este supus în permanență unor schimbări fundamentale. În acest sens, timpul joacă un rol esențial. Spre deosebire de lumea fizică care „se află în timp”, „lucrurile umane nu se află doar în timp, ci și timpul se află în ele (...), nu numai că au un trecut și un viitor, ca în lumea fizică, ci ele sunt alcătuite, în prezentul lor, din trecut și din viitor”¹. De asemenea, timpul este cel care ne permite a constata creșterea în complexitate a mediului social, transformarea și schimbarea mai rapidă a faptelor și fenomenelor sociale, faptul că dinamica lor este cu totul alta decât a fenomenelor din lumea fizică, naturală.

În cercetarea științifică, așa cum am arătat, s-a pornit adesea de la opoziția natură – societate, ceea ce a determinat o înțelegere greșită a rolului pe care îl ocupă științele socioumane în marea familie a științelor, precum și a obiectivității cunoștințelor din aceste domenii. S-a conturat astfel o nouă problemă, anume aceea a raportului dintre obiectiv și subiectiv în științe. Clarificarea raportului este strâns legată de problema posibilității și limitelor cunoașterii umane, idealul metodologic al oricărei științe fiind acela de a obține cunoștințe cu un grad cât mai înalt de științificitate, obiectivitate și rigurozitate.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a problematicii, să definim cei doi termeni opuși.

Cel mai adesea, *obiectiv* semnifică *ceea ce există independent de orice subiect cunoscător* sau, altfel spus, o realitate ce există prin ea însăși, în timp ce prin *subiectiv* înțelegem ceva ce *depinde de subiectul cunoscător*. Încercând să le aprofundăm înțelesurile și să-i demarcăm cât mai precis, vom continua analiza lor separată, plecând de la anumite niveluri. În ceea ce privește termenul

1. *Ibidem*, p. 113.

- 42 *obiectiv*, se poate face distincție între ceea ce numim lume fizică, exterioară, adică *obiectul de cunoscut*, pe de o parte, și *cunoaștere obiectivă*, pe de altă parte. În cazul celui de-al doilea termen, *subiectiv*, se poate opera cu aceeași diferențiere, și anume, este vorba despre „*sine*” ca *obiect* de studiu, pe de o parte, și *cunoaștere subiectivă*, pe de altă parte. Și dacă menținem opoziția *obiectiv* – *subiectiv*, rezultă că lumea fizică, reală se opune celei subiective, care aparține gândirii umane, respectiv cunoașterea obiectivă, universal valabilă, s-ar opune cunoașterii subiective, dependentă de pasiuni, emoții, preferințe individuale și motivații pur personale¹.

După cum se observă, din punct de vedere teoretic, lucrurile par simple și clare; însă trecând în sfera practicii, acestea devin din ce în ce mai complexe și nu atât de clar conturate, mai ales în ceea ce privește calitatea cunoștințelor pe care le obținem.

Nu puțini au fost cercetătorii care au considerat cunoașterea obiectivă ca fiind apanajul științelor naturii, în timp ce atingerea acesteia nu ar fi posibilă în științele socioumane, științe ce studiază individul, grupurile și societățile umane, acțiunile și deciziile noastre etc., ca și cum tot ceea ce s-ar raporta la om în dubla sa calitate de subiect și obiect cunoscător ar fi de natură subiectivă, adică neverificabil prin experiență. Prin urmare, obiectivitatea cunoașterii, înțeleasă ca disponibilitate și posibilitate a noastră de a explica lucrurile așa cum sunt în realitate, ar aparține numai științelor naturii. În acest sens, de-a lungul timpului au existat numeroase „voci” care au pledat în favoarea unității metodologice, urmărindu-se astfel aplicarea criteriilor certitudinii, rigurozității, posibilității previziunii și faptelor și proceselor sociale. În secolul al XVIII-lea, enciclopediștii (J. d’Alembert, D. Diderot) afirmă și preconizau necesitatea găsirii unui principiu rațional unic care să stea la baza tuturor cunoștințelor și științelor. În secolele XIX-XX idealul pozitivist, formulat de A. Comte și dezvoltat de mulți alții, al unei științe ce ar trebui să se raporteze doar la faptele „pozitive”, confirmate de experiență, a

1. A se vedea Philippe Corcuff, *op. cit.*, pp. 11-12.

constituit exigența primordială a fundamentării oricărei cercetări științifice. În aceleași coordonate se înscrie și activitatea Cercului de la Viena, având ca reprezentant de seamă pe Rudolf Carnap (1891-1970). Acesta, împreună cu Otto Neurath (1882-1945) și Hans Hahn (1879-1934), în 1929, a redactat manifestul intitulat *Concepția științifică despre lume. Cercul de la Viena*, în care apare enunțată teza *unității științei* prin intermediul *analizei logice a limbajului*. Fidel tezelor formulate, Rudolf Carnap va cere eliminarea tuturor termenilor *nonobservabili* din științe: *principiu, idee, absolut, Dumnezeu, forță, inerție*, oprindu-se doar la cei direct observabili, reducând astfel cunoașterea numai la experiențele strict singulare și verificabile¹. La rândul său, Otto Neurath considera că distincția dintre științele naturii și cele ale spiritului ar fi un obstacol în calea progresului social deoarece ea le sustrage pe cele din urmă analizei logice. Aceste tendințe, consecințe ale dorinței unei cunoașteri absolute, au adâncit opoziția dintre *subiectiv* și *obiectiv*, dintre ceea ce numim științific și non-științific.

Rezultă, din cele prezentate, faptul că „tema unității teritoriului cunoașterii este o constantă epistemologică”², adesea văzută ca „panaceu epistemologic”. În realitate nu este decât o *himeră*, mai ales că niciun om de știință din domeniul științelor exacte nu a reușit să facă predicții referitoare la starea universului în orice moment al viitorului. Mai mult, chiar și cercetătorii din științele exacte sunt până la urmă oameni și nimic din ceea ce este omenesc nu le poate fi străin. „Cunoașterea obiectului, chiar a celui mai pur fizic”, arată Edgar Morin (n. 1921) și Massimo Piattelli-Palmarini (n. 1942), „nu poate fi disociată de un subiect

-
1. Rudolf Carnap, *La science et la métaphysique devant l'analyse logique du langage*, Éditions Hermann & C., Paris, 1934, pp. 17-20.
 2. Georges Gusdorf, „Trecutul, prezentul și viitorul cercetării interdisciplinare”, în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986, p. 63.

- 44 cunoscător înrădăcinat într-o cultură, o societate, o istorie”¹. Așadar, oamenii de știință nu trăiesc izolați de restul semenilor, ei sunt un „produs” al timpului trecut și prezent, fiind influențați de istorie și influențând-o pe aceasta la rândul lor.

O modalitate de soluționare a distincției dintre cunoașterea obiectivă și cunoașterea subiectivă ne propune K. R. Popper. Expresii ca „este bine știut că ..., dar nu se știe” explică „cunoașterea în sens obiectiv”, în timp ce expresii ca „el știa”, „el credea”, „el a observat”, „el a văzut”, „el a simțit” explică „cunoașterea în sens subiectiv”². Aceste nuanțări sunt importante întrucât ne pot călăuzi în activitatea noastră de cunoaștere critică și rațională a complexului univers de fapte sociale și umane. Mai mult, cele două tipuri de cunoaștere interrelaționează, astfel încât „nu putem înțelege nici cel mai elementar lucru privitor la cunoașterea subiectivă decât studiind creșterea cunoașterii obiective și schimbările efectuate între cele două tipuri de cunoaștere”³.

Dar ce i-a determinat pe unii cercetători de factură pozitivă să caute cu asiduitate obiectivitatea în științele socioumane? Cu siguranță, succesul predicțiilor și completitudinea explicațiilor din științele exacte. Aceasta deoarece erau convinși că numai urmând o astfel de cale apelativul „știință” ar fi unul pe deplin meritat. Ceea ce a urmat știm cu toții. Parafrazându-l pe Hugo, adepții tratării faptelor sociale exclusiv ca lucruri au declarat război cunoașterii în științele socioumane și pace metodelor științelor naturii, considerând că pot fi obiecte ale științei doar cele care sunt perfect străine sufletului omenesc. Or, în astfel de situații, nu poate fi vorba despre o luptă între participanții la cercetarea științifică; nu trebuie să existe un X câștigător și un Y care pierde; cu toții putem fi câștigători, fără a încerca o ierarhizare.

-
1. Edgar Morin & Massimo Piattelli-Palmarini, „Unitatea omului ca fundament și abordare interdisciplinară”, în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, ed. cit., p. 310.
 2. Karl R. Popper, *Cunoașterea și problema raportului corp-minte*, Trei, București, 1997, p. 11.
 3. *Ibidem*, p. 12.

Fiecare cercetător poate fi un bun specialist în domeniul său de activitate. Dacă un fizician sau un biolog au descoperit anumite legi și sunt considerați a fi foarte buni specialiști în sfera lor de cercetare, iar un sociolog sau un istoric se situează la același nivel în spațiile lor de cunoaștere, putem concluziona că fiecare în parte este foarte bun în domeniul său și nicidecum nu putem considera că fizicianul, de exemplu, ar fi mai capabil decât istoricul sau invers. Dar niciunul dintre ei nu va trebui să încerce a-l imita pe celălalt, în sensul că nu este recomandabilă folosirea aceleiași metode, acelorași pași dacă ne raportăm la realități diferite, eludând specificul obiectului supus cunoașterii. Rigoarea și precizia nu sunt în orice situație și în orice domeniu premise sigure ale unor rezultate remarcabile. Mai mult chiar, este necesar să fim cu toții puțin sceptici, în sensul de a nu ne pripi în afirmații, dar nici de a nu ne îndoi veșnic, pentru că altfel vom considera „cuvintele drept lucruri, nebunia drept înțelepciune, fabula drept adevăr”¹.

3. Realitate și limbaj. Rolul interpretării

Se știe că în lipsa cuvintelor schimbul de idei, transmiterea informațiilor ar fi cvasiimposibile, ceea ce indică faptul că „limba este funcțională tot timpul, nu doar în ocazii speciale”². Tocmai de aceea, coordonatele epistemologice ale științelor socioumane ar fi incomplete dacă nu am arăta valoarea și rolul limbajului în explicarea și interpretarea a tot ceea ce are legătură cu omul.

-
1. Francis Bacon, *Despre înțelepciunea anticilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 227-228.
 2. Margaret Wetherell și Jonathan Potter, „Discourse Analysis and the Identification of Interpretative Repertoires”, în Charles Antaki (ed.), *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods*, SAGE Publications, London, 1988, p. 169.

46 Preocupările cu privire la studiul și analiza limbajului, la stabilirea funcțiilor și trăsăturilor sale își au rădăcinile adânc înfipte în epocile anterioare. Însuși Platon în dialogurile sale a subliniat nu o dată importanța și utilitatea limbajului în ansamblul și complexitatea vieții social-politice, precum și interdependența dintre gândire și limbaj, pe de o parte, dintre acestea și știința guvernării, pe de altă parte. Dialogurile *Republica*, *Gorgias*, *Legile* sunt edificatoare în acest sens. Însă problematicile cu privire la limbă „ca material și temelie”¹ ale științei și limbaj în tripla sa situație de condiție, model și obiect al științei², soluțiile oferite, vor fi sistematizate începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atât de către lingviști, cât și de non-lingviști.

Un loc aparte în constelația cercetărilor de lingvistică – înțelesă ca teorie a limbajului, al cărei obiect îl constituie studiul semnelor, al limbii, explicarea mecanismelor limbajului, determinarea și surprinderea modalităților prin care oamenii comunică între ei, rolul participanților vizavi de situațiile particulare în care limbajul este utilizat³ – îi revine filosofului american Charles S. Peirce (1839-1914), cel care a pus bazele teoriei semnelor și a inițiat pragmatismul.

Evantaiul preocupărilor sale este cuprinzător, începând cu domeniul chimiei, continuând cu logica, matematica, filosofia și semiotica, cea din urmă ca o încununare a tuturor eforturilor gânditorului, deschizând astfel calea așa-numitei „cotituri lingvistice”. Semiotica, care nu este altceva decât un alt nume pentru logică în sensul ei general⁴, va fi divizată de Peirce în *gramatică*

-
1. Ernst Cassirer, „Filosofia formelor simbolice. Introducere”, în *Filosofie contemporană*, Garamond, București, p. 107.
 2. Mikël Dufrenne, *Pentru om*, Editura Politică, București, 1971, p. 69.
 3. Anne-Claude Berthoud, „Apports de la pragmatique linguistique à l'interprétation des énoncés”, în *Bulletin IRHS*, nr. 1, 1994, Éditeur: Faculté de Théologie de l'Université de Neuchâtel, pp. 31-32.
 4. Charles S. Peirce, *Semnificație și acțiune*, Humanitas, București, 1990, cap. „Fragmente semiotice”, 2.227.

*speculativă, logică și retorică pură*¹. Această ramificare va constitui punctul de plecare în analizele lui Charles Morris (1901-1979) (acesta va vorbi de *sintaxă, semantică și pragmatică*) care, alături de cele ale unor cercetători de talia lui Ferdinand de Saussure (1857-1913) sau Roman Jakobson (1896-1982), sunt esențiale pentru dezvoltarea teoriei semnelor și a limbajului.

Printre non-lingviști se situează reprezentanții *analizei formale* a limbajului sau filosofia limbajului obișnuit: G. E. Moore (1873-1958), L. Wittgenstein (1889-1951, în a doua perioadă), J. Wisdom (1904-1993, în a doua perioadă), G. Ryle (1900-1976), J. L. Austin (1911-1960) ș.a., precum și adepții *filosofiei limbajelor ideale* (sau analizei neformale), având precursori pe G. W. Leibniz, B. Bolzano (1781-1848), G. Frege (1848-1925), continuând cu M. Schlik (1882-1936), O. Neurath (1882-1945), R. Carnap, H. Reichenbach (1891-1953), B. Russell (1872-1970) ș.a. Dincolo de abordările și soluțiile diferite pe care le-au oferit, ceea ce conferă unitate acestor orientări non-lingvistice este atât reducerea obiectului filosofiei la limbaj, cât și metoda *analizei logice a limbajului*². Scopul pe care și-l propuneau cu toții era cel al eliminării tuturor erorilor ce se strecoară în limbaj în vederea unei mai bune înțelegeri a realității. Era necesară așadar o reconstruire a limbajului pe baza rezultatelor obținute de științele experimentale.

Se observă, prin urmare, faptul că limbajul este atât punte de legătură între indivizi, cât și obiect de cercetare științifică, ceea ce explică diversitatea problemelor abordate și a concluziilor formulate. Se poate afirma, astfel, că limbajul, natural sau artificial, curent sau științific, exterior sau interior, nu constituie o problemă „printre” altele, că locul și rolul său în ansamblul realității sociale nu pot și nu trebuie să fie minimalizate. El este în fapt „un termen de referință pentru orice sistem semiotic”³.

1. *Ibidem*, 2.229.

2. A se vedea, în acest sens, Rudolf Carnap, *L'ancienne et la nouvelle logique*, Éditions Hermann & C^{ie}, Paris, 1933, pp. 7 și urm.

3. Solomon Marcus, „Semiotica azi”, în vol. *Semnificație și comunicare în lumea contemporană*, Editura Politică, București, 1985, p. 12.

48 Definit ca sistem de semne ce au semnificație, limbajul reprezintă un instrument în încercarea fără de sfârșit de a explica și înțelege natura, fizică sau socială, de a descifra, descrie și analiza comportamentul, activitățile și relațiile sociale, de a stabili anumite conexiuni și interdependențe între lucruri, fapte și oameni. Prin intermediul acestuia noi putem, în primul rând, comunica gândurile, stările, intențiile, dar, în același timp, are loc și o anumită „preformare” a ideilor¹. De unde și strânsa legătură dintre gândire și limbaj, pusă în evidență, printre alții, de Peirce – care considera că *un limbaj bun este însăși esența gândirii*² – și de Saussure, pentru care fără limbaj gândirea este o schemă vagă și nebuloasă. Se afirmă, totodată, că nu există idei preexistente și faptul că nimic nu este distinct înainte de apariția limbajului. Astfel de abordări ce reliefează rolul deosebit de important pe care îl joacă limbajul în cadrele realității i-a determinat pe unii cercetători să-i atribuie lingvisticii rolul de „știință pilot” în ansamblul științelor, poziție rezervată în antichitate de Aristotel logicii (văzută ca *organon*). *A fortiori*, analizele întreprinse de non-lingviști în domeniul limbajului ne oferă imaginea unui mariaj benefic între logică și limbaj, mariaj ce nu este de mirare, din moment ce ambele activități sunt controlate de emisfera cerebrală stângă. De asemenea, există și alte orientări, cum ar fi structuralismul și hermeneutica, ce au accentuat rolul central al limbajului³.

Sintetizând, putem desprinde două roluri fundamentale ale limbajului, anume:

1. cel de a ne informa despre lume, despre ceea ce gândesc ceilalți și despre ceea „ce este probabil că vor face”;
2. de a explica și comportamentele celorlalți, întrucât „gândurile nu trebuie să fie informaționale sau nu numaidecât așa:

1. Andrei Marga, *Raționalitate, comunicare, argumentare*, Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 229.

2. Charles S. Peirce, *op. cit.*, cap. „Etica terminologiei”, 2.220.

3. Roger Trigg, *Înțelegerea științei sociale*, Editura Științifică, București, 1996, p. 231.

limbajul este folosit și pentru a saluta, a întreba, a comanda, a glumi, a ofensa, a abuza, a intimida ș.a.m.d.”¹.

Am amintit deja preocupările cu privire la funcțiile și trăsăturile limbajului. În ceea ce privește trăsăturile acestuia, amintim: independența de stimuli, abstractizarea, arbitraritatea, independența de mediu, caracterul sistematic, puterea, dezvoltate în lucrarea lui Michael Devitt și Kim Sterelny².

Cât privește funcțiile, fie că este vorba despre un limbaj matematic sau filosofic, poetic sau politic, economic sau istoric, fundamentale sunt: funcția de comunicare (sau comunicativă), funcția cognitivă (de fixare a cunoștințelor), funcția expresivă (de redare nuanțată a conținutului informațional), funcția de semnalizare și avertizare (adică starea locutorului și răspunsul din partea interlocutorului), funcția persuasivă (de convingere), funcția argumentativă ș.a.³. Toate aceste funcții sunt corelate și interdependente, încât este dificil să vorbim despre una fără a ne raporta la celelalte. Totuși, în cele ce urmează, dat fiind specificul procesului de cunoaștere în științele socioumane, vom descrie pe larg trinomul comunicare-informare-formare.

În absența „celuilalt” individul poate dialoga *cu sine însuși* – așa cum, de exemplu, a făcut-o Fericitul Augustin (354-430) în lucrarea *Soliloquia* (*Vorbiri însingurate*) – și nu sunt puține exemple de acest fel în istoria umanității. Dar această modalitate aparte de comunicare nu exclude, ci chiar necesită prezența unui „tu”. Concepută astfel, comunicarea interindividuală devine primordială. Ea acționează în toate domeniile: fizic, biologic,

-
1. Michael Devitt & Kim Sterelny, *Limbaj și realitate. O introducere în filosofia limbajului*, Polirom, Iași, 2000, pp. 26-27.
 2. *Ibidem*, pp. 27-30.
 3. A se vedea, în acest sens, Victor Oprescu, *Dimensiunea psihologică a pregătirii profesorului*, Scrisul Românesc, Craiova, 1986, pp. 90-93, și Andrei Marga, „Logică și limbaj”, în *Logică generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1991, p. 28.

50 social-politic etc., nefiind „o simplă conexiune între indivizi”¹, ci o necesitate, dat fiind că „știința nu poate progresa mult decât prin colaborare sau, mai exact, nicio minte nu poate face un pas fără ajutorul altora”². Unitățile de bază ale comunicării sunt pozițiile³. Comunicarea se poate realiza fie oral, fie scris, modalități ce se completează reciproc. Fiecare dintre aceste forme prezintă avantaje, dar și dezavantaje. Raportându-ne la comunicarea prin viu grai, avantajele ar fi următoarele: este „orientată” întotdeauna spre un interlocutor anume; cel ce comunică se poate folosi de gesturi, intonație, poate apela la anumite pauze, accente, cu scopul de a-și sublinia punctul de vedere; se poate face o selectare din mers a ideilor în funcție de auditoriu; pot fi folosite unele figuri de stil, comparații, metafore care pun în evidență plasticitatea limbajului. Care ar fi dezavantajele? Și acestea ne apar evidente apelând la o analiză comparativă: în primul rând, comunicarea orală cere un ritm mai rapid de exprimare a gândurilor, astfel încât foarte ușor poate deveni ineficientă (ceea ce unii numesc, în special în domeniul politicului, *limbaj de lemn*). De asemenea, este mai puțin precisă; nu se poate reveni asupra celor enunțate anterior pentru că riscăm a ne contrazice; adesea interlocutorul nu surprinde semnificația celor pronunțate, nu înțelege ceea ce a vrut să transmită locutorul.

La rândul său, discursul oral poate fi monologat sau dialogat. Referindu-ne la dialog, acesta prezintă o serie de avantaje deoarece persoanele participante la discuție se cunosc, de obicei, destul de bine sau chiar foarte bine; apoi, nu este necesară o organizare deosebită a ideilor, fiecare dintre participanți intervenind în discuție, intervențiile fiind scurte, simple, clare. Ca formă de prezentare, dialogul constituie modalitatea cea mai frecvent utilizată la sesiunile de comunicări științifice, la anumite colocvii. Pe de altă parte, există tendința și posibilitatea ca unul dintre participanți

1. Andrei Marga, *op. cit.*, p. 262.

2. Charles S. Peirce, *op. cit.*, cap. „Etica terminologiei”, 2.220.

3. Michael Devitt & Kim Sterelny, *op. cit.*, p. 39.

să monopolizeze discuția. Alteori argumentarea poate fi superficială. Mai mult, pot fi întâlnite și cazuri în care nu există un dialog veritabil, din nefericire, limbajul fiind unul polemic. Realitatea politică ne oferă numeroase situații de felul acesta, cel mai adesea discursul opoziției nefiind privit ca o alternativă; astfel, se mimează „surditatea verbală”, adică absența înțelegerii. Discursul oral monologat este folosit fie în cercurile specialiștilor din domeniile exacte, atunci când aceștia vor să-și facă cunoscute rezultatele unor cercetări, fie în sfera politicului, deoarece situațiile sunt de așa natură încât un lider al unui partid politic, un membru al guvernului, un candidat la funcția supremă în stat se adresează unei mulțimi cu scopul de a-și exprima poziția, respectiv de a-și asigura un procent cât mai ridicat din electorat. Aceasta este cea mai dificilă formă de exprimare.

Comunicarea scrisă reprezintă cea mai „intelectualizată” formă a limbajului, iar „prima regulă de bun gust în scris este aceea de a folosi cuvinte ale căror semnificații nu vor fi greșit înțelese”¹. Avantajele ei ar fi: ideile sunt mai clar și sistematic formulate, mai bine ordonate, frazele sunt coerente și consistente, întrucât se poate reveni asupra textului; ne oferă posibilitatea transmiterii în timp a cunoștințelor. Dezavantajele apar și aici, deoarece uneori textele pot fi mai puțin convingătoare; adesea limbajul este unul științific, riguros, pretențios, parcimonios, conceptele sunt abstracte, speculative, se îndepărtează de realitate, exprimarea este greoaie, abuzându-se de neologisme. Astfel de dificultăți pot fi depășite în măsura în care dispunem de o „artă a scrierii” și procedăm în așa fel încât „cuvântul mort” să fie readus „la viață într-o vorbire vie”².

Rolul comunicării este de a informa. Când vorbim despre informare ne gândim la relația ce se stabilește între un emițător – cel care transmite informația, și un destinatar (receptor) – cel care o primește. În felul acesta se schimbă idei, păreri, impresii,

1. Charles S. Peirce, *op. cit.*, cap. cit., 2.223.

2. H.-G. Gadamer, *op. cit.*, p. 567.

52 se realizează o mai bună cunoaștere și autocunoaștere. Un alt efect al comunicării este și formarea indivizilor, în sensul schimbării de atitudine, comportament, adeziune, al inducerii dorinței de deschidere spre noi orizonturi, deoarece cu cât ești mai curios, cu atât devii mai instruit. Revenind la informare, trebuie spus că aceasta este atât rezultat al experienței noastre sociale, cât și o modalitate de a dobândi noi experiențe. Datorită dezvoltării mijloacelor de comunicare putem beneficia, în egală măsură, de cunoștințele și experiențele generațiilor anterioare, de informația conținută în cele mai recente descoperi ale cercetării umane. Aceste oportunități ne ușurează cel mai adesea misiunea de organizare și reorganizare a activității de cercetare, cunoaștere și acțiune, indiferent de domeniile în care se desfășoară. Cum ar fi, oare, dacă odată cu dispariția fizică a unei persoane sau a unei generații s-ar evapora și teoriile, soluțiile, concluziile formulate, fiind nevoiți să o luăm de la capăt? Este greu de imaginat o astfel de situație, chiar dacă, într-un anume sens, asta lasă să se înțeleagă Francis Bacon atunci când preconizează eliminarea „idolilor”, acele iluzii, fantasme, care nu fac altceva decât să îngreuneze activitatea științifică și să determine persistența în eroare. Dar nu tot ceea ce au produs Antichitatea sau Evul Mediu, Renașterea ori Modernitatea este greșit, astfel încât nu ne rămâne altceva de făcut decât să reușim a distinge între adevăr și falsitate, valid și nevalid, util și inutil ș.a. Altfel spus, apelând chiar la Bacon, să pătrundem „adevărul erorilor” și „erorile adevărului”¹. Sau cum ar fi dacă o „maladie misterioasă” ar ataca și ar distruge toată hârtia, iar noi ne-am afla în imposibilitatea de a găsi un remediu. Nu este greu de imaginat o astfel de situație², însă credem că este dificil a prevedea toate consecințele și gravitatea acesteia. Esențial este ce subliniază ea, ce pune în valoare – anume rolul extraordinar pe care îl joacă posibilitatea transmiterii informațiilor

1. Francis Bacon, *op. cit.*, p. 228.

2. A se vedea lucrarea lui Paul Valéry, *Eseuri aproape politice*, Scrisul Românesc, Craiova, 1999, p. 117.

de la o generație la alta, indiferent de mijloacele prin care se realizează.

Am văzut până aici care ar fi trăsăturile și funcțiile limbajului ca *organon* al cunoașterii și comunicării intersubiective. Funcțiile amintite își vor atinge scopul numai dacă cei implicați în acțiunea comunicativă vor adopta o atitudine performativă. Aceasta...

permite o orientare reciprocă în funcție de pretențiile de valabilitate (adevăr, corectitudine normativă, autenticitate), pe care vorbitorul le ridică așteptând din partea ascultătorului o luare de poziție prin Da sau Nu. Aceste pretenții provoacă o evaluare critică, pentru ca recunoașterea intersubiectivă a unei pretenții să poată servi ca bază pentru un consens motivat rațional. În măsura în care vorbitorul și ascultătorul se înțeleg unul cu altul printr-o atitudine performativă, ei iau parte simultan la acele funcții ce îndeplinesc acțiunile lor comunicative pentru reproducerea lumii comune a vieții¹.

Există însă un specific al limbajului științelor socioumane? Dacă da, în ce constă? Iată numai două probleme asupra cărora ne vom opri în continuare, încercând o sistematizare, deoarece credem că răspunsul se află în ideile exprimate deja.

În fapt, răspunsuri explicit negative la prima întrebare nu au fost formulate întrucât nu s-a pus problema în felul acesta. Au existat însă destui cercetători care au preconizat construirea unei limbi perfecte, ideală, formală, capabilă să elimine polisemia termenilor, plurivocitatea metaforică a limbajului comun, nonsensul și echivocitatea, interpretabilitatea acestora, imperativ aplicabilă și științelor socioumane, dacă se dorește obiectivitate și științificitate în aceste domenii. Dacă o astfel de limbă artificială

1. Jürgen Habermas, *Conștiință morală și acțiune comunicativă*, ALL, București, 2000, pp. 30-31.

- 54 ar fi totuși posibilă, ar reprezenta „cel mai nefericit dar”¹ făcut omenirii. În realitate, un astfel de limbaj a fost creat de Giuseppe Peano (1858-1932), invenție ce a purtat numele de *pasigrafie*, adică „arta de a scrie un tratat de matematici fără a întrebuința niciun cuvânt din limba uzuală”. Ulterior a primit numele *logistică*. Mai mult, a și fost utilizat într-un memoriu matematic al lui Burali-Forti. Aici nu ne interesează scopul memoriului și nici semnele algebrice ce înlocuiesc conjuncțiile *dacă, atunci, și, sau*. Totuși, pentru o mai bună înțelegere a dificultăților unui astfel de limbaj vom reproduce definiția pentru numărul 1:

$$1 = \iota T' \{Ko - (u, b) \varepsilon (u \varepsilon Un)\}$$

Având ca punct de plecare definiția dată, se ajunge la o alta: $1 \varepsilon No$, în „traducere”, „Unu este un număr”. Dincolo de faptul că rezultatul final al memoriului este în opoziție cu cel al lui Cantor (care arătase că între două numere transfinite nu există o altă relație decât aceea de egalitate sau inegalitate, în timp ce Burali-Forti arată că pot exista două numere transfinite, a și b , astfel încât a să nu fie egal cu b , nici mai mare, nici mai mic), ceea ce se întreabă Poincaré este dacă rigurozitatea formei „compensează astfel eforturile pe care le impune celui ce scrie și celui ce citește”². Răspunsul, evident, nu poate fi unul afirmativ. Și dacă în domeniul matematicii ajungem într-un astfel de impas, care ar fi utilitatea unui astfel de limbaj în viața de zi cu zi?

Tocmai de aceea, suntem de părere că, în fapt, există un specific al limbajului științelor socioumane. Iată câteva dintre aceste caracteristici: este un limbaj „cantonat” în limitele limbajului natural³, fără a exclude locul și rolul celui formal, folosit pe scară largă în

1. Vasile Florescu, *Retorica și neoretorica. Geneza. Evoluție. Perspective*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 178.
2. Pentru detalii și completări, a se vedea Henri Poincaré, *op. cit.*, pp. 106-109.
3. Adrian Miroiu, „Limbajul științelor sociale”, în *Epistemologia științelor sociale*, Editura Politică, București, 1981, p. 123.

unele științe și considerat superior din punct de vedere al rezultatelor. Dar nu trebuie să ometem faptul că, pe de o parte, limbajul natural, comun, pare să fie matca, izvorul din care s-au născut toate celelalte tipuri de limbaj¹, iar pe de altă parte, „termenii limbajului obișnuit nu trebuie să fie mășurați cu aceleași standarde ca și cei în care exprimăm concepte științifice”². Chiar dacă aceștia sunt uneori imprecisi, vagi, mai puțin riguroși, ne oferă „resurse practic inepuizabile de exprimare a gândirii umane”³ și sunt „bornele kilometrice pe drumul care duce la conceptele științifice”⁴. Prin intermediul limbajului natural noi părăsim mai rar lumea concretului, a realului, ceea ce ne oferă posibilitatea de a exprima mai bine relațiile, corelațiile ce se stabilesc între fapte la diferite niveluri ale realității, evanescența și caracterul fluctuant al fenomenelor social-politice. Varietatea și diversitatea modurilor noastre de exprimare, posibilitatea utilizării acestora în varii situații, elasticitatea termenilor reprezintă în acest caz tot atâtea calități ale limbajului comun, ce-i permit să găsească „uși” și „ferestre” prin care să poată pătrunde în universul destinatarului. Aceste oportunități sunt pe deplin fructificate în unele spații ale realității sociale, cu precădere în domeniul politicii, pentru care limbajul este „arma cea mai puternică în marile bătălii politice”⁵.

De asemenea, limbajul comun se supune principiilor și regulilor logicii care asigură raționalitatea, consistența și coerența discursurilor – înțelese ca formele cele mai elaborate ale procesului comunicativ. Reiese, de aici, o altă caracteristică a limbajului în științele socioumane, anume faptul că accesibilitatea și suplețea acestuia se împletesc cu rigurozitatea și raționalitatea

1. *Ibidem*, p. 122; a se vedea și Mikël Dufrenne, *op. cit.*, p. 77.

2. Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, Humanitas, București, 1994, p. 189.

3. S. Tamaș și H. Culea, „Problematica contemporană a epistemologiei sociale”, în *Cunoașterea faptului social*, Editura Politică, București, 1972, p. 39.

4. Ernst Cassirer, *op. cit.*, p. 189.

5. *Ibidem*, p. 161.

56 specifice gândirii umane. Desigur, ceea ce noi considerăm a fi trăsături pozitive, susținătorii unui unic limbaj matematizat le vor califica drept limite ale limbajului comun. Date fiind însă specificul realității sociale, structura caracteristică a faptelor, non-exhaustivitatea formalizărilor, imposibilitatea de a distinge cu claritate între limbajul obiect și metalimbaj, soluția, poate nu cea mai bună, dar cea mai potrivită, ar fi aceea a acceptării și asumării a ceea ce unii numesc limite ale limbajului natural, obstacole în vederea unei cunoașteri obiective.

O altă trăsătură ar fi aceea că termenii limbajului natural, implicit cei ai limbajului științelor socioumane, sunt „indexicali”, adică semnificațiile lor pot fi aflate numai într-un anume context al discursului, raportându-ne la alți termeni, la judecăți sau fraze¹. Această trăsătură a fost foarte bine surprinsă de Ortega y Gasset (1883-1955). „Cuvântul izolat”, ne spune filosoful spaniol, „nu poate fi înțeles deoarece face parte dintr-un întreg, așa cum frunza face parte din arbore, dintr-un întreg care este fraza, iar fraza, la rândul ei, este parte din întregul conversație sau din întregul carte”². Desprinzându-le dintr-un anume context sau univers are loc, fără îndoială, o reevaluare a sensului cuvintelor ce conduce la pierderea semnificației lor reale. Urmează alte pierderi ce se produc între emițător și receptor, pierderi ce determină interpretări eronate sau fac neinteligibilă comunicarea. Prin urmare, „cuvintele nu pot fi înțelese în afara practicilor în care sunt produse și aceste practici sunt instituții sociale”³.

Putem deduce din cele prezentate până aici că în cadrul limbajului științelor socioumane nu se poate ridica un zid de demarcație rigidă între nivelurile de limbaj, limbajul acestora fiind, deci, unul universal⁴.

1. A se vedea, în acest sens, Adrian Miroiu, *op. cit.*, p. 126.

2. Ortega y Gasset, *op. cit.*, pp. 33-34.

3. Roger Trigg, *op. cit.*, p. 38.

4. Adrian Miroiu, *op. cit.*, pp. 126-127.

Datorită acestor caracteristici, pentru a se evita confuziile, unii specialiști au propus, așa cum am văzut, adoptarea unui limbaj unic. Totuși, chiar dacă acest lucru ar fi posibil, nu am avea și garanția că obiectivitatea mult dorită ar putea fi atinsă, deoarece „fiecare știință, pentru că pretinde rigoare, posedă logica sa proprie”, iar „a vrea cu orice preț să vâri aceste logici unele în altele, supunându-le autorității unui limbaj unitar, înseamnă a presupune ceea ce este pus în discuție, înseamnă a nega pluridimensionalitatea ființei umane”¹. Astfel încât, ideea unui limbaj unic trebuie abandonată ca fiind nu numai utopică și inutilă, dar și dăunătoare practicii cognitive. Pe de altă parte, recunoașterea pluridimensionalității ființei umane ne conduce către acceptarea rolului interpretării în științele spiritului. Și dacă la început interpretarea a fost utilizată doar în cazul textelor antichității greco-latine sau al celor sfinte, teologice, odată cu Friedrich Schleiermacher, care și-a propus constituirea unei *hermeneutici generale*, ea devine un apanaj al vieții sociale, respectiv al științelor socioumane.

Definită ca „artă”, interpretarea presupune „recunoașterea mesajului relativ univoc pe care l-a construit locutorul pe baza polisemică a lexicului comun”², aici termenul „mesaj” fiind luat în sensul cel mai general. Atingerea scopului necesită „un travaliu analitic complex, bazat pe lecturi repetate și aplicarea unei tehnici investigative metodice”³, nepierzându-se din vedere nici latura gramaticală, nici cea psihologică a interpretării. De altfel, cele două laturi, deși sunt aplicabile în proporții diferite în funcție de cerințe, de particularitățile textelor, constituie cele două fețe ale uneia și aceleiași monezi⁴, interpretarea corectă nefiind posibilă prin escamotarea uneia sau alteia. Aceasta întrucât nu

1. Georges Gusdorf, „Trecutul, prezentul și viitorul cercetării interdisciplinare”, în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986, p. 91.
2. Paul Ricœur, *Eseuri de hermeneutică*, Humanitas, București, 1995, p. 70.
3. Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, Polirom, Iași, 1998, p. 152.
4. F. D. E. Schleiermacher, *Hermeneutica*, Polirom, Iași, 2001, pp. 25-30.

58 este posibilă cunoașterea completă a limbii și nici cunoașterea completă a omului. Tocmai de aceea cele două laturi trebuie să se completeze reciproc. În fine, nu se poate pierde din vedere nici „fundalul cultural și lingvistic”¹ al unui text. Numai astfel cuvintele și frazele își pierd echivocitatea și neînțelegerea este eliminată. Acesta este, în fapt, scopul hermeneuticii.

Escamotarea uneia dintre laturi s-a și întâmplat, în fapt, odată cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea sub impactul operei lui Dilthey. Atunci interpretarea ajunsese să fie înțeleasă doar ca „psihologizare sau subiectivizare”², iar de aici și până la negarea obiectivității rezultatelor interpretării nu mai era decât un pas. H.-E. Hasso Jaeger poate fi un exemplu în acest sens. „Dumnezeu știe de ce – ne spune Gadamer – Jaeger vede roșu în fața ochilor când este vorba despre «interpretare» și «înțelegere».”³

Dar să revenim la rolul interpretării, întrucât el nu mai poate fi astăzi negat, fie că este vorba despre științele naturii, fie despre cele socioumane. Excepție fac, potrivit lui Habermas⁴, propozițiile matematice și unele teorii riguroase. Dilthey, Gadamer, Habermas sunt doar o parte dintre filosofi care, deși definesc din perspective diferite hermeneutica⁵, îi recunosc rolul și meritele. Odată cu analizele întreprinse de Dilthey, putem spune că se deschide o nouă eră în istoria științelor comprehensive. Afirmând specificul și legitimând autonomia lor metodologică, Dilthey a criticat limitarea cunoașterii științifice doar la experiențele fizico-matematice. În *Geneza hermeneuticii* (1900), întrebarea fundamentală „dacă înțelegerea singularului poate să fie ridicată la valabilitate

1. Umberto Eco, *Limitele interpretării*, Pontica, Constanța, 1996, p. 126.

2. Nicolae Râmbu, „Studiu introductiv” la F. D. E. Schleiermacher, *op. cit.*, p. 14.

3. H.-G. Gadamer, *op. cit.*, p. 573.

4. Jürgen Habermas, *Logique des sciences sociales et autres essais*, Presses Universitaires de France, Paris, 1987, traduit de l'allemand par Rainer Rochlitz, p. 118.

5. Termenul *hermeneutică* a fost întrebuințat pentru prima dată de Johann Conrad Dannhauer în 1629; pentru o istorie a sa, a se vedea pp. 560, 566, 569 și urm. din lucrarea lui Gadamer.

universală”¹, alături de explicitarea rolului comprehensiunii, stabilirea regulilor artei interpretării, constituie punctele-„cheie” în jurul cărora se desfășoară expunerea cu privire la știința hermeneuticii². Și dacă facem „bilanțul”, „luată în corelație cu teoria cunoașterii, logica și metodologia științelor spiritului, această învățătură a interpretării devine o importantă verigă de legătură între filosofie și științele istorice, un element component principal al fundamentării științelor spiritului”³. Credem însă că Dilthey a supraapreciat priceperea fiecărui interpret, „genialitatea exegetului”⁴, atrăgându-și astfel numeroase critici.

Gadamer este unul dintre cei care a adus critici teoriei dezvoltate de Dilthey. Important este atât ceea ce recuză, cât și ceea ce acceptă și dezvoltă într-o altă direcție investigația gadameriană. Se știe că autorul lucrării *Adevăr și metodă* combate ideea că hermeneutica ar fi o metodă. Dar când afirmă acest lucru Gadamer se raportează la accepțiunea modernă a termenului, la metodă în sensul de *ceva* ce poate fi învățat și, odată acest prag trecut, aplicat fără probleme de toți. În același registru se situează și critica poziției apreciative a lui Jaeger la adresa lui Dannhauer și a logicii interpretative a acestuia⁵. La Gadamer, hermeneutica este văzută în strânsă relație cu retorica, ambele având o funcție complementară filosofiei. Astfel, va fi întemeiată o „hermeneutică filosofică”. Dar în condițiile în care aceasta reunește aportul tuturor științelor într-un context comunicativ din care noi facem parte, „ea însăși nu este o metodă, și nici un simplu mănunchi de metode, așa cum a fost el dezvoltat în secolul al XIX-lea, de la Schleiermacher la Boeckh, până la Dilthey și Emilio Betti, ca metodologie a științelor filologice, ci ea este o filosofie”⁶.

1. Wilhelm Dilthey, „Geneza hermeneuticii”, în vol. *Filosofie contemporană*, Editura Științifică, București, p. 27.
2. *Ibidem*, pp. 28-31.
3. *Ibidem*, p. 45.
4. *Ibidem*.
5. H.-G. Gadamer, *op. cit.*, pp. 566, 569.
6. *Ibidem*, p. 588.

60 Habermas, la rândul său, începând din 1967, în lucrarea *Zur Logik der Sozialwissenschaften. Ein Literaturbericht* a promovat teza potrivit căreia științele sociale nu trebuie „să renunțe la dimensiunea hermeneutică a cercetării lor”, deoarece aceasta ar determina apariția unor „denaturări”¹. Amintind câteva dintre tendințele anilor 1970 care au favorizat extrapolarea hermeneuticii în domeniile sociale și umane, Habermas îi oferă statutul de „paradigmă de cercetare în cadrul științelor sociale, înainte de toate în cadrul antropologiei, sociologiei și psihologiei sociale”².

Ceea ce se urmărește în primul rând prin intermediul interpretării este, fără îndoială, restituirea sensului mesajului ce ne-a fost transmis cu ajutorul judecăților sau frazelor, pe de o parte, al faptelor sau acțiunilor umane, pe de altă parte. Decodificarea nu este simplă, chiar dacă apelăm la reguli universale și unanim acceptate. Nu întotdeauna restituirea sensului textelor sau discursurilor, comportamentelor umane, individuale sau de grup, este echivalentă cu ceea ce ar vrea să spună ele potrivit intenției autorilor. Există situații în care un sens ce aparține materialului supus interpretării ne scapă, ori, dimpotrivă, putem să-i atribuim sensuri pe care nu le conține. În ambele situații interpretarea este greșită. Însă nu întotdeauna eroarea provine din „neștiința” interpretului. Adesea autorii folosesc intenționat un limbaj ambiguu, eufuistic, parcimonios. Chiar dacă cuvintele, prin caracterul lor logic, devin principiu prim al cunoașterii umane³, ele rămân, cum remarca Mukarovsky⁴, „deschise” din punct de vedere semantic, fiind necesară, deci, o cunoaștere exactă a posibilelor semnificații și o potrivită alegere a uneia dintre ele în contextele date. Numai în felul acesta pot fi evitate confuziile și neînțelegerile.

Firește, cel care interpretează, la rândul său, trebuie să cunoască toate posibilele semnificații ale unui cuvânt, transformările care

-
1. Jürgen Habermas, *Conștiință morală și acțiune comunicativă*, ed. cit., p. 26 și nota 1.
 2. *Ibidem*, p. 27.
 3. Ernst Cassirer, *op. cit.*, p. 157.
 4. Apud Paul Cornea, *op. cit.*, p. 144.

se produc în sfera acestora de la un deceniu la altul sau de la un secol la altul, utilizând-o pe cea potrivită în contextul dat. Întrucât semnificațiile cuvintelor diferă și în funcție de spațiile cultural și geografic, de mediul religios etc., este necesară o mai bună informare și cunoaștere a autorului din aceste perspective, știut fiind că ideile, gândurile noastre sunt tributare unor astfel de factori. Să ne oprim asupra unui exemplu concludent, inspirat din studiul lui T. S. Ashton¹: sintagma *laissez-faire* a fost întrebuințată pentru prima dată de marchizul d'Argenson în 1755; la acea dată, ca principiu atât economic, cât și politic, ea semnifica neamestecul în economie; apoi evoluția curioasă a termenului transpore odată cu noua utilizare pe care i-o dă Alfred Marshall în 1907, însemnând „lasă statul să intervină activ”; prin urmare, o interpretare corectă a enunțului „prin anul 1900 oamenii au întors spatele principiului *laissez-faire* și au început să-și rezolve singuri treburile” necesită, în cazul în care autorul nu se explică, stăpânirea de către cititor a ambelor semnificații. În caz contrar, contradicțiile sunt inevitabile, nerealizându-se înțelegerea corectă a textului.

Apoi, deseori, dincolo de ceea ce este spus se ascunde „nespusul”, subînțelesul, ce poate fi descoperit numai printr-o analiză atentă, riguroasă și completă, mai ales în profunzimea textului sau, cum se spune, printre rânduri. Astfel, hermeneutica „capătă forma unei reconstrucții a sensului pe care autorul însuși a intenționat să-l exprime”². Să analizăm un alt exemplu. Dacă auzim sintagma *jerry-builder*, fără nicio altă explicație clarificatoare, în vederea unei corecte înțelegeri, trebuie să știm că este vorba despre cei ce construiesc repede, ieftin și prost, și nu despre un anume Jerry, așa cum înțelegea pastorul bisericii frecventate de Ashton³.

-
1. T. S. Ashton, „Tratarea capitalismului de către istorici”, în F. A. Hayek, *Capitalismul și istoricii*, Humanitas, București, 1998, p. 57.
 2. Nicolae Râmbu, *op. cit.*, p. 10.
 3. T. S. Ashton, *op. cit.*, p. 47.

62 Există și situații în care, de asemenea, este necesar a surprinde lipsa de conținut a unor idei aparent clar formulate. Nu rareori întâlnim expresia „limbaj de lemn”, folosită în sens critic la adresa unor oameni politici. Dacă nu am fi capabili a pătrunde dincolo de ceea ce este spus (sau scris), dincolo de aparențe, cei care utilizează un astfel de limbaj și-ar atinge scopurile, care nu sunt, trebuie să recunoaștem, spre binele public, așa cum lasă ei să se înțeleagă. La toate acestea putem adăuga și faptul că în momentul vorbirii ori scrierii are loc o anumită raționalizare, proces ce nu este întotdeauna identic cu semnificația inițială a gândurilor.

Dificultăți apar și în cazul traducerilor dintr-o limbă în alta. Exemplele sunt numeroase și le întâlnim la tot pasul. Ne vom opri doar la două. Primul ne relevă necesitatea cunoașterii diferitelor semnificații ale unui cuvânt și imposibilitatea de a surprinde printr-o traducere mutilată a titlului ceea ce autorul a dorit să transmită. Ne gândim la lucrarea lui Fernando Savater *El valor de educar*. În spaniolă *valor* semnifică și *valoare*, și *curaj*. Or, traducerea titlului prin *Curajul de a educa* este departe de a evidenția intenția autorului în complexitatea sa. Totuși, nu este totul pierdut, întrucât autorul se explică prin a sa „Scrisoare către învățătoare”. Această situație a fost posibilă ca urmare a faptului că în limba română nu există un singur termen care să exprime ambele semnificații ale sale în spaniolă.

Al doilea exemplu scoate în evidență echivocitatea prepoziției „după”, care poate introduce un complement circumstanțial de loc, de timp, de mod etc. Citind în lucrarea lui François Soulet subtitlul *Istoria imediată după Voltaire*, unii ar fi tentați să creadă că este vorba despre cei care i-au urmat, temporal, lui Voltaire și s-au ocupat de istoria imediată. În acest caz, interpretarea ar fi greșită, deoarece autorul ne prezintă maniera în care însuși Voltaire s-a ocupat de *istoria imediată*. Tocmai de aceea, pentru a evita dintru început astfel de confuzii, poate mai indicat ar fi fost subtitlul *Istoria imediată potrivit lui Voltaire*.

Există alte numeroase limite ale interpretării care au fost puse în evidență într-o serie de lucrări, limite cu atât mai evidente în domeniile științelor socioumane, dat fiind că aici interpretăm cel mai adesea fapte, acțiuni individuale și/sau sociale dintr-o dublă perspectivă, contextuală și relațională. Aceste limite se datorează faptului că există o infinitate de interpretări ce au drept punct de plecare fie *intentio auctoris*, fie *intentio operis*, fie *intentio lectoris*, știut fiind că nu întotdeauna intenția autorului coincide cu intenția operei¹. Vom aminti doar câteva dintre limite, sintetizate în lucrarea lui Jean Zumstein². Deși autorul se raportează doar la textele de natură teologică, limitele sunt valabile, credem noi, pentru toate tipurile de texte. Așadar, iată câteva dintre limitele interpretării: tendința de a stabili „sensul primar” al textelor, de indicare a semnificației pe care o îmbrăcau în contextul original al comunicării le privează de însăși existența lor; nu întotdeauna se ține cont de *intentio operis* sau este vorba doar de un nivel exclusiv funcțional al interpretării la momentul respectiv; o altă limită rezultă din faptul că putem falsifica o lectură, dar nu-i putem dovedi adevărul, stabilirea sensului situându-se în registrul posibilului; înțelegerea nu poate fi absolută, fiind plasată sub semnul istoricității. Dar limitele interpretării sunt limite ale limbajului, iar „limitele limbajului meu semnifică limitele lumii mele”³. Astfel încât putem spune că limitele interpretării sunt propriile noastre limite.

Însă nu orice interpretare este o interpretare greșită. Mai mult, chiar și interpretările greșite își au rostul lor, întrucât eliberează textul de „scoriile multor interpretări canonice anterioare”, îi pun în evidență „noi aspecte”, proces prin care, în final, textul ne apare „mai bine și mai productiv interpretat, în acord

1. Umberto Eco, *op. cit.*, pp. 25 și urm.
2. Jean Zumstein, „Les limites de l'interprétation”, *Bulletin IRHS*, nr. 1, septembrie 1994, Faculté de Théologie de l'Université de Neuchâtel, pp. 23-30.
3. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Humanitas, București, 1991.

- 64 cu propria-i *intentio operis*, ce fusese diminuată și umbrită de atâtea și atâtea *intentio lectoris* anterioare, camuflate în descope-
riri ale lui *intentio auctoris*"¹. În felul acesta, de-a lungul timpului,
textele se pot îmbogăți prin noile interpretări ce li se dau.

Dincolo de aceste limite și multe altele, se poate afirma, în
acord cu Habermas, că, într-un anume sens, fiind adevărate recon-
strucții critice, toate interpretările sunt raționale, având rol con-
structiv și/sau de cunoaștere teoretică².

1. Umberto Eco, *op. cit.*, p. 28.

2. A se vedea J. Habermas, *op. cit.*, pp. 35-36.

Capitolul 2

Explicația științifică – funcție esențială a cunoașterii

Pentru a determina valoarea intrinsecă a explicației în general și a explicației științifice în special este indispensabil să circumscriem problema teoriei generale a cunoașterii. Așa cum, de multe ori, cunoașterea comună aspiră spre statutul de cunoaștere științifică, aceasta, la rândul său, nu poate exista în afara explicației științifice. Pe parcursul acestui capitol urmărim tocmai studierea raportului dintre explicație și cunoaștere, surprinderea diferențelor ce apar între explicațiile banale și cele științifice, precum și stabilirea structurii explicației științifice, dată fiind importanța acesteia în ansamblul cunoașterii.

1. Cunoașterea. Forme și funcții

1.1. Conceptul de cunoaștere

Conceptul de *cunoaștere* și termenii înrudiți *a ști*, *cunoștință*, *știință* au un caracter polisemantic și universal. Polisemantic, deoarece ei includ o diversitate de sensuri. Universal, întrucât

- 66 sunt utilizați la toate nivelurile de gândire și în orice domeniu al activității umane.

În mod curent, cunoașterea reprezintă un proces complex, desfășurat conștient și organizat. Rezultatele activității de cunoaștere se concretizează, de obicei, într-un ansamblu de cunoștințe ce prezintă caracteristici și trăsături distincte în funcție de specificul domeniului avut în atenție. Scopul oricărui demers cognitiv îl constituie dobândirea obiectivității și inteligibilității cunoștințelor¹, acumularea și sistematizarea unor noi informații, dat fiind că obiectivitatea cunoașterii nu suspendă relativitatea și parțialitatea ei. Adevărul, mai ales în științele socioumane, este deseori parțial². În conformitate cu acest context ideatic, pentru a sublinia progresul cunoașterii științifice, faptul că „ne putem apropia mai mult sau mai puțin de adevăr”³, cercetătorii operează cu noțiunea de *adevăr parțial* sau *grade de adevăr*. Acest lucru evidențiază nu numai ideea descoperirii treptate a adevărului, ci și posibilitatea de a greși uneori, de a ne situa în eroare. De aceea, nu putem fi de acord cu Bruno Jarroson⁴ care susține că nu este posibilă o diminuare a cunoștințelor dobândite, ceea ce este cunoscut fiind pentru vecie.

Știut fiind faptul că preocupările cu privire la teoria cunoașterii au fost prezente și au format obiectul de studiu al filosofiei încă din primele secole ale apariției sale, considerăm că este util să trasăm câteva repere istorice. Așa cum a surprins Mircea Flonta, în procesul cognitiv, drumul parcurs a fost de la cunoașterea înțeleasă ca „activitate” la cunoașterea devenită „temă filosofică”, de la cunoașterea aparenței la cunoașterea esenței⁵.

1. Ștefan Celmare, *Studii de teoria cunoașterii*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1996, p. 35.
2. Petre Botezatu, „Dimensiunile adevărului”, în Petre Botezatu (coord.), *Adevăruri despre adevăr*, Junimea, Iași, 1981, p. 5.
3. *Ibidem*, p. 7.
4. Bruno Jarroson, „Istoria ideilor științifice”, în Jean-Michel Besnier (coord.), *Conceptele umanității*, Lider, București, 1996, p. 44.
5. Mircea Flonta, *Cognitio. O introducere critică în problema cunoașterii*, ALL, București, 1994, p. 9.

O primă distincție a fost pusă în evidență de fondatorul Școlii Eleate, Xenofan din Colofon (560-478), prin demarcația dintre *episteme* (știință) și *doxa* (opinie)¹. Această direcție de cercetare a fost continuată de alți filosofi, precum Platon², dar și criticată, printre alții de Protagoras (490-420) și Gorgias (483-375), reprezentanți de seamă ai sofștilor, care negau o eventuală realitate transcendentă, eternă și imuabilă, contribuind prin tezele enunțate la relativizarea cunoștințelor dobândite³. Dincolo de ideile opuse susținute, începutul fusese înfăptuit. Treptat, problematicile teoriei cunoașterii s-au conturat, devenind preocupări majore. Este posibilă cunoașterea?, Ce cunoaștem și care ar putea fi întinderea cunoștințelor noastre?, Care sunt originea, natura și temeiurile cunoașterii?, Care sunt importanța și valoarea cunoașterii? sunt doar câteva dintre locurile devenite comune ale gnoseologiei. Două preocupări ne vor reține atenția în cele ce urmează, și anume: Când o opinie devine cunoaștere adevărată? și Care sunt principalele forme ale cunoașterii?

Răspunsul la prima întrebare își are rădăcinile în analiza tradițională a cunoașterii, ale cărei baze au fost puse de Platon în dialogul de maturitate *Theaitetos*⁴. Din examinarea amănunțită a acestuia reiese că trei sunt conceptele fundamentale asupra cărora trebuie să ne îndreptăm atenția: *opinie*, *adevăr* și *înțelegere*. În *Theaitetos* aflăm că putem considera cunoaștere *opinia adevărată* numai dacă este însoțită de rațiune sau este înțeleasă⁵. Analiza clasică a filosofiei grecești a fost adoptată și continuată, într-o formă ușor modificată, de unii reprezentanți

-
1. A se vedea *Presocraticii. Fragmente eleaților*, traducere, prefată și note de D. M. Pippidi, Teora, București, 1998, mai ales pp. 43, 53, 70-71.
 2. Platon, *Republica, Opere*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 476d.
 3. A se vedea, în acest sens, Mircea Flonta, *op. cit.*, pp. 9-17.
 4. Platon, „*Theaitetos*”, în *Opere*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, pp. 181-272.
 5. *Ibidem*, 201d, 202c.

68 ai filosofiei analitice, precum A. J. Ayer (1910-1989) și R. M. Chisholm (1916-1999). Pentru filosoful britanic A. J. Ayer, de exemplu, adevărul și justificarea sunt condiții necesare și suficiente ale cunoașterii, în timp ce filosoful american R. M. Chisholm ne vorbește despre adevăr și acceptare¹. Aceste tentative de soluționare a problemei pot fi sintetizate, astfel încât vom spune că trei sunt condițiile necesare și suficiente pe care o opinie trebuie să le îndeplinească pentru a putea fi numită cunoștință: 1. să fie adevărată; 2. să fie o convingere; 3. să fie justificată sau întemeiată². Așadar, se poate conchide că „nucleul analizei clasice a cunoașterii, ca și a altor încercări mai recente de a preciza conceptul cunoașterii, îl constituie relația dintre adevăr și întemeiere”³.

Soluțiile oferite de reprezentanții filosofiei grecești în ceea ce privește analiza cunoașterii în general și condiția întemeierii în particular au devenit obiect al criticii efectuate de K. R. Popper și unul dintre admiratorii săi, filosoful german Hans Albert (1921-2023)⁴. Popper, sprijinindu-se pe disimetria dintre verificabilitate și falsificabilitate, este de părere că nici enunțurile de bază, nici cele generale nu sunt și nu pot fi întemeiate, verificate, ci doar infirmate, falsificate⁵. Totodată, el a lansat ipoteza că numai demersul critic – ca o caracteristică a atitudinii raționale – față de teoriile elaborate deja ne-ar conduce pe o treaptă superioară în drumul nostru spre o cunoaștere obiectivă, spre adevăr. De aceea, filosoful științei operează cu distincția dintre *confirmare* și *coroborare* sau *grad de coroborare*. Prin grad de coroborare al unei teorii, Popper înțelege un raport concis ce evaluează la un anumit moment *t* stadiul discuției critice a teoriei cu referire la: modul în care își rezolvă problemele; gradul său de testabilitate; rigurozitatea testelor efectuate și modul în care au fost

1. Pentru o analiză detaliată, a se vedea Mircea Flonta, *op. cit.*, pp. 37-39.

2. Ștefan Celmare, *op. cit.*, pp. 10-11.

3. Mircea Flonta, *op. cit.*, p. 40.

4. Mircea Flonta, *Imagini ale științei*, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 43.

5. Karl R. Popper, *Logica cercetării*, ed.cit., pp. 82 și urm.

depășite. Coroborarea este așadar un raport de evaluare a performanței trecute, un mod esențial comparativ: în general, se poate spune doar că o teorie A are un grad mai mare sau mai mic de coroborare decât o teorie competitoră B , în lumina unei discuții critice care include testarea de după un anume moment t . Fiind un raport despre performanța trecută, el are de-a face cu o situație care poate conduce la a prefera unele teorii față de altele. Însă gradul de coroborare la momentul t nu spune nimic despre viitor, despre performanța viitoare sau despre siguranța unei teorii. Deci, conchide Popper, noi nu putem spune despre două teorii competitive A și B decât că, eventual, una este preferabilă alteia sau este mai bine coroborată decât cealaltă¹. Deși nuanțările popperiene sunt necesare și utile, de aici nu putem deduce că termenii *intemeiere* și *falsificabilitate* ar fi incompatibili, că teoria falsificaționistă ar putea constitui panaceul mult căutat la problema demarcației dintre teoriile științifice și cele pseudoștiințifice. Dimpotrivă, teoriile fundaționiste sau cele coerentiste ale întemeierii au pus în evidență rolul confirmărilor și legătura necesară dintre acestea și adevăr. Pot fi imaginate, desigur, și situații ce infirmă schema analizei tradiționale a cunoașterii. Astfel de contraexemple, menite a evidenția că există opinii întemeiate și adevărate ce nu pot fi totuși acceptate drept cunoștințe, au fost oferite de Bertrand Russell, dar mai ales de Edmund Gettier (1927-2021)². Unii autori au ieșit din impasul provocat de contraexemplele de tip Gettier printr-o completare restrictivă a analizei clasice a cunoașterii. Restricția introdusă prevede că „o judecată despre fapte va reprezenta o cunoaștere, dacă și numai dacă ea nu va fi întâmplător adevărată, adică adevărată independent de existența unor bune temeiuri pentru acceptarea ei”³. Au existat însă și analiști ai procesului cognitiv ce au recurs

-
1. *Idem*, *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*, Oxford at the Clarendon Press, 1973, pp. 17-19.
 2. Mircea Flonta, *Cognitio...*, pp. 46-48.
 3. *Ibidem*, p. 49.

- 70 la întregirea condițiilor analizei clasice a cunoașterii. În *A Proposed Definition of Propositional Knowledge*, epistemologul P. Klein (n. 1940) mai adaugă la cele trei condiții „principiul coincidenței fericite” prin raportare la judecățile ce descalifică. La rândul său, filosoful american R. Chisholm introduce în *Theory of Knowledge* conceptul de judecată întemeiată fără greșală¹. K. Lehrer (n. 1936) adaugă și el în *Theory of Knowledge* o a patra condiție, dar o și reformulează pe prima, înlocuind conceptul de *opinie* cu cel de *acceptare*, astfel încât vom putea spune că „*S* cunoaște *p* dacă și numai dacă: (1) este adevărat că *p*, (2) *S* acceptă *p*, (3) *S* este pe deplin justificat să accepte *p*, (4) *S* este pe deplin justificat să accepte *p* într-un fel ce nu depinde de niciun enunț fals”².

1.2. Forme ale cunoașterii

Problematica dezvoltată evidențiază, în primul rând, faptul că nu se poate vorbi despre o definiție universal acceptată a cunoașterii, că nu există criterii absolute ce ne-ar putea oferi o demarcație rigidă între opiniile ce sunt cunoștințe și cele ce nu sunt cunoștințe. În al doilea rând, precizările multiple referitoare la conceptul de cunoaștere pe de o parte sunt binevenite, pe de altă parte acestea nu trebuie să fie prea restrictive. În acest sens, de-a lungul timpului s-au conturat multiple modalități de cunoaștere, dintre care amintim cunoașterile *comună, științifică, filosofică, religioasă, artistică, ideologică*. Dată fiind această varietate în sfera cunoașterii, dat fiind scopul nostru – explicația științifică – și pentru că „una este teoria cunoștinței făcută cu intenția de a ajunge la știință, alta este teoria cunoștinței făcută cu intenția de a ajunge la actul religios, să zicem, și în sfârșit alta este teoria cunoștinței care merge înspre metafizică”³, ne vom limita extensiunea

1. Mircea Flonta, *op. cit.*, pp. 50-51.

2. *Ibidem*.

3. Nae Ionescu, *Curs de metafizică*, Humanitas, București, 1991, p. 196.

analizei la cunoașterea comună și la cea științifică. Pentru început, vom preciza sensurile ce au fost atribuite celor două tipuri de cunoaștere, pentru ca apoi să ne oprim pe larg la particularitățile și trăsăturile celei din urmă.

Cunoașterea comună sau „simțul comun” – cum o numește Blaga¹ – reprezintă o modalitate general-umană de analiză a realității, naivă și spontană, ce descrie obiectele cercetate așa cum sunt ele percepute de către simțuri, punând semnul identității între obiectele înseși și imaginea pe care ne-o dezvăluie simțurile despre ele. Cunoștințele astfel dobândite, spontane și subiective, pot fi încadrate în sfera simțului comun sau a bunului simț. Obținute în urma contactului direct dintre simțuri și realitate, ca urmare a unor observații empirice, fără o analiză critică și fără a fi urmată o metodologie, rezultatele cunoașterii comune sunt individuale, vagi, netestabile intersubiectiv, cuprinzând adesea o serie de prejudecăți, cum că pământul ar fi plan sau cum că aerul nu ar avea greutate² etc. Reiese cu claritate că acest tip de cunoaștere ce reunește „elemente cognitive și afective, logice și extra-logice”³ se situează la nivelul aparențelor, dovedindu-se prin aceasta a fi inexactă. De asemenea, „înrădăcinată în valorile elementare”, cunoașterea comună „are totdeauna mai multe răspunsuri decât întrebări. Are răspuns la orice”⁴. Cu toate acestea, experiența acumulată ne dovedește imposibilitatea renunțării la acest tip de cunoaștere. Cunoașterea comună nu constituie o treaptă ce trebuie și poate fi depășită odată pentru totdeauna în

-
1. Potrivit lui Lucian Blaga, simțul comun ne apare ca „o medie just echilibrată de reacțiuni intelectuale proprii unei colectivități umane, aceasta înțeleasă mai curând ca o masă omogenă, difuză și fără limite precise, decât ca o organizare diferențiată și de un profil deplin caracterizat”; a se vedea Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, Facla, București, 1974, p. 40.
 2. *Ibidem*, p. 41.
 3. Șefan Celmare, *op. cit.*, p. 34.
 4. Gaston Bachelard, *Dialectica spiritului științific modern*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 123.

72 drumul nostru către cunoașterea științifică; ea presupune o infinitate de trepte, dintre care unele pot fi depășite, în timp ce celelalte ne vor însoți în permanență de-a lungul procesului cognitiv. Dimpotrivă, alteori, realitatea va pune în evidență „discontinuitatea dintre evoluția bazată pe rutină și evoluția pe baze științifice a tehnicii moderne”¹. În momentul în care o treaptă este depășită sau lipsa de continuitate este arătată, suntem deja în sfera cunoașterii științifice, acel „amestec ciudat al bucuriei ochilor și al bucuriei spiritului”, cum o numea sugestiv Gaston Bachelard², cunoaștere ce urmărește să elimine toate neajunsurile cunoașterii comune.

Prototip al cunoașterii obiective, cunoașterea științifică are câteva trăsături opuse celei comune. În primul rând, se desfășoară în mod conștient și organizat; este sistematică, critică, inteligibilă și comportă un aparat metodologic; utilizează și se fixează prin intermediul unui limbaj conceptual³. Apoi, rectifică și regularizează, pentru că drumul este privilegiat și nu ținta⁴, astfel încât „orice obiect științific poartă semnul unui progres al cunoașterii”⁵. Și dacă rezultatele cunoașterii comune fac parte dintr-o „lume familiară și, în acest sens, banală, lipsită de rezonanță culturală majoră”⁶, cunoștințele științifice sunt obiective și certe. Mai mult, pot fi verificate prin intermediul experienței, astfel încât adevărul științific va fi „accesibil oricărei inteligențe”⁷, dobândind în felul acesta valoare universală. Tocmai de aceea, de-a lungul veacurilor au fost făcute încercări în vederea găsirii și exprimării unor criterii exacte care să permită delimitarea cunoașterii științifice de celelalte forme ale cunoașterii. Un nou orizont

1. *Ibidem*, p. 121.

2. *Ibidem*, p. 134.

3. A se vedea Ștefan Celmare, *op. cit.*, pp. 35-40.

4. Gaston Bachelard, *op. cit.*, pp. 129, 135.

5. *Ibidem*, p. 127.

6. Mircea Flonta, *Imagini ale științei*, ed. cit., p. 104.

7. Anton Dumitriu, *Retrospective*, Editura Tehnică, București, 1991, p. 69.

li s-a deschis oamenilor de știință odată cu instituirea științei matematice a naturii, însă abia începând cu secolul XX această preocupare va ocupa în mod sistematic un loc central în ansamblul cercetărilor efectuate. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți în direcția formulării unor criterii sigure și universale în măsură să ne permită o demarcație între teoriile științifice și cele neștiințifice sau pseudoștiințifice este K. R. Popper. Analizând diferite teorii, filosoful formulează teza potrivit căreia sunt științifice doar teoriile ce pot fi testate prin intermediul experienței:

Nu cer ca sistemul să poată fi distins în mod pozitiv, o dată pentru totdeauna, pe bază de criterii empirice, dar cer ca forma logică a sistemului să facă posibilă distingerea lui în mod negativ, prin testarea empirică: și anume un sistem al științelor empirice trebuie să poată eșua în confruntarea cu experiența¹.

În lumina criteriului rigid propus de filosoful științei, afirmă Mircea Flonta, multe teorii nu ar mai putea fi numite științifice. Mai mult, criteriul stabilit nu poate fi valabil în toate situațiile concrete și pentru cercetările din științele socioumane. „Criteriile de demarcație de felul celui formulat de Popper”, conchide Mircea Flonta, „convine unei științe ipotetice, ideale și mai puțin științei reale, așa cum se înfățișează aceasta atât în diferitele momente ale evoluției ei istorice, cât și în zilele noastre”². La aceeași concluzie au ajuns și alți cercetători ai științelor exacte sau filosofi ai științei. Patrick Suppes (1922-2014), de exemplu, a supus unui examen critic o serie de prejudecăți sau principii false ale metafizicii tradiționale referitoare la raportul dintre trecut și viitor, la teza că fiecare eveniment ar avea o cauză determinantă, la posibilitatea unei cunoașteri întemeiată pe certitudine, la putința completitudinii cunoașterii științifice și la problema unității

1. Karl R. Popper, *Logica cercetării*, ed. cit., p. 83.

2. Mircea Flonta, *op. cit.*, p. 109.

74 metodologice științifice¹. Una dintre ideile principale dezvoltate de Suppes neagă posibilitatea formulării unor criterii anistorice de separație netă între teoriile științifice și cele neștiințifice și susține rolul real pe care îl joacă concepțiile de *aleator* și *posibilitate* atât în viața de zi cu zi, cât și în cercetarea științifică. Concluzia finală conform căreia „certitudinea cunoașterii – fie în sensul de nemijlocire psihologică, fie în cel de adevăr logic sau de precizie completă a măsurărilor – este de neatins”², deși poate părea pesimistă, credem că este rezonabilă și exprimă, în fapt, stadiul real al cercetărilor. Așadar, încercările repetate de a găsi un criteriu, logic de cele mai multe ori, de separație între științific și nonștiințific, respectiv între teoriile științifice și cele neștiințifice, nu au condus la rezultatele scontate. Astfel, „este probabil corect să spunem că nu există o linie de demarcație între știință și nonștiință sau între știință și pseudoștiință în măsură să câștige acordul majorității filosofilor”, afirmă L. Laudan (1941-2022)³. Țelul cunoașterii științifice este fie înțelegerea, fie capacitatea explicativă și predictivă a unei teorii, fie ambele, și numai în funcție de acesta și de domeniul concret la care ne raportăm putem ști dacă o teorie este științifică ori nu.

Adesea a fost subliniat faptul că în cadrul cunoașterii științifice se pot constata anumite diferențieri graduale în funcție de științele avute în atenție. Se operează, astfel, cu deosebiri între „științe de observație și științe experimentale, științe care măsoară și cele care studiază fenomene ce nu pot fi măsurate, între științe matematizante, numite și exacte, și științe nematematizante”⁴. Cunoașterea perfectă este așadar un ideal, un prototip în sensul lumii ideilor platoniciene. Cu alte cuvinte, „chiar atunci când vedem clar ținta către care știm că trebuie să

1. Patrick Suppes, *Metafizica probabilistă*, Humanitas, București, 1990, p. 60. Aceste cinci principii false vor fi analizate de Suppes, fiecare în parte, în capitolele următoare, începând cu p. 75.

2. *Ibidem*, p. 187.

3. Apud Mircea Flonta, *Imagini ale științei*, ed. cit., p. 113.

4. Mircea Flonta, *Cognitio...*, ed. cit., p. 61.

mergem, rătăcim adeseori calea și apucăm pe cărări lăturalnice, care ne țin în loc...”¹.

Totuși, dacă plecăm de la premisa că „a face știință înseamnă a dobândi cunoștințe”², putem fi de acord cu schema generală a cunoașterii științifice, sugerată de Anton Dumitriu (1905-1992). Tabloul schematic – ca fir călăuzitor independent de personalitatea ori trăsăturile specifice fiecărui cercetător – cuprinde:

1. datele sensibile, obținute prin observație și experiență;
2. consemnarea unor eventuale regularități;
3. analiza permanentă a datelor;
4. formularea unor legi³.

Indispensabile sunt, de asemenea, condițiile comunicării și testării intersubiective⁴. Prima este pusă în evidență prin operarea distincției dintre *trăire* – adică ceea ce nu poate fi comunicat, și *cunoaștere* – adică ceea ce este comunicabil⁵. Cu privire la a doua cerință, aceasta presupune, implicit, o mai mare precizie a limbajului, rigurozitatea metodelor folosite în cercetarea și testarea datelor.

1.3. Funcția explicativă a cunoașterii

Știut fiind că scopul cercetării științifice nu este doar descoperirea și descrierea de evenimente și fenomene, ci și explicarea, un loc cu totul aparte îl ocupă în cadrul cunoașterii științifice funcția explicativă. Ajungem în felul acesta și la problema explicației care a constituit, mai ales în a doua jumătate a secolului XX,

-
1. Nicolae Bagdasar, *Teoria cunoștinței*, Univers Enciclopedic, București, 1995, pp. 361-362.
 2. Anton Dumitriu, *op. cit.* p. 143.
 3. *Ibidem*, p. 142.
 4. A se vedea Mircea Flonta, *op. cit.*, pp. 55-59.
 5. Cu privire la raportul dintre trăire și cunoaștere, a se vedea și Nae Ionescu, *Curs de metafizică*, ed. cit., pp. 100-107.

76 obiectul multor dezbateri. În prezent, posibilitățile explicative ale științei s-au extins foarte mult, fără ca prin aceasta să se fi formulat rezultate definitive și unanim acceptate. Când anume considerăm că am explicat un eveniment sau un fapt?; reprezintă într-adevăr funcția explicativă o caracteristică importantă a cunoașterii științifice?; se poate vorbi de tipuri explicative distincte sau există un singur model al tuturor explicațiilor?; în ce relație se găsește explicația cu celelalte procedee științifice, cum ar fi descrierea, predicția? sunt doar câteva dintre problemele explicației asupra cărora și-au îndreptat atenția filosofii științei în vederea dezlegării ori formulării unor răspunsuri.

Cuvântul *a explica*, potrivit dicționarului lui André Lalande (1867-1964), poate primi următoarele înțelesuri:

- în sensul cel mai larg, *a explica* presupune a dezvolta sau a descrie, a da o determinație precisă unui *ceva* necunoscut, vag sau confuz. De exemplu, a explica sensul unui cuvânt sau al unui text, a explica calea de urmat cu privire la o anumită problemă;
- un alt sens, mai restrictiv, arată că *a explica* un obiect de cunoscut echivalează cu a arăta că el este implicat de unul sau mai multe adevăruri deja admise, cu titlu asertoric sau ipotetic, nefiind necesar ca ceea ce explică să fie mai general decât ceea ce trebuie explicat;
- sensul cel mai tare al verbului *a explica* semnifică a arăta că ceea ce se explică este implicat de principii nu numai admise, dar și evidente; altfel spus, a demonstra că depinde de judecăți necesare¹.

Trei sensuri tradiționale a ceea ce este *o explicație* ne oferă și Sidney Morgenbesser² (1921-2004): (1) *a explica* înseamnă a

1. A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Presses Universitaires de France, Quadrige, Paris, 1992, vol. I, pp. 325-326.
2. Sidney Morgenbesser, „Scientific Explanation”, în David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Science*, vol. 14, The Macmillan

îndepărta nedumerirea; (2) *a explica* semnifică trecerea de la ceea ce este necunoscut la ceea ce este cunoscut; (3) *a explica* un eveniment este identic cu a-i descoperi cauzele. În continuare, Morgenbesser analizează critic primele două răspunsuri. Deși ele au virtutea de a ne reaminti condițiile psihologice implicate în momentul în care cerem o explicație, defectul acestor două abordări îl constituie lipsa stipulării condițiilor logice necesare pentru a avea o explicație satisfăcătoare. Mai exact, nu orice modalitate de a îndepărta neclaritatea poate fi considerată drept explicație. Apoi, ambele abordări ne conduc la faptul că atunci când explicăm un eveniment ne așteptăm ca acesta să se conexeze cu altele și să ne ofere o abordare sistematică a fenomenelor ce vor fi privite ca interrelaționate. Pe scurt, primele două răspunsuri nu ne arată interconexiunea sistematică dintre explicație și construcția teoretică. Cât privește al treilea răspuns, Morgenbesser își exprimă opinia că acesta nu împărtășește aceleași defecte. Teza că a explica un eveniment înseamnă a-i descoperi cauza își are rădăcinile în lucrările lui Aristotel. În *Analitica secundă*, Stagiritul evidențiază rolul cauzelor subliniind că „avem cunoaștere absolută despre un lucru când credem că știm cauza de care depinde lucrul, anume ca fiind cauza lui și nu a altuia, și apoi când am înțeles că este imposibil ca el să fie altfel decât este”¹. Afirmatia a fost dezvoltată ulterior, printre alții, de J. S. Mill (1843). Însă această abordare, dincolo de virtuțile ei, nu poate fi considerată adecvată explicației în general. Ar fi mai bine să o considerăm o abordare particulară a explicației evenimentelor, dar nu a regularităților, dispozițiilor și a altor tipuri de fenomene pe care noi încercăm să le explicăm. În această ipostază se poate observa că ideea exprimată de Morgenbesser se întâlnește cu punctul de

Company & The Free Press, New York, Collier – Macmillan Publishers, London, 1972, p. 117.

1. Aristotel, „Analitica secundă”, în *Organon*, vol. II, Editura IRI, București, 1997, 71b.

- 78 vedere propriu lui Hempel (1905-1997), și nu numai, formulat în *Studii despre logica explicației*¹.

Din înțelesurile explicației amintite se deduce că ne putem situa fie în sfera explicațiilor neștiințifice, banale, fie în sfera explicațiilor științifice. În ceea ce privește explicațiile neștiințifice, având drept criteriu contextul în care ele se desfășoară, s-au conturat două mari perspective: explicațiile în contexte individuale și explicațiile în contexte preștiințifice. În contexte individuale, știut fiind că relațiile actorilor sociali cu lumea sunt teoretice și practice, prin analogie, se constată existența a două mari grupe explicative: teoretice și practice. Explicațiile teoretice în contexte individuale au ca scop înțelegerea și cunoașterea faptelor individuale, iar cele practice sunt îndreptate spre activitate². Cât privește explicațiile în contexte preștiințifice, plecând de la criteriile *preciziei*, *completitudinii* și *desăvârșirii* pe care trebuie să le îndeplinească orice explicație științifică, Teodor Dima³ (1939-2019) a realizat următoarea clasificare: explicații neprecise, explicații incomplete, explicații nedesăvârșite. Nu ne-am propus în cele ce urmează o tratare detaliată a explicațiilor neștiințifice, tratare ce de altfel a fost realizată în literatura de specialitate de la noi⁴, ci doar evidențierea câtorva trăsături comune acestora și a relației lor cu explicațiile științifice. *Subiectivitatea*, *nesistematicitatea* și *varietatea* sunt câteva dintre caracteristicile explicațiilor realizate fie în contexte individuale, fie în contexte preștiințifice⁵. De aici nu rezultă că ne-am putea, totuși, dispensa

-
1. C. G. Hempel și P. Oppenheim, „Studies in the Logic of Explanation”, publicat în *Philosophy of Science*, vol. 15, Baltimore 2, Md., U.S.A., 1948, pp. 135-175, și reluat în C. G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York, 1965, p. 250.
 2. Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, pp. 76 și p. 86.
 3. *Ibidem*, pp. 88-113.
 4. *Ibidem*, pp. 76-113.
 5. *Ibidem*, p. 76.

de explicațiile neștiințifice, comune. Cercetătorii, mai ales cei din sfera socioumanului, apelează deseori la astfel de modalități explicative în așa fel încât ideea pe care o susțin să fie înțeleasă. În mod normal ei explică probleme de interes general. În acest demers se folosesc de oportunitățile definitorii ale formei explicative, în așa fel încât să-l convingă pe interlocutor (individual sau colectiv) să accepte un anumit tip de explicație. Diferențele care apar însă între explicațiile lor nu provin din propria concepție asupra structurii explicației, ci mai ales din viziunea fiecăruia despre oameni, despre acțiunile acestora și despre cum anume ar trebui să fie ele înțelese¹. Structura logică a explicațiilor comune este asemănătoare cu a explicațiilor științifice întrucât „gândirea umană, indiferent la ce niveluri s-ar desfășura, este structural aceeași. Numai că această structură logică nu este urmată în completitudine, precizia și desăvârșirea ei”².

Cât privește explicația științifică, ne situăm în sfera acesteia ori de câte ori putem oferi un răspuns exact la întrebările de forma *de ce?* De exemplu: de ce protonii sunt stabili și neutronii instabili?; de ce planetele se mișcă pe orbite eliptice având Soarele în unul dintre focare?; de ce Luna pare mult mai mare atunci când este la orizont, decât atunci când este sus pe cer?; de ce floarea-soarelui se întoarce spre Soare?; de ce Hitler a pornit război împotriva Rusiei?; de ce s-au produs evenimentele din decembrie 1989?; de ce a căzut zidul Berlinului?; de ce...? După cum se poate constata, la exemplele din urmă întrebările pot fi reformulate, în sensul că noi urmărim de fapt să aflăm ceea ce a cauzat un eveniment ori altul, sau ceea ce a determinat luarea unei anumite decizii. Indiferent de modalitățile de exprimare pe care le putem folosi, forma standard a unei explicații științifice este „*p*, deoarece *q*”. Diferența majoră față de alte tipuri

1. A se vedea Charles Antaki, „Explanations, Communication and Social Cognition”, în Charles Antaki (ed.), *Analysing Everyday Explanation. A Casebook of Methods*, Sage Publications, London, Newbury Park, Beverly Hills, New Delhi, 1988, pp. 1-14.
2. Teodor Dima, *op. cit.*, p. 78.

80 de argumente o constituie faptul că explicațiile științifice nu sunt acceptate pe bază de încredere, tradiție sau autoritate. De asemenea, valoarea explicațiilor științifice nu este stabilită în funcție de popularitatea, considerația sau reputația adepților lor.

Păstrând ceea ce poate fi păstrat, dar sesizând și recunoscând diferențele, raportul dintre cunoașterea comună și cea științifică este analog celui dintre *cunoașterea paradiziacă* și *cea luciferică* despre care ne vorbește Lucian Blaga (1895-1961):

Cert lucru, cunoașterea paradiziacă tinde cel mai adesea spre o „descripție” a faptelor. Și ceea ce vrea să dea cunoașterea luciferică este în cele din urmă o „explicație” a faptelor. (De notat însă că și în „cunoașterea paradiziacă” intervine „explicația” într-o formă pe care o numim „similiexplicație”, de simplă explicație cauzalistă, și tot așa în „cunoașterea luciferică” joacă un rol „descripția” în forma „descripției dirijate”)¹.

Așadar, *funcția explicativă* este comună atât cunoașterii simțului comun, cât și cunoașterii științifice. Ceea ce Lucian Blaga numește „similiexplicație”, noi putem numi explicație preștiințifică, iar explicația specifică cunoașterii luciferice poate fi identificată cu cea științifică.

2. Structura explicației științifice

Așa cum am arătat, există diferite sensuri și întrebări ale termenului *a explica*. Ceea ce ne preocupă în continuare este însă determinarea formelor unor tipuri majore ale explicației. Și dacă în ceea ce privește funcția logică a explicației se poate afirma că este aceeași în diferitele domenii și niveluri ale cunoașterii, nu același lucru se poate spune despre forma sau structura logică a acesteia.

1. Lucian Blaga, *Cunoașterea luciferică*, Humanitas, București, 1993, p. 176.

Structura logică a inferențelor explicative diferă în funcție de tipul de cunoaștere: de la cunoașterea comună sau preștiințifică la cea științifică. Aceasta în cazul în care admitem că se poate vorbi despre o structură logică a explicației, întrucât există cercetători care neagă acest fapt. De exemplu, filosoful și logicianul Anton Dumitriu, deși admite rolul explicației în ansamblul științei, îi contestă structura logică și postulează că „explicația științifică nu implică o structură logică, ci una pur psihologică și cu totul arbitrară”¹. Despre forma explicației științifice ne vorbește cu claritate Carl G. Hempel în lucrarea din 1942, *Funcția legilor generale în istorie*². Ca urmare a discuțiilor avute cu P. Oppenheim (1885-1977) în 1948, ideile unui model unic sau *pattern* al explicației științifice au fost reluate în *Studii despre logica explicației*. Înainte de Hempel, precizări explicite în acest sens întâlnim la Popper. În lucrarea sa fundamentală, *Logica cercetării* (*Logik der Forschung*), pornind de la un exemplu concret³, autorul redă elementele componente ale unei explicații cauzale complete: enunțurile sau legile universale, pe de o parte, și enunțurile singulare sau condițiile relevante inițiale, pe de altă parte. Aceeași idee, mai clar exprimată, este reluată în studiul *Scopul științei* din 1957. Definind explicația științifică drept „explicarea cunoscutului de către necunoscut”, filosoful sugerează că „scopul științei este să găsească *explicații satisfăcătoare*, pentru orice ni se pare că are nevoie de explicație” și formulează în anumiți termeni structura acesteia. „Prin *explicație* (sau *explicație cauzală*)”, afirmă Popper, „se înțelege un set de enunțuri dintre care unul descrie starea de lucruri ce trebuie explicată

-
1. Anton Dumitriu, *Bazele filozofice ale științei*, Societatea Română de Filozofie, București, 1938, p. 186.
 2. Titlul original este *The Function of the General Laws in History*. Studiul a apărut inițial în *The Journal of Philosophy*, nr. 39, 1942, pp. 35-48 și a fost reluat în C. G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York, 1965.
 3. Karl R. Popper, *op. cit.*, pp. 97-98, inclusiv nota 1 de la pagina 98.

82 (*explicandum*-ul), în timp ce celelalte, enunțurile explicative, formează «explicația» în sensul mai restrâns al cuvântului (*explicans*-ul *explicandum*-ului)¹. Astfel încât, sistematizând și organizând informațiile sau datele de care dispunem pentru a le conferi o anume unitate logică, *structura explicației științifice* va cuprinde următoarele elemente: 1. ipoteza sau legea universală ori statistică; 2. enunțurile singulare sau de existență; 3. răspunsul la întrebarea de ce?, cu alte cuvinte ceea ce trebuie explicat, adică *explanandum*-ul. Legea și setul de premise singulare alcătuiesc împreună ceea ce numim *explanans*, acel ceva ce explică. De aceea, „așa cum demonstrațiile implică un demonstrandum și un demonstrans, definiția un definiendum și un definiens”² și structura explicației științifice poate fi redusă la două componente esențiale: *explanans*-ul și *explanandum*-ul.

2.1. Rolul generalizărilor nomologice

Conceptul de *lege* este utilizat în toate domeniile, dar îmbracă forme specifice în funcție de particularitățile fiecăruia. Iată câteva sensuri ale termenului:

A – cel de regulă generală și imperativă ce guvernează din afară activitatea umană (1. impusă de obiceiuri, tradiții; 2. formulată și promulgată de către autoritatea suverană a unui stat; 3. ce exprimă voința lui Dumnezeu);

B – ca o consecință a sensului A, exercitarea unei autorități; constrângere impusă de oameni sau lucruri;

C – regulă obligatorie ce exprimă natura ideală a unei existențe sau funcții, normă la care trebuie să ne conformăm pentru a se realiza (1. „legile spiritului”, adică axiomele fundamentale la care gândirea este necesar să se raporteze pentru a avea valoare

-
1. Karl R. Popper, „Scopul științei” (1957), în *Filosofie socială și filosofia științei*, Trei, Iași, 2000, p. 172.
 2. Ștefan Georgescu, *Epistemologie*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978, p. 242.

logică; 2. din punct de vedere moral, „legea naturală” este principiul binelui, așa cum se descoperă conștiinței; 3. „legile unui gen” în estetică);

D – formule generale (constataive, nu imperative), astfel încât să se poată deduce dinainte faptele: legea lui Mariotte, legea căderii corpurilor, legea lui Ohm¹.

În afară de astfel de explicitări ample, pot fi întâlnite și definiții mai restrânse. Henri Poincaré (1854-1912) considera că legile sunt generalizări empirice originale ce ar fi construite mai târziu ca principii „convenționale”. Pentru Émile Meyerson (1859-1933) legile sunt „un intermediar între *a priori* și *a posteriori*”. Arthur Pap (1921-1959) le numește „din punct de vedere funcțional *a priori*” în sensul că sunt „legi regulative care ne spun cum să ajungem la legile descriptive”². Din multitudinea de sensuri pusă în evidență, în contextul dat, ultimul ne interesează în mod special. Totuși, înainte de a urmări forma unor scheme propoziționale ce exprimă enunțuri-legi, câteva precizări sunt necesare.

În primul rând, trebuie menționată deosebirea dintre *lege* și *principiu*. Distincția s-a impus destul de târziu în istoria cercetării științifice și cu ea operează mai ales cercetătorii naturii. În fizică³, de exemplu, un enunț poate fi considerat *lege* în măsura în care a fost formulat fie pe baza observației, fie pe cale teoretică și confirmat prin intermediul experienței și al practicii. Aceste legi pot fi redate atât calitativ (enunțul ca atare), cât și cantitativ (prin intermediul unor relații matematice). Legea gravitației

1. A. Lalande, *op. cit.*, vol. I, pp. 579-582.

2. Definițiile lui Poincaré, Meyerson și Pap se regăsesc în Dudley Shapere, „Newtonian Mechanics and Mechanical Explanation”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972, vol. 5, p. 494.

3. Cu privire la distincția menționată, a se vedea Gheorghe Huțanu, *Principii și legi fundamentale în fizică*, Albatros, București, 1983, pp. 7-13.

84 universale, legea presiunii osmotice, legea lui Coulomb, legea lui Gauss, legea lui Laplace, legea lui Ampère, legea conservării energiei mecanice totale a unui sistem, legea conservării impulsului total al unui sistem sunt doar o parte dintre legile fizice. Spre deosebire de legi, *principiile* nu sunt rezultat al experimentelor, nu pot fi direct demonstrate, dar pot fi totuși verificate avându-se în vedere consecințele lor. Iată câteva dintre principii: principiul relativității al lui Galilei, principiile teoriei relativității restrânse a lui Einstein, principiile teoriei generale a relativității, principiile termodinamicii, principiul lui Fermat etc. În științele socioumane, nu se întâlnește, totuși, această distincție netă dintre lege și principiu, cele două concepte fiind adesea considerate sinonime. De aceea, în *explanans* enunțurile generale pot fi enunțuri-lege sau enunțuri-principiu.

În al doilea rând, se impune formularea unor criterii în măsură a ne oferi răspunsul la întrebarea când anume un enunț exprimă o lege (sau un principiu). Pentru aceasta vom apela la setul de procedee specifice metodei științifice de cunoaștere. James K. Feibleman (1904-1987)¹, subliniind structura logică a oricărei metode științifice, sau de cercetare, cum o numește F. Gonseth (1890-1975)², propune următorul ansamblu de operații: *observația, ipoteza, experimentul, teoria, predicția și controlul*.

Observația, ca prim pas, nu poate să lipsească, dat fiind faptul că ipoteza se descoperă și se conturează cu ajutorul acesteia. Prin observație, aspectele naturii sunt analizate „așa cum se desfășoară ele, spontan, fără intervenția omului (...)”. Așa a descoperit Arhimede faimosul principiu care-i poartă numele,

-
1. A se vedea articolul lui James K. Feibleman, „The Logical Structure of the Scientific Method”, în *Dialectica*, vol. 13, pp. 208-225.
 2. La începutul studiului său *Quelques remarques sur l'article de M. James K. Feibleman, «The Logical Structure Of The Scientific Method»*, F. Gonseth subliniază convergența dintre ideile exprimate de Feibleman și ceea ce el însuși a numit în nenumărate rânduri metodă de cercetare; pp. 226 și urm.

denumit tot mai adesea legea lui Arhimede; tot observația l-a condus pe Newton la descoperirea legii gravitației universale”¹.

Pentru debutul oricărei investigații, formularea unei *ipoteze* constituie un pas foarte important. Ipoteza este o propoziție care ne conduce la rezolvarea problemei cauzate de factorul provocator și, prin urmare, este o explicație pe care cercetătorul o dorește adevărată. Ea se bazează, pentru început, pe un număr nu prea mare de observații și, de aceea, este provizorie. De asemenea, ipoteza este formulată în funcție de scopul cercetării și de informațiile prelabile, care pot fi complete, incomplete, suficiente ori insuficiente. Din punct de vedere logic, așa cum reiese și din structura explicației, adoptarea unei ipoteze înseamnă găsirea unei premise a demersului explicativ. După formularea ipotezei, urmează testarea prin intermediul *experimentului* sau prin referire la situații empirice. Deși se știe că nașterea unei ipoteze poate implica uneori intuiția, imaginația etc., testarea acesteia este considerată a fi mecanică, în sensul că facultățile amintite nu constituie baza în stabilirea adevărului sau falsității sale².

Experimentul, „unul dintre cele mai ingenioase și importante instrumente ale minții omenеști”³, ca element al metodei științifice, este o încercare de descoperire a tuturor factorilor relevanți ce pot confirma sau infirma o ipoteză. Verificarea pe cale experimentală, afirmă Fleibleman, poate fi sau inductivă, sau deductivă, sau ambele.

Teoria este al doilea pas în confirmarea unei ipoteze. Confirmarea teoretică implică consistența, iar consistența poate fi pusă în evidență prin deducție. În matematică se deduce o formulă din alte formule deja acceptate ori stabilite. Operațiile matematice

-
1. Gheorghe Huțanu, *op. cit.*, p. 7.
 2. A se vedea Herold S. Stern, „Implications of the Methodology of the Physical Sciences for the Social Sciences”, *Dialectica*, vol. 16, 1962, p. 255.
 3. Georg H. von Wright, *Explicație și înțelegere*, Humanitas, București, 1995, p. 97.

86 sunt deductive, dar descoperirea consistenței deductive are nevoie de inducție pentru a facilita deducția. Matematica, văzută astfel, nu este o știință, ci o extensie a logicii. Cu alte cuvinte, matematica este o disciplină logică ce nu spune nimic în științele empirice, dar le ajută să spună ceea ce ele spun de fapt. Aici apare ceea ce Hilbert numește abstractizare. Cât privește științele socioumane, afirmă Herold Stern¹, întrucât nu există o cerință logică de a accepta o teorie dată drept o explicație pentru anumite fapte, de regulă se ajunge la ceea ce se numește consens. Comparativ cu științele fizice, în științele socioumane se poate vorbi de un procent mai redus al consensului.

Ultima etapă teoretică în verificarea ipotezei este *predicția*. În cadrul predicției ipoteza este tratată ca și cum ar fi sigură sau ca și cum cercetătorul nu ar trebui să fie surprins dacă aceasta apare. Predicția implică argumentul dintr-o generalizare, care își avea aplicație într-un set existent de fenomene, la acele fenomene viitoare care vor reprezenta setul existent. O altă versiune se referă la calcularea stării viitoare a unui sistem din același sistem prezent plus schimbările ce se știe că se vor petrece. În ambele versiuni, izolarea sistemului precum și cunoașterea tuturor variabilelor sale sunt asumate. Ultima etapă asupra testării legii este de natură practică, referindu-se la aplicațiile sale. În acest sens, Feibleman afirmă că legile științifice sunt adevărate nu pentru că „lucrează”, ci „lucrează” pentru că sunt adevărate. Paradoxal, continuă cercetătorul, aceasta le conferă mai multă credibilitate, evident în științele aplicate. Confirmarea sau respingerea reprezintă așadar formularea finală a ipotezei inițiale, astfel completându-se ultimul stadiu al metodei științifice. Orice ipoteză care rezistă tuturor acestor probe poate fi numită lege. Așa au devenit legi o serie de ipoteze, cum ar fi *ipoteza lui Avogadro* (devenită *legea lui Avogadro*), sau *ipoteza cinetică a gazelor* (devenită *teoria cinetică a gazelor*), sau *ipoteza*

1. Herold S. Stern, *op. cit.*, p. 272.

cuantelor (devenită *teoria cuantelor*)¹. La Gonthier², această ultimă etapă – adică controlul ipotezei, este în realitate a treia. Pentru Gonthier, experimentul, teoria, predicția și controlul, în ordinea formulată de Feibleman, sunt aspecte sau momente ale controlului ipotezei. În vederea unei mai bune structurări a celei de a treia faze, Gonthier pune în practică principiul dualității care guvernează raportul teoriei cu experiența sau, mai general, *orizontul enunțului* cu *orizontul experimentului*. Rolul celei de-a patra faze este, de asemenea, subliniat în mod special. Ea se referă la integrarea ipotezei puse la încercare cum se cuvine în sânul fizicii, unde a fost imaginată și s-a manifestat. Înțelegând astfel, a patra fază marchează caracterul evolutiv al cunoașterii pe care exercițiul de procedură completă îl degajă în mod progresiv.

Totuși, arată Michael Billig³ (n.1947), în explicarea evenimentelor sociale majore, analistul este interesat de universul ideilor, interpretărilor, valorilor, încercând să localizeze acest univers într-un context social-istoric. Astfel, iau naștere numeroase situații ce relevă nu atât metodologia de urmat, cât mai ales cunoștințele specialistului, acestea fiind în varii situații mult mai importante decât pașii pe care ar fi nevoie să-i parcurgă dacă s-ar conforma procedurilor formale, impersonale.

În funcție de gradul de generalitate, de aria lor de aplicabilitate, legile pot fi văzute fie ca raporturi necesare și constante între fenomene, fie ca raporturi stabile ce oferă certitudine numai pentru un număr mare de cazuri avute în vedere, dar nu și pentru fiecare caz particular. Primul tip de conexiune exprimă o *lege*

1. Gheorghe Huțanu, *op. cit.*, p. 12.

2. F. Gonthier, *op. cit.*, pp. 232-233.

3. Michael Billig, „Methodology and Scholarship in Understanding Ideological Explanation”, în Charles Antaki (ed.), *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods*, SAGE Publications, London, Newbury Park, Beverly Hills, New Delhi, First published 1988, pp. 198 și urm.

88 *universală*, iar cel de-al doilea o *lege statistică*¹. Dacă despre o lege universală se poate spune că, parafrazându-l pe Leibniz, este valabilă în toate lumile posibile, nu același lucru putem afirma despre o lege statistică, care ne oferă doar o probabilitate mai mare sau mai mică. În general, sfera de aplicabilitate a legilor considerate în sensul „tare” al termenului este destul de restrânsă. Universalitatea legilor este întâlnită în științele naturii, cu precădere în fizică (legea conservării energiei totale a unui sistem, legea conservării impulsului total al unui sistem etc.), dar și în medicină, construcții. Dar legile deterministe ale fizicii clasice și cuantice, singurele acceptate la un moment dat, „ne apar astăzi ca simplificări grosiere, caricaturi ale evoluției”². Se stipulează, în felul acesta, trecerea de la un univers static la unul dinamic, în care spațiul, timpul joacă roluri fundamentale. Cât privește științele sociale și umane, legile cu adevărat universale sunt aproape inexistente. Majoritatea legilor fundamentale în aceste domenii sunt esențialmente statistice – opinează J. Kim³ (1934-2019) – și nu ar fi decât o speculație filosofică speranța că într-o bună zi acestea vor fi înlocuite de unele universale. De aceea, în științele socioumane sensul „tare” al conceptului de lege este cel mai adesea înlocuit de unul mai „slab”, vorbindu-se de legi generale

-
1. Uneori sunt utilizate denumirile de *legi dinamice* și *legi statistice*, împrumutate probabil din fizică. Aici, o lege dinamică „se aplică fenomenelor și proceselor individuale, luate în parte”, iar o lege statistică „se aplică numai fenomenelor de masă”, după cum arată Gheorghe Huțanu în lucrarea amintită, la pagina 9. Din punct de vedere logic și ontologic, consideră Teodor Dima, adecvată este clasificarea legilor științifice în legi universale și legi statistice. A se vedea Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. I, pp. 130-131.
 2. Ilya Prigogine, *De la existență la devenire*, Editura Științifică, București, 1992, p. 13.
 3. Jaegwon Kim, „Explanation in Science”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 3, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972, p. 160.

sau principii (cum ar fi legea cererii și ofertei, în domeniul economic; legea fonetică din lingvistică).

O lege universală poate fi reprezentată simbolic printr-o propoziție condițională¹ de forma $(x) (P_x \rightarrow Q_x)$, ceea ce, în cuvinte, înseamnă: pentru orice x , dacă x are proprietatea P , atunci x are și proprietatea Q . Pentru legea statistică, relația ar putea fi $\text{fr}(QP) = 8$, adică frecvența relativă (fr) a lui Q cu privire la P este 8. Așadar, legile universale redau regularități și exprimă o anumită stabilitate ce are loc în toate situațiile avute în atenție, în timp ce legile statistice formulează regularități valabile numai într-un procentaj anume din cazurile discutate².

Majoritatea oamenilor de știință consideră legile universale drept elemente indispensabile ale oricărui demers explicativ științific. Ele au o dublă valoare, *cognitivă* și *euristică*. Cognitivă deoarece sunt parte a funcției explicative a cunoașterii științifice, euristică întrucât există posibilitatea „prezicerii” unor fenomene sau procese încă nestudiate ori observate, chiar dacă cel mai adesea urmărim să explicăm fenomene deja observate și ne raportăm mai puțin la ceea ce ne rezervă viitorul. Pe de altă parte, cunoașterea legilor, precum și a condițiilor inițiale semnificative, ne oferă fie posibilitatea evitării apariției unor fenomene sau evenimente nedorite, fie, dimpotrivă, modalitatea acțională justă în momentul în care dorim să se întâmple ceva anume. De aceea, aflarea legilor universale ale fenomenelor și proceselor s-a constituit în preocupare constantă de-a lungul secolelor.

-
1. Reprezentanții pozitivismului logic fac distincție între enunțurile asemănătoare legilor (adică propozițiile condiționale universale) și enunțurile-lege (exprimate prin intermediul propozițiilor condiționale universale adevărate). În acest sens, a se vedea studiul lui Constantin Grecu, „Conceptul de lege în pozitivismul logic”, în Cornel Popa (coordonator), *Existență. Cunoaștere. Acțiune*, Editura Științifică, București, 1997, p. 178.
 2. Ștefan Celmare, *Perspective epistemologice*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1993, pp. 20-21.

90 Au existat și momente în care s-a exagerat rolul legilor universale, așa cum sunt înțelese în științele naturii¹. Pentru Comte, de exemplu, există două categorii de legi, astfel încât unele „leagă prin similitudine ceea ce coexistă”, iar altele leagă „prin filiație pe cele care se succed”². Dacă primele sunt aparent destinate explicației, în timp ce secundele au rol predictiv, „totul se reduce întotdeauna la a relaționa: orice legătură reală, fie ea statică sau dinamică, descoperită între două fenomene oarecare, permite atât explicarea cât și prevederea”³. Este pusă astfel în evidență simetria dintre explicație și predicție, „cele două fețe ale singurei monede pe care știința o poate avea sau de care are nevoie”⁴. Corolar important al teoriei explicației prin subsumare la legi, simetria impune ca orice enunț-lege să permită asertarea *explanandum*-ului ca o predicție. Așadar, dacă premisele sunt cunoscute, legea conținută va fi o garanție suficientă în vederea prezicerii unui eveniment înainte de producerea sa. De fapt, simetria poate merge mai departe. O simetrie mai puternică poate fi asertată între explicații și argumentele proiective în general, fie predictive, fie retrodictive. Dacă *E* este un argument explicativ ce explică un eveniment *e*, atunci *E* poate fi utilizat să-l prezică pe *e* înainte de a avea loc, să-l retrodicteze pe *e* după producerea sa și să deducă producerea lui *e* în mod simultan cu acesta. Teza poate fi extinsă și la explicația legilor. De exemplu, o explicație deductivă a unei legi poate fi folosită la justificarea

-
1. A se vedea, în acest sens, articolul lui Werner Heisenberg, „Este fizica o știință încheiată?”, în *Pași peste granițe*, pp. 314-321. Articolul a apărut inițial în „Süddeutsche Zeitung”, la 6 octombrie, 1970.
 2. A. Comte, *op. cit.*, p. 29. Cu privire la tipurile de legi menționate de Comte, se poate identifica o analogie cu clasificarea legilor fizice în *legi de stare* – ce „exprimă relații simultane între mărimi de stare”, și *legi de desfășurare* – care „exprimă relații între evenimente nesimultane, constituind expresii parțiale ale cauzalității”. A se vedea Gheorghe Huțanu, *op. cit.*, p. 9.
 3. *Ibidem*, p. 30.
 4. Martin Hollis, *op. cit.*, p. 46.

unei predicții dacă legile din *explanans* sunt cunoscute independent de legea de explicat. Dar orice argument proiectiv este potențial explicativ? Scopul unui argument proiectiv este de a justifica ori garanta o proiecție. Prin urmare, orice argument deductiv sau inductiv poate fi utilizat ca argument proiectiv. Astfel, nu este esențială referirea la legi generale. O proiecție validă se poate fundamenta pe „generalizări accidentale” ale unui scop sau pe date statistice lipsite de eficiență explicativă. Eșecul unei simetrii complete se datorează faptului că motivele unei aserțiuni sigure nu sunt și motivele necesare unei explicații¹.

Alteori, avem o explicație științifică, în condițiile în care cunoaștem legea cauzală a unui fenomen sau a unui ansamblu de fenomene. Legile cauzale au aceeași formă ca și cele necauzale, astfel încât, în funcție de domeniul specific la care ne raportăm, există modalități diferite la care apelând le putem identifica. În fizică, vom spune că o lege este cauzală „dacă ea se interpretează printr-o situație legată de generare; altfel spus, dacă partea de conținut a formulării ei complete cuprinde noțiunea de cauză sau de generare”². O egalitate de felul $S = vt$, care reprezintă legea spațiului (spațiul este egal cu viteza înmulțită cu timpul) nu poate fi interpretată cauzal, în timp ce formula $F = ma$ (a doua lege a dinamicii) poate fi exprimată astfel: „dacă asupra unui corp acționează o forță, el capătă o accelerație, astfel încât, din punct de vedere cantitativ, forța, masa și accelerația sunt legate prin formula $F = ma$ ”, expresie ce pune în evidență particularitatea distinctivă cauzală a legii³. Dar în biologie, sociologie, științe politice, istorie, geografie, asemenea exprimări matematice sunt cvasiabsente, prezența termenului „cauză” indicându-ne și prezența unei legi cauzale. Vom spune, de exemplu, „cauza cutremurelor o constituie fie mișcările tectonice ori erupțiile vulcanice,

1. Cu privire la problema simetriei dintre explicație și predicție, a se vedea Jaegwon Kim, *op. cit.*, p. 161.
2. V. I. Perminov, *Cauzalitatea în filosofie și știință*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1998, p. 62.
3. *Ibidem*.

- 92 fie forțele mareice ori ciocnirea unor meteoriți cu pământul”; „una dintre cauzele accentuării diviziunii sociale a muncii în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea a constituit-o revoluția industrială”; „microcefalia este cauzată fie de factori exogeni, fie de factori genetici” etc. Hempel, de exemplu, a subliniat ajutorul pe care ni-l oferă explicațiile de tip cauzal în istorie. Dar, în momentul în care dorim să explicăm un fenomen oarecare X și-i descoperim cauza, Y, de exemplu, nu întotdeauna Y este un principiu sau o lege universală.

Cu toate acestea, pot fi întâlnite și așa-numitele explicații eliptice, de forma E pentru că C, situații în care legile lipsesc din *explanans* ca urmare a faptului că sunt foarte cunoscute¹. Să ne imaginăm următoarea conversație: X îl întreabă pe Y de ce nu s-a prezentat la vot, iar Y îi răspunde că are doar 17 ani. Observăm că în acest caz este omisă legea potrivit căreia au dreptul să voteze numai cetățenii care au împlinit 18 ani la data scrutinului.

De asemenea, legile statistice au un rol important în explicarea faptelor socioumane. Ele nu au fost create ca urmare a incapacității noastre de a formula cunoștințe sigure, certe, universal valabile. Ele sunt statistice în mod necesar și, prin urmare, au un statut obiectiv².

Astăzi nu mai putem crede într-o lume în care ordinea este una strictă, guvernată de legi implacabile. Mulți filosofi ai științei, precum și unii savanți, au arătat necesitatea trecerii de la o concepție „clasică” – întemeiată pe convingerea că viitorul este condiționat de prezent – spre una „imediată” prin care se urmărește continua limitare a rolului legilor deterministe. Scopul ar fi acela de a realiza trecerea „de la un univers închis, în care totul este dat, la unul nou, deschis fluctuațiilor și inovațiilor”³. În acest sens, ni se pare elocventă ideea formulată de Arthur Eddington (1882-1944) încă din prima jumătate a secolului XX. În lucrarea

1. Ștefan Georgescu, *op. cit.*, p. 243.

2. Ștefan Celmare, *op. cit.*, p. 25.

3. Ilya Prigogine, *op. cit.*, pp. 203-204.

sa *The Nature of Physical World*, astronomul și fizicianul britanic propunea a se distinge, în fizică, între *legi primare* și *legi secundare*. Primele ar determina reacțiile particulelor individuale, în timp ce ultimele ar guverna seriile de atomi sau molecule (de exemplu, principiul creșterii entropiei). Și Eddington merge mai departe, afirmând că „n-ar fi surprinzător dacă într-o reconstrucție a schemei fizicii, pe care ne-o impune acum teoria cuantică, legile secundare ar deveni baza, iar cele primare ar fi eliminate”¹.

2.2. Rolul enunțurilor de existență

Enunțurile de existență sau propozițiile singulare, notate cu $C_1, C_2, \dots, C_k$, redau faptele, fenomenele, situațiile de concretizare a ceea ce este de explicat. Ele au fost denumite de Hempel și Oppenheim „condiții antecedente”². Varietatea și complexitatea enunțurilor existențiale, faptul că numai unele dintre ele sunt condiții suficiente, în timp ce altele sunt condiții necesare referitoare la evenimentul de explicat, i-a determinat pe unii epistemologi să folosească conceptul de „circumstanțe”³ cu privire la aceste enunțuri. Rolul și importanța acestora reiese și din faptul că, de exemplu, von Wright (1916-2003) le numește „bazele explicației”⁴.

Când urmărim să formulăm o explicație satisfăcătoare cu privire la un eveniment sau proces refăcem, în fapt, drumul de la concluzie spre premise, de la ceva condiționat spre ceea ce l-a condiționat. $C_1, C_2, \dots, C_k$ constituie una dintre premisele demersului explicativ ce descrie acele evenimente sau stări de lucruri care ne ajută să răspundem la întrebarea *de ce E*? Este bine de știut că împrejurările ori circumstanțele implicate sunt

1. *Apud* Ilya Prigogine, *op. cit.*, p. 193.

2. C. G. Hempel, *op. cit.*, p. 250.

3. Asupra acestei propuneri, a se vedea Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, ed. cit., vol. I, pp. 129-130.

4. G. H. von Wright, *op. cit.*, p. 43.

94 complexe, multiple, iar detaliile sunt cel mai adesea nenumărate. Mai mult, „o mulțime de fapte sunt deja presupuse atunci când întrebarea logică este formulată pentru prima dată” și întrucât „acestea sunt fapte care trebuie să fie cunoscute înainte de a putea avea o idee cât de cât clară asupra raționării, se poate presupune că nu mai este important să li se cerceteze adevărul ori falsitatea”¹. Dată fiind această situație, atenția noastră trebuie să fie îndreptată spre examinarea atentă, riguroasă, lipsită de orice prejudecăți, a condițiilor antecedente. Într-un cuvânt, se impune o analiză obiectivă, eliminarea împrejurărilor întâmplătoare ori accidentale și păstrarea aceloră într-adevăr relevante pentru concluzia în cauză. Este de dorit ca, astfel, în coroborare cu legea, circumstanțele evidențiate să reprezinte întreaga noastră cunoaștere a problemei enunțate.

Dar dacă ne-am rezuma doar la cerințele amintite, o verigă esențială din lanț ar fi lipsă. Se știe că „simpla falsitate a premiselor” nu „afectează procedura rațiunii”². Și cum noi nu urmărim doar validitatea sistematizărilor explicative, ci și adevărul enunțurilor implicate, pentru ca raționamentul nostru să fie și concludiv este necesar ca enunțurile ce prezintă circumstanțele să fie adevărate. În fapt, această cerință reprezintă una dintre condițiile empirice de adecvare, așa cum vom vedea în subcapitolul următor.

Pentru a fi mai clari cu privire la relevanța enunțurilor singulare în ansamblul procesului explicativ, ne vom opri asupra unui caz particular. Să presupunem, de exemplu, că dorim să explicăm de ce s-a spart un anume vas de sticlă. Cunoaștem așadar *explanandum*-ul și trebuie să-i formulăm premisele. Dacă vom spune că vasul respectiv era plin cu apă, că a fost lăsat

-
1. Charles S. Peirce, „Fixarea convingerii”, în *Semnificație și acțiune*, Humanitas, București, 1990, p. 114. Sub titlul original „The Fixation of Belief”, studiul a fost publicat în *Popular Science Monthly*, vol. 12, 1877, pp. 1-15.
 2. *Idem*, „Câteva consecințe a patru incapacități”, în vol. cit., p. 81. Sub titlul „Some Consequences of Four Incapacities”, studiul a fost publicat în *Journal of Speculative Philosophy*, vol. 2, 1868, pp. 140-157.

într-un spațiu în care temperatura a scăzut sub 0 °C și vom adăuga faptul că apa, prin înghețare, își mărește volumul, vom avea o explicație a fenomenului studiat. La o primă analiză, explicația ar putea apărea ca fiind corectă și completă. Însă, sporindu-ne atenția, se poate constata că nu au fost formulate toate condițiile inițiale relevante pentru fenomenul în cauză. De aceea, este necesar să adăugăm și faptul că vasul nostru este cilindric, enunț omis inițial. În cazul în care vasul nu ar fi cilindric, explicația nu ar fi completă în privința enunțurilor ce exprimă condițiile inițiale.

2.3. Condiții asertorice ale corectitudinii logice a demersurilor explicative

Date fiind elementele constitutive ale explicației științifice, este necesar să se stabilească condițiile pe care trebuie să le îndeplinească acestea pentru ca *explanandum*-ul să devină *explanatum*, în așa fel încât demersurile să fie corecte din punct de vedere logic și nu numai, întrucât nivelul logic – fundamentat de principiul rațiunii suficiente¹, așa cum vom vedea, se împletește cu cel gnoseologic. Cerințele de adecvare la care trebuie să ne raportăm în momentul în care o anumită explicație urmează să fie dezvoltată au fost sistematizate de C. G. Hempel în lucrarea amintită. El a împărțit cerințele de adecvare în *condiții logice* și *condiții empirice*².

(R₁) O primă condiție a validității logice, de ordin sintactic, pe care Hempel a formulat-o gândindu-se doar la sistematizările

-
1. Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, Graphix, Iași, 1994, vol. II, p. 13.
 2. În analiza condițiilor de adecvare punctul de referință îl constituie lucrarea lui C. G. Hempel și P. Oppenheim, „Studies in the Logic of Explanation”, în C. G. Hempel, *Aspects...*, ed. cit., pp. 247-250; alte repere în acest sens le-au constituit lucrările lui Teodor Dima, *op. cit.*, vol. I, pp.131-140, și vol. II., pp. 8-12, pp. 136-150, și Ștefan Georgescu, *op. cit.*, pp. 237-236.

96 deductive, și a cărei expresie generală o regăsim și la Popper¹, se referă la raportul dintre ceea ce trebuie explicat, adică *explanandum*-ul, și ceea ce explică, adică *explanans*-ul. O caracterizare exactă a relației logice dintre *explanans* și *explanandum* nu este o problemă ușor de rezolvat. Totuși se știe că, în acest sens, se impune ca *explanandum*-ul să fie o consecință logică a *explanans*-ului sau, altfel spus, este necesar ca cel dintâi să poată fi dedus logic din informația conținută în cele două grupe de enunțuri ce-l alcătuiesc pe cel din urmă și nu doar din circumstanțele inițiale. În vederea îndeplinirii acestei condiții, fundamentală mai ales pentru clarificarea modelului deductiv al explicației științifice, problema de rezolvat trebuie să fie clar formulată. Pe parcurs, deoarece există atât sistematizări deductive cât și inductive, s-a ajuns la o reformulare² a acestei condiții de adecvare, și anume: între *explanans* și *explanandum* este necesar să existe un raport de condiționare suficient-necesară, întrucât se știe că în cunoașterea științifică condițiile suficiente comportă valoare explicativă³. Detaliind:

1. *explanans*-ul este condiția suficientă a *explanandum*-ului, astfel încât E rezultă cu necesitate din *explanans*, situație în care suntem în sfera unei explicații științifice deductive;
2. *explanandum*-ul este condiție necesară a *explanans*-ului, circumstanță în care cel din urmă decurge cu probabilitate din E, ceea ce presupune un demers inductiv.

(R₂) O a doua condiție pune în discuție *explanans*-ul și impune ca acesta să conțină legi universale sau statistice, cerute pentru deducerea *explanandum*-ului, dat fiind că acesta din urmă, ca urmare a naturii explicației, nu poate fi derivat din generalizări accidentale. De asemenea, în legătură cu legile universale conținute în *explanans* trebuie făcute câteva precizări: în primul rând,

1. Karl R. Popper, *Scopul științei*, în *vol. cit.*, p. 172.

2. A se vedea Teodor Dima, *op. cit.*, vol. I, p. 140, și vol. II, p. 9.

3. Petre Botezatu, *Introducere în logică*, Polirom, Iași, 1997, p. 42.

este necesar ca ele să fie într-adevăr universale, sistematice și autentice; apoi, trebuie să fie calitative sau cantitative, în funcție de ceea ce cere *explanandum*-ul; opțiunea pentru o lege sau alta să nu fie rodul unei întâmplări sau al unei alegații, ci să aibă temeiuri raționale. În felul acesta, ceea ce explică este mai general decât ceea ce trebuie explicat. Prezența legilor reprezintă o condiție necesară a oricărei explicații științifice, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că în absența lor nu poate fi vorba de o veritabilă explicație prin subsumare la legi.

(R₃) Formularea condiției anterioare și încercarea lui Hempel de a arăta funcția explicativă a legilor științifice pune în evidență strânsa legătură cu cea de-a treia condiție. Hempel definește legile generale drept enunțuri de formă condițională universală ce trebuie confirmate făcându-se apel la datele empirice. Necesitatea validării legilor științifice ne conduce la ideea că ele pot fi formulate doar prin intermediul propozițiilor sintetice sau descriptive, cum le numea Carnap¹, și nu al celor analitice, deoarece conceptele de *adevărat* și *fals* nu sunt concepte logice. Sintetizând, a treia condiție cere ca *explanans*-ul să aibă un conținut empiric, adică enunțurile din ambele grupe să poată fi, cel puțin în principiu, supuse testării prin observație sau experiment. Această cerință, potrivit lui Hempel, se află implicit în (R₁); întrucât *explanandum*-ul este asumat pentru a descrie un fenomen empiric, rezultă din (R₁) că *explanans*-ul cuprinde cel puțin o circumstanță cu caracter empiric, iar acest fapt îi conferă testabilitate. Descrierea acestei condiții se finalizează la Hempel cu mențiunea specială că anumite argumente oferite adesea ca explicații în științele sociale, dar și în cele naturale, încalcă această cerință.

(R₄) Conceptul de lege, în sensul tare al termenului, nu presupune doar o confirmare puternică, ci și adevărul enunțului.

1. În *Le problème de la logique de la science*, la p. 31, Rudolf Carnap notează: „il est à remarquer que, du fait que toutes les propositions synthétiques sont descriptives, mais non l'inverse, le domaine des proposition descriptives dépasse celui des propositions synthétiques”.

- 98 De aici și a patra condiție empirică de adecvare, și anume, se impune ca propozițiile ce fac parte din *explanans* să fie adevărate. Ca în orice explicație, propozițiile *explanans*-ului trebuie să satisfacă condiția corectitudinii factuale. Altfel spus, *explanans*-ul fie „nu trebuie să fie cunoscut ca fals nici în urma celor mai critice examinări”, fie, în vederea evitării unor explicații ad-hoc sau circulare, nesatisfăcătoare, este necesar ca enunțurile ce-l compun să poată fi testate în mod independent¹. Firește, ceea ce poate fi considerat o lege la un moment dat, cu timpul, datorită unor noi observații și descoperiri, unor noi instrumente tehnice mai sofisticate ce pot efectua măsurători mai precise, își poate pierde acest caracter. De exemplu, explicarea fenomenului combustiei a fost dată de teoria flogisticului, considerată ca un posibil argument explicativ. Cu timpul, s-a demonstrat că legile invocate în *explanans* sunt false, ceea ce va determina renunțarea la ipotezele flogisticului. Același lucru se va întâmpla și în cazul în care o lege va intra în contradicție cu alte legi recunoscute ca fiind valabile, punând astfel în pericol coerența sistemului din care face parte. Într-o asemenea împrejurare pot fi luate în calcul două posibilități: ori se renunță la legea respectivă, ori se reformulează. Prin urmare, în cazul în care un fenomen a fost explicat într-un stadiu timpuriu al științei prin intermediul unui *explanans* care a fost bine sprijinit la vremea respectivă, dar care este infirmat prin mai multe rezultate empirice recente, vom spune că demersul explicativ originar a fost o explicație corectă, dar că acum este depășit întrucât a fost descoperită o evidență nefavorabilă. Așadar, pe bazele evidenței inițiale limitate nu se poate contesta adevărul *explanans*-ului și, prin aceasta, soliditatea explicației, dar evidența mai amplă actuală arată că, probabil, *explanans*-ul nu este adevărat și că demersul avut în atenție nu este o explicație corectă. În aceste sens, se constată perfectibilitatea explicațiilor în timp. Cât privește legile din științele socioumane, acestea sunt mai rar universal aplicabile. Adevărul lor depinde de contextul

1. Karl R. Popper, *Scopul științei*, în vol. cit., pp. 172-173.

social-politic, de nivelul pe care l-a atins cunoașterea științifică la un moment dat, de gradul de organizare al acesteia. În astfel de situații timpul este cel care le va confirma sau infirma universalitatea.

Așadar, în *explanans* nu trebuie incluse enunțuri sau legi despre care se știe cu exactitate că nu sunt adevărate în momentul în care se cere a se explica un fapt, un eveniment, o relație sau o îmbinare a acestora, fie că este vorba despre explicații deductive ori probabiliste. Garantarea adevărului este totuși dificilă, mai ales în ceea ce privește legile. Cât privește adevărul enunțurilor $C_1, C_2, \dots, C_k$, comparativ cu adevărul legilor, exigența nu are același grad de dificultate, știut fiind că enunțurile de existență descriu împrejurările în care s-a produs *explanandum*-ul. Ca o consecință, credem că cerința confirmării factuale exclude din sfera explicațiilor științifice explicațiile teologice și metafizice.

Condițiile mai sus enunțate adesea au fost fie reformulate, fie întregite prin adăugarea unor noi cerințe. Uneori cerințele nou introduse se regăsesc implicit în cele deja formulate. De cele mai multe ori însă ele nu se justifică. Asupra uneia dintre cele din urmă, discutată de către J. Kim¹, ne vom opri și noi. Premisa de la care se pleacă este aceea că nevoia de a explica apare în mod tipic atunci când un eveniment „surpriză” sau „neșteptat” este observat. Eliminarea elementului „surpriză” va fi posibilă în măsura în care vom reuși să oferim o explicație a respectivului eveniment. Explicația ar consta în astfel de situații în reducerea nefamiliarului la familiar. Această concepție asupra explicației conduce la cerința ca *explanans*-ul să fie mult mai familiar decât *explanandum*-ul. Condiția poate fi interpretată în două modalități: (1) *explanans*-ul trebuie să fie mult mai familiar din punct de vedere psihologic decât *explanandum*-ul; (2) este necesar ca *explanans*-ul însuși să fie explicat. Însă nici una dintre interpretări nu constituie o condiție acceptabilă. Prima interpretare ne-ar

1. A se vedea Jaegwon Kim, *op. cit.*, p. 162.

100 putea conduce la o relativizare psihologică a conceptului de explicație. Cea de-a doua ne obligă la un regres explicativ *ad infinitum*. Or, se știe că în teoriile științifice există și principii de bază. Acestea au statut de axiome sau postulate și, drept urmare, nu pot fi explicate în interiorul sistemului. Deci, dacă dorim să explicăm *totul*, nu vom explica *nimic*. Se poate constata, astfel, că fundamentale sunt doar cele patru cerințe formulate inițial de Hempel și Oppenheim.

Unele caracteristici deja formulate ale explicației științifice au fost sistematizate de către Hempel în următoarea schemă generală¹:

$C_1, C_2, \dots, C_k$	Propoziții asertorice cu privire la circumstanțele în care s-a produs fenomenul de explicat
$L_1, L_2, \dots, L_r$	Enunțuri nomologice
E	Enunțul ce descrie fenomenul empiric ce urmează a fi explicat

Credem că avem acum suficiente informații în vederea precizării diferenței dintre *explicație* și *descriere*, pe de o parte, *explicație* și *predicție*, pe de altă parte. Pentru o mai bună ilustrare a trăsăturilor ce deosebesc explicația de descriere vom apela la un exemplu². Să presupunem că un bloc de gheață este observat într-un bazin aflat la soare. Observatorul poate afirma că „aceasta este gheață” și că „această gheață se topește”. Se mai poate constata, eventual, că „această gheață plutește în apa rezultată din propria-i topire”. Mai departe interpretările sunt pur descriptive. Dacă ne rezumăm doar la cele enunțate, se poate constata că nu există nici un fundament pentru explicație ori predicție, că nu există nimic care să ne permită a corobora enunțurile descriptive

-
1. C. G. Hempel și P. Oppenheim, studiul citat, în C. G. Hempel, *Aspects...*, ed. cit., p. 249.
 2. A se vedea George A. Lundberg, Clarence C. Schrag, Otto N. Larsen, William R. Catton, *Sociology*, fourth edition, Harper & Row, Publishers, New York, Evanston and London, 1968, p. 56.

cu altele. Pentru aceasta avem nevoie de cunoștințe suplimentare. Astfel, trebuie să știm că „toate solidele cu densitate mai mică plutesc în lichidele cu densitatea mai mare ce le înconjoară”. Cea din urmă afirmație nu reprezintă o descriere oarecare, ci este o generalizare, o lege asumată ca adevărată pentru toate fenomenele „identice” ce nu au fost încă observate. Dacă adăugăm și faptul că „gheața este mai puțin densă decât apa”, atunci este posibilă stabilirea unei legături cu generalizarea anterioară. Se poate astfel oferi o explicație la întrebarea *de ce gheața plutește pe apă?* În felul acesta, apare ca evidentă distincția dintre descriere și explicație, prima fiind o etapă premergătoare unei explicații științifice.

Cât privește raportul dintre explicație și predicție¹, chestiunea nu a fost pe deplin elucidată. Putem considera că există, în același timp, anumite similarități între explicație și predicție, cât și anumite disimilarități între acestea. Dincolo de această dilemă, putem afirma că predicția este o consecință necesară a *explicans*-ului explicației. Revenind la exemplul de mai sus, se poate construi următoarea structură logică a schemei predictive²:

- *condiția 1*: „acest bloc de gheață se topește la soare”;
- *condiția 2*: „acest bloc de gheață se află într-un bazin gol în care se va acumula apa în urma topirii lui”;
- *legea 1*: „solidele având densitate mai mică plutesc în lichidele ce au densitate mai mare”;
- *legea 2*: „gheața este mai puțin densă decât apa”.

Concluzia logică ce decurge – adică predicția – este următoarea: „restul din acest bloc de gheață va pluti în apa rezultată în urma proprie-i topiri”. Analiza formală ce include cele patru condiții de adecvare necesare se aplică atât explicației, cât și predicției științifice. Diferența dintre cele două are un caracter

-
1. Uneori sunt utilizați și termenii „postgnostic” și „prognostic”. În acest sens, a se vedea Jerzy Topolski, *Metodologia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 456.
 2. George A. Lundberg, Clarence C. Schrag, Otto N. Larsen, William R. Catton, *op. cit.*, p. 57.

- 102 pragmatic¹. Dacă este dat **E**, adică dacă noi știm că fenomenul descris de **E** s-a produs și că un set de afirmații $C_1, C_2, \dots, C_k, L_1, L_2, \dots, L_r$ este probat, atunci se poate vorbi despre o explicație a fenomenului dat. În cazul în care ultimele afirmații sunt date și **E** este derivat înainte de ocurența fenomenului pe care îl descrie, atunci vorbim de predicție. Altfel spus, explicația și predicția „se sprijină pe generalizări care sunt proiectate înainte pentru scopurile predicției și înapoi pentru cele ale explicației”². Rezultă așadar că o explicație a unui eveniment particular nu este pe deplin adecvată dacă *explanans*-ul său nu poate servi drept bază în vederea prezicerii la timp a evenimentului respectiv.

Există o mare varietate de explicații științifice ce sunt lipsite de această forță predictivă. Astfel, potrivit lui Hempel, putem spune că o mașină s-a răsturnat pe șosea „deoarece” o roată i-a sărit în timp ce mașina circula cu viteză mare, dar pe baza acestei informații accidentul nu ar fi putut fi prezis dat fiind că *explanans*-ul nici nu conține legi generale explicite, nici nu stabilește în mod adecvat condițiile inițiale necesare predicției³.

Cât privește științele socioumane, unii filosofi de factură determinist-istoricistă (Hegel, Comte, Marx) au susținut posibilitatea formulării unor legi ale dezvoltării care să caracterizeze socialul în ansamblu. De asemenea, și-au exprimat convingerea că astfel de legi permit predicții pentru viitor⁴. Această teză a fost criticată, printre alții, de Karl R. Popper, adversar al determinismului istoric⁵ în care acesta a văzut pericolul forțării istoriei prin experiențele totalitare.

1. C. G. Hempel și P. Oppenheim, studiul citat, în C. G. Hempel, *Aspects...*, ed. cit., p. 249.
2. Martin Hollis, *op. cit.*, p. 51.
3. Carl G. Hempel și Paul Oppenheim, studiul citat, în C. G. Hempel, *Aspects...*, ed. cit., p. 249.
4. A se vedea, în acest sens, Maurice Mandelbaum, „Historicism”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972, vol. 4, pp. 24-25.
5. A se vedea, Karl R. Popper, *Mizeria istoricismului*, ALL, București, 1996.

Capitolul 3

Sistematizări explicative ale cunoașterii științifice. Aplicații în științele socioumane

1. Preambul

În capitolul anterior, am subliniat însemnătatea funcției explicative a cunoașterii științifice și am prezentat modul specific de organizare a elementelor explicației științifice. În secțiunea de față, analiza epistemologică are în vedere măsura în care explicarea faptelor și proceselor socioumane face apel la sistematizările deductive și nedeductive (inductive) ale explicației, concretizându-le aplicativ.

Fiecare dintre științele socioumane este îndreptățită să reclame o tratare detaliată a inferențelor ce ar putea explica cât mai bine faptele supuse atenției. Un astfel de demers este complex și dificil de întreprins datorită faptului că tema impune colaborarea mai multor specialiști din domeniul științelor socioumane, în măsură să formuleze soluții referitoare la cele mai bune modele și tipuri explicative specifice fiecărei științe. De aceea, în cele ce urmează, ne vom opri asupra câtorva sistematizări explicative specifice științelor naturii, urmărind posibilitatea transferului

- 104 unor astfel de procedee operatorii riguroase în științele socioumane. Pentru a oferi exemple concrete ne vom raporta, călăuziți de Clio, în special la știința istoriei și la științele politice. În caz contrar, însușirea fezabilității nu ar fi întrunită.

De ce la istorie? O întrebare care provoacă explicitări. Două sunt motivele principale. Primul se referă la faptul că, multă vreme s-a crezut că faptele istorice sunt singulare, unice, irepetabile, că ele nu pot fi explicate, ci doar prezentate, descrise. Altfel spus, „istoria nu se repetă”. Și totuși, pot fi relevate „anumite repetări ale istoriei care nu exclud noutățile și discontinuitățile”¹. În acest sens, Boris Souvarine (1895-1984), dorind să reliefeze o serie de aspecte repetitive ale istoriei, construiește un tablou comparativ al epocii staliniste cu epoca lui Ivan cel Groaznic. În centrul atenției se situează metodele folosite de cei doi actori: Stalin (1878-1953) și Ivan cel Groaznic (1530-1584). Astfel, și unul, și celălalt au apelat la „metode barbare” pentru a-și duce la îndeplinire planurile de industrializare; secretarii, comisarii, clanurile din jurul lui Stalin își disputau întâietatea, la fel precum familiile nobile favorizate din preajma lui Ivan cel Groaznic; pentru a-și consolida puterea autocrată și a „stârpi trădarea”, Stalin a creat GPU, așa cum Ivan cel Groaznic crease Opricina; exilului lui Troțki îi corespunde, *mutatis mutandis*, îndepărtarea prințului Kurbski; ambii au ordonat masacre și omoruri cărora le-au căzut pradă numeroase victime; Stalin a declarat că este „brutal”, așa cum Ivan cel Groaznic recunoscuse că este „crud”. Desigur, comparația poate continua. Credem însă că „analogia este evidentă, atât în fapte, cât și în cuvinte”².

Mai mult, de-a lungul timpului, se poate constata trecerea de la un „idiografism extrem” la un „nomotetism moderat”³, renunțându-se la ideea că „savoir pourquoi” al istoricului Lucien Febvre (1878-1956) nu intră în sfera cunoașterii faptelor istorice. Așa

-
1. A se vedea Boris Souvarine, *Stalin. Studiu istoric al bolșevismului*, Humanitas, București, 1999, p. 511.
 2. *Ibidem*, mai ales pp. 510-513.
 3. Adam Schaff, *Istorie și adevăr*, Editura Politică, București, 1982, p. 278.

cum sublinia și filosoful istoriei Robin George Collingwood (1889-1943), istoria nu trebuie să arate doar ceea ce s-a întâmplat, ci este necesar să și explice. Cele două obiective se realizează împreună și se completează reciproc pe parcursul cunoașterii. Întâmplările trecute pe care istoricii sunt interesați să le descopere sunt *acte*, iar un *act* este un eveniment fizic care exprimă o idee. Descoperirea faptului că un *act* a avut loc include descoperirea ideii exprimate prin el, iar descoperirea ideii explică *actul*¹.

Al doilea motiv are în atenție relația specială pe care istoria o are cu celelalte științe socioumane. În sens restrâns, de „cronică a evenimentelor politice și a altor întâmplări importante din viața socială”, istoria este atât „bază empirică pentru științele sociale”², dar și, uneori, fundament utilizabil chiar în vederea explicării unor aspecte ale evoluției științelor naturii, în măsura în care aceasta este influențată de aspecte sociale, economice, politice etc. În plus, se știe că față de studiul istoriei au manifestat un interes deosebit nu numai istoricii de profesie (Leopold von Ranke, Iakob Burckhard, Alexandru D. Xenopol, Oswald Spengler, Arnold Joseph Toynbee), ci și unii sociologi (Pitirim Sorokin, Alfred Weber) sau filosofi (Nikolai Berdiaev, Georg W. F. Hegel, Paul Ricœur). Nu fac excepție nici lingviștii sau oamenii politici. Cum „fiecare cuvânt cuprinde în sine o întreagă istorie”³, mulți istorici au fost și filologi în același timp (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Jules Michelet, Mihail Kogălniceanu)⁴. Continuând calea interferențelor, nu rareori istoria a fost redusă la

1. A se vedea Alan Donagan, „Collingwood Robin George”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 2, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972, p. 142.
2. Karl R. Popper, *Filosofie socială și filosofia științei*, Trei, București, 2000, p. 307, sau *idem*, *Mizeria istoricismului*, ALL, București, p. 25.
3. Alexandru Zub, *În orizontul istoriei*, Institutul European, Iași, 1994, p. 118.
4. Pentru o analiză detaliată, a se vedea, în acest sens, pp. 115-120 din lucrarea mai sus amintită.

- 106 istoria politică a unui popor și nu rareori istoricii au fost și oameni politici (François Guizot, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Iorga). Astfel, imaginea oferită de această știință este una integratoare. Se constată o largă deschidere a istoriei spre celelalte științe, fără ca prin aceasta ea să-și piardă identitatea.

Întrucât istoria își circumscrie domeniul pe măsură ce se face sau se scrie, ea își construiește obiectul de studiu apelând și la unele aspecte din alte domenii, se interesează și de „subiecte” care aparțin științelor naturii, cum ar fi clima, bogățiile solului și ale subsolului¹ etc. Aceste realități au fost puse în evidență și dezvoltate pe larg de istoricul Fernand Braudel (1902-1985), continuatorul lui Lucien Febvre, în monumentală scriere *Mediterrana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*. Cercetările sistematice efectuate de Braudel pe parcursul a zeci de ani urmăresc reconstruirea unei imagini cât mai fidele asupra evenimentelor istorice. Scopul propus poate fi atins, conchide autorul, numai dacă privim istoria din unghiuri diferite și suntem capabili să urmărim cu claritate o explicare a întregului prin părțile ce îl compun². La rândul lor, adăugăm noi, realitățile de care se ocupă istoricul trebuie situate într-un „câmp istoric inteligibil pe care îl reclamă”³. În caz contrar, istoricul se poate afla în situații paradoxale, considerând partea drept întreg sau întregul drept parte, obținând în fapt o imagine neverosimilă a evenimentelor cercetate.

Pentru obținerea unei imagini veridice, arată Braudel,

prima parte supune discuției o istorie cvasiimobilă, aceea a omului în raporturile sale cu mediul înconjurător (...).
Deasupra acestei istorii împietrite se distinge o istorie lent

-
1. W. J. Mommsen, „Istoria”, în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986, p. 349.
 2. A se vedea și studiul lui Louis M. Hacker, „Înclinația anticapitalistă a istoricilor americani”, în Friedrich A. Hayek (ed.), *Capitalismul și istoricii*, Humanitas, București, 1998, p. 66.
 3. Ortega y Gasset, *op. cit.*, p. 47.

ritmată (...), o istorie socială, o istorie a grupurilor și a colectivităților (...). A treia parte, în sfârșit, cea a istoriei tradiționale, sau, eventual a istoriei pe măsura nu a umanității, ci a individului, istoria evenimentială a lui Paul Lacombe și François Simiand (...) o istorie cu oscilații scurte, rapide, nervoase. Ultrasensibilă prin definiție, cel mai mic pas pune în alarmă toate instrumentele sale de măsură. Dar fiind astfel, ea este cea mai pasionantă dintre toate, cea mai bogată în adevăr omenesc și totodată cea mai primejdioasă¹.

Rolul pe care îl are mediul înconjurător, cu precădere influența benefică a Mediteranei, ca mare fără flux și reflux, mai ales asupra națiunilor riverane, fusese surprins și pus în evidență două secole mai devreme de Adam Smith. Totuși, economistul scoțian și-a exprimat opinia potrivit căreia „diferența dintre cele mai deosebite individualități, de exemplu dintre un filosof și un simplu hamal, se pare că nu provine atât de mult de la natură, cât din deprindere, moravuri, educație”², chiar dacă natura influențează divers fiecare popor.

Ajungem acum la ideea fundamentală evidențiată de practica istorică contemporană, aceea că istoricii înregistrează sau reconstituie anumite fapte, apoi le analizează și explică, pentru că numai simplele reconstituiri nu sunt profitabile în vederea elaborării științifice a istoriei. De unde se poate deduce că reconstituirea doar de dragul reconstituirii este un nonsens. De asemenea, ei cercetează nu numai ceea ce este unic, nu numai singularul³, nu numai ceea ce este irepetabil, ci, în egală măsură,

1. Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, Meridiane, București, 1985, pp. 41-42. Menționăm că lucrarea a fost tradusă și publicată la noi în șase volume.
2. Adam Smith, *Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, vol. I, Universitas, Chișinău, 1992, p. 14.
3. În acest sens Aristotel afirma că „poezia este mai filosofică și mai aleasă decât istoria: pentru că poezia înfățișează mai mult universalul, câtă vreme istoria mai degrabă particularul”. A se vedea Aristotel, *Poetica*, Editura IRI, București, 1998, 1451b.

108 se opresc și asupra colectivităților, grupurilor sociale, elementelor repetitive. Scopul este formularea unor regularități, generalizări empirice sau chiar legi cu privire la faptele istorice¹. Despre oricare dintre preocupări ar fi vorba, istoricii au ca punct comun analiza fenomenelor legate de om în cadrul dimensiunilor numite spațiu și timp, prin raportare la ideile și situațiile prezente. De aceea, „între editorul de izvoare, monografistul preocupat să studieze în detaliu evenimente, stări de lucruri, epoci, personalități, și istoricul atent la cerințele sintezei nu este deosebire de calitate, ci de opțiune pentru un registru sau altul de cercetare”².

De ce la științele politice? În primul rând, deoarece obiectul cunoașterii politice este complex și de maximă actualitate. Este știut că în ultimele decenii ale secolului XX au avut loc evenimente politice majore ce au determinat remodelarea realității politice în scopul construirii unor societăți mai bune, mai drepte și mai democratice. De aceea este necesară o mai bună explicare și înțelegere a fenomenelor și proceselor politice. Tot acum sunt puse în evidență specificul relației dintre epistemologie și politică, relație care este mai degrabă necesară decât contingentă, precum și implicațiile caracterului politic al epistemologiei ca practică filosofică și program de investigare. În studiul intitulat *How is Epistemology Political?*, Linda Alcoff³ pleacă de la premisa potrivit căreia cunoașterea științifică se naște din praxisul social care apare la interferențele dintre instituțiile științifice și cele economico-politice și arată că aceste interferențe determină nu numai prioritățile de cercetare, dar și situațiile în care ipotezele sunt plauzibile. Potrivit autoarei, epistemologia are o dimensiune politică, pentru început, prin însăși condițiile de producere, adică

-
1. A se vedea Cătălin Zamfir, *Filozofia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 117-121.
 2. Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 105.
 3. A se vedea Linda Alcoff, „How is Epistemology Political?”, în Roger S. Gottlieb (ed.), *Radical Philosophy: Tradition, Counter-Tradition, Politics*, Temple University Press, Philadelphia, 1993, pp. 65-85.

ea nu este o simplă colecție de texte, ci o practică socială angajată prin diferiți participanți și situații prestabilite. Apoi, autoarea argumentează că teoriile specifice ale cunoașterii produse de epistemologi reflectă poziția socială a fiecăruia, faptul că teoriile nu pot fi separate de teoreticieni. În al treilea rând, epistemologia are efecte politice în direcția intervențiilor în discursurile specifice spațiilor politice. Astfel, anumite teorii justificatoare vor avea efectul de autorizare sau neautorizare a anumitor voci, de legitimare sau nelegitimare a anumitor ierarhii ale discursului și a ordinii vorbitorilor. Rostul acestor considerații este de a sublinia faptul că cercetările epistemice nu pot transcende factorul politic, prejudecățile istorice și sociale.

Un alt motiv pentru care ne-am oprit asupra științelor politice este acela că politica, definită ca „artă a guvernării”¹, este o variabilă dependentă. Așadar, ea „nu poate fi explicată doar prin politică”². O serie de numeroși factori nonpolitici își fac simțită prezența de fiecare dată când dorim să explicăm un fapt politic. Astfel, deducem că „științele politice trăiesc în simbioză cu alte științe sociale”, urmând a fi într-adevăr „creative numai dacă rămân extrovertite”³.

Considerațiile oferite vin să probeze complexitatea istoriei și științelor politice ca discipline de studiu, multiplele lor interfețe cu științele complementare, faptul că, în procesul cognitiv-explicativ, dihotomiile ireductibile (de genul științe ale naturii/științe socioumane) nu sunt întotdeauna benefice. Urmează să vedem dacă între structurile explicative ale științelor naturii și cele ale științelor socioumane anumite analogii sunt operante.

-
1. Anton Carpinski și Cristian Bocancea, *Știința politicului*, Tratat, vol. I, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1998, p. 95.
 2. Mattei Dogan, *op. cit.*, p. 385.
 3. *Ibidem*, p. 390.

2. Sistematizări deductive

Cum varietatea constituie una dintre caracteristicile naturii umane, soluțiile oferite la problema anunțată nu au fost acceptate în unanimitate de oamenii de știință. Controversa generală a condus la formarea a trei perspective: mulți oameni de știință și filosofi susțin că sistematizările deductive și inductive ale explicației se aplică cu claritate științelor naturii și că ar trebui să se aplice la fel de bine și celor sociale; alții sunt de părere că ele se aplică doar științelor naturii; există însă și o a treia categorie ce insistă asupra ideii că unele dintre aceste modele nu se aplică niciunei științe.

Studiul lui Carl G. Hempel „Funcția legilor generale în istorie”¹ din 1942 prezenta „teoria explicației prin legi de acoperire”, așa cum avea să o numească unul dintre criticii săi, filosoful istoriei William Dray (1921-2009)². Lucrarea avea să fie privită dintr-o perspectivă critică și de filosoful finlandez Georg Henrik von Wright (1916-2003), care a propus o denumire alternativă cu privire la conținut, mai bună din punctul său de vedere, anume „teoria explicației prin subsumare la legi”³. Care dintre cele două alternative este mai potrivită are mai puțină însemnătate în cazul de față. Important este că, dincolo de criticile adesea îndreptățite, acest model comun s-a constituit în punct de plecare pentru crearea altor două submodele, demersuri explicative ample, „*construcții exemplare* sau *paradigme* explicative, înfățișate sub forma unor *sistematizări* deductive sau inductive, universale sau statistice, care, fiind utilizate în știință, se

-
1. Carl G. Hempel, „The Function of General Laws in History”, în Carl G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York, 1965, pp. 231-243.
 2. William Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford University Press, 1957, p. 3.
 3. Georg H. von Wright, *op. cit.*, p. 33.

particularizează și se substanțializează, asigurând exprimări precise, clare și complete”¹. Avem așadar pe de o parte, modelul *nomologic-deductiv*, care are drept fundament inferențele deductive, pe de altă parte, modelul *probabilist-inductiv*, al cărui temei îl constituie inferențele inductive.

Fundamentul *modelului nomologic-deductiv* îl constituie legătura dintre ontic, prin intermediul legității, și logic, prin intermediul operațiilor deductive. Componenta nomologică exprimă faptul că niciun eveniment nu este explicat dacă *explanans*-ul nu conține cel puțin o lege științifică. Componenta deductivă exprimă faptul că un eveniment sau o regularitate se explică atunci când propoziția ce le descrie se deduce dintr-un set de premise ce conține cel puțin o lege științifică și alte propoziții ce pot fi utile pentru a contribui la corectitudinea logică a explicației. Astfel, dată fiind propoziția p , ce descrie un eveniment particular, modelul nomologic stabilește că evenimentul este explicat de o serie de propoziții $P_1, P_2, \dots, P_n$ dacă și numai dacă această serie conține cel puțin o lege științifică. Modelul deductiv completează formularea anterioară și consideră că $P_1, P_2, \dots, P_n$ este o conjuncție satisfăcătoare de propoziții explicative numai în situația în care conține una sau mai multe legi, iar p să poată fi dedusă logic din $P_1, P_2, \dots, P_n$ ². De unde și denumirea compusă a modelului: nomologic-deductiv. Însă se poate observa că, de fapt, un model explicativ complet deductiv include și enunțuri nomologice, astfel încât nu este greșit a-l numi simplu doar *model deductiv*.

După această prezentare sintetică, vom analiza acum, mai detaliat, acest prim model de sistematizare explicativă. O primă încercare sistematică în vederea construirii unui model al explicației a fost realizată, în *A System of Logic*, de John Stuart Mill. Acest model, cunoscut sub numele de *modelul deductiv*, a fost dezvoltat în secolul XX de filosofi ca Richard Braithwaite, Carl G. Hempel, Ernest Nagel și Karl Popper.

1. Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. II, Graphix, Iași, 1994, p. 8.

2. Sidney Morgenbesser, „Scientific Explanation”, în vol. cit., p. 118.

112 Cea mai detaliată încercare a modelului deductiv este prezentată în lucrarea lui Carl G. Hempel și Paul Oppenheim, *Studies in the Logic of Explanation*¹, studiu care a stimulat majoritatea discuțiilor viitoare cu privire la conceptul de explicație². Ideea de bază a modelului deductiv propus de Hempel și Oppenheim este aceea că am explicat un eveniment sau fenomen dacă l-am subsumat unei legi universale sau atunci când este evident că explicația s-a realizat în acord cu o anumită regularitate generală. În studiile sale ulterioare³ Hempel a completat acest model, oprindu-se și asupra situațiilor în care enunțul *explanandum* rezultă cu necesitate dintr-un *explanans* ce conține enunțuri-lege sub formă statistică.

Indiferent de felul enunțurilor-lege conținute în *explanans*, schema finală a primului model, cel *nomologic-deductiv*, poate fi redată astfel:

$$\frac{C_1, C_2, \dots, C_k}{L_1, L_2, \dots, L_r} \\ E$$

unde *E* reprezintă *explanandum*-ul, adică enunțul care descrie faptul cunoscut ce trebuie explicat; $C_1, C_2, \dots, C_k$ sunt enunțuri existențiale ce descriu împrejurările în care are loc fenomenul de explicat; $L_1, L_2, \dots, L_r$ exprimă enunțuri-lege universale sau statistice⁴. Enunțurile care redau circumstanțele relevante și

-
1. Carl G. Hempel și Paul Oppenheim, „Studies in the Logic of Explanation”, în Carl G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York, 1965, pp. 245-290.
 2. A se vedea Jaegwon Kim, „Explanation in Science”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 3, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972, p. 159.
 3. A se vedea Carl G. Hempel, „Aspects of Scientific Explanation”, în volumul citat, pp. 331 și urm.
 4. Această schemă o regăsim în lucrarea lui Carl G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The

enunțurile ce exprimă legi sunt cele două seturi de premise care alcătuiesc împreună *explanans*-ul din care, de fapt, este dedus *explanandum*-ul. Așadar, *explanandum*-ul este o consecință logică a *explanans*-ului. Derivarea lui *E* din *C* și *L* poate implica principiile matematicilor superioare, precum și regulile uzuale ale logicii. Von Wright, examinând descrierea modelului, a numit *explanandum*-ul și *obiect* al explicației; cât privește *explanans*-ul, punctul său de vedere nu coincide cu cel al lui Hempel. Filosoful finlandez și-a exprimat opinia că numai enunțurile despre faptul de explicat ar constitui *explanans*-ul. În virtutea acestui fapt, el mai numește aceste enunțuri și *bazele* explicației¹. La finalul descrierii schemei explicative, după cum sublinia Teodor Dima, se impune precizarea că „relația explicativă se instituie numai între enunțuri, adică ea are loc la nivel epistemic și nu ontic. Nu legile explică faptele, ci enunțurile care exprimă legi explică enunțul-explanandum care se referă la faptul de explicat”².

Uneori, circumstanțele relevante ale *explanans*-ului pot fi numite cu ușurință cauze ale evenimentului *explanandum*. În astfel de situații, explicația deductivă este numită și explicație cauzală. Dar nu orice explicație cauzală este conformă cu schema modelului nomologic-deductiv. Uneori intuiția pare a nu se dovedi un ghid sigur, ca atunci când macroproprietățile unei substanțe, fragilitatea obiectelor din sticlă, de exemplu, se explică prin microproprietățile substanței respective, adică structura moleculară a sticlei. Dificultățile apar în astfel de situații știut fiind că, în mod normal, este luat ca un truism faptul că întotdeauna cauza precedă efectul. Explicația că un pahar de sticlă s-a spart din cauza structurii sale moleculare poate fi numită explicație cauzală, dar nu este evident că microproprietățile sticlei

Free Press, New York, 1965, p. 336. Aici ea redă doar sistematizările explicative deductive cu legi universale în *explanans*. Credem însă că schema poate fi extinsă și pentru cazurile în care legile sunt statistice, demersul fiind tot deductiv.

1. G. H. von Wright, *op. cit.*, p. 34.

2. Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. I, ed. cit., p. 131.

114 pot fi numite cauze ale *explanandum*-ului. Putem afirma că ele sunt simultane lui E, nicidecum că s-ar produce mai devreme decât acesta, determinându-l. În condițiile date, cauza ar putea fi faptul că o persoană a scăpat paharul de sticlă pe o suprafață dură¹. Cum însă explicația cauzală este considerată un tip aparte al explicației științifice², o abordare detaliată a acesteia o vom face în finalul acestei secțiuni.

Revenind la modelul deductiv-nomologic, pentru o mai bună înțelegere a acestuia, câteva delimitări și considerații sunt necesare. Știut fiind că *explanandum*-ul nu poate fi dedus din generalizări accidentale, în scopul realizării unor explicații științifice prezența legilor generale, așa cum am arătat anterior, este indispensabilă. Totuși, privitor la conceptul de lege și la necesitatea enunțurilor ce exprimă legi în ansamblul explicațiilor științifice din domeniile socioumanului trebuie să precizăm câteva particularități. În primul rând, legea nu trebuie înțeleasă ca acel enunț valabil, indiferent de timp și spațiu, în orice societate sau pentru orice fapt social. Astfel de enunțuri sunt numărabile chiar și în științele naturii. Cu atât mai mult în științele socioumane unde „evenimentele nu pot fi descrise și prezise decât cu aproximație, ceea ce exclude existența unor regularități invariabile”³. În al doilea rând, dat fiind specificul faptelor supuse explicației, această cerință nu trebuie exagerată. În acest sens, „amărăciunea” lui „trebuie” sau „este necesar” este bine să fie „îndulcită” cu „este indicat să”⁴. În al treilea rând, numeroase explicații din domeniile amintite sunt eliptice întrucât legile din schema noastră, fiind cunoscute, sunt subînțelese.

Continuând analiza modelului deductiv-nomologic, se știe că enunțurile ce exprimă legi pot fi *universale* sau *statistice*. Raportându-ne, simultan, la felul enunțurilor nomologice și la modul

-
1. Exemplul ne-a fost sugerat de Jaegwon Kim; a se vedea lucrarea citată, pp. 159-160.
 2. A se vedea Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. I, ed. cit., p. 129.
 3. Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. II, ed. cit., p. 53.
 4. A se vedea Martin Hollis, *op. cit.*, p. 196.

de inferare de la *explanans* la *explanandum*, obținem următoarele două submodele ale sistematizărilor explicative deductive: *submodelul universal-deductiv* și *submodelul statistic-deductiv*¹.

Submodelul explicativ universal-deductiv conține în *explanans* legi universale, exprimabile prin propoziții condiționale de forma: (x) (dacă Fx, atunci Gx) sau (x) (y) [dacă S (x, y), atunci R (x, y)] sau (x) (y) [dacă Ax și Ay, atunci R (x, y)] etc.². Să luăm un exemplu concret pentru *sistematizările explicative universale-deductive*. La întrebarea „de ce evenimentele din decembrie 1989 din România sunt caracterizate drept Revoluție?” se poate oferi următoarea explicație științifică: deoarece în decembrie 1989 în România au avut loc schimbări fundamentale în structurile și instituțiile societății românești. Printre acestea amintim: trecerea de la regimul totalitar comunist al partidului-stat la regimul democratic, pluripartidist; trecerea de la economia de comandă la economia de piață; participarea maselor; trecerea de la educația comunistă la formarea și antrenarea spiritului liber.

Procedând sistematic, răspunsul explicativ la întrebarea formulată se poate structura astfel:

- C1: schimbare de regim politic (dictatură – democrație) (X)
- C2: schimbarea sistemului economic (economie socialistă – economie capitalistă) (Y)
- C3: participarea maselor (Z)
- C4: revoluția mentalităților (K)
- L1: ori de câte ori avem X, Y, Z, K, se poate vorbi de revoluție
- deci, E: în România în decembrie 1989 a avut loc o Revoluție.

Credem însă că o astfel de sistematizare, fără alte detalieri, nu ne oferă toate elementele necesare unei explicații complete. Pentru aceasta ar fi fost necesară o definire mai exactă a conceptului

1. A se vedea Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. II, nota 1 de la pagina 220.

2. *Idem*, *Explicație și înțelegere*, vol. I, ed. cit., pp. 130 și 148-149.

- 116 de „revoluție”, evidențierea caracteristicilor care să ne permită distincția netă dintre „revoluție” și „nonrevoluție”. Trebuie analizat și decis ceea ce este important și ceea ce poate fi ignorat. Apoi, trebuie dezvoltate ipoteze, teorii. Numai astfel ajungem la cunoștințe sistematice și testabile.

Alteori enunțul-lege poate exprima o generalizare cu privire la natura umană, de felul: dată fiind situația Y, orice persoană (P) va acționa în direcția Z. Acest tip de generalizare ne va permite, de exemplu, să formulăm un răspuns la întrebarea „de ce americanii l-au sprijinit pe G. W. Bush în acțiunile contra teroriștilor?”. Deoarece, ori de câte ori cetățenii își simt amenințate principiile și valorile propriului sistem, se grupează în jurul liderului care le promite salvarea sistemului. Acest lucru este vizibil mai ales după atacurile teroriste din 11 septembrie 2001, îndreptate asupra unor instituții-simbol ale SUA.

În acest caz, sistematizarea poate lua următoarea formă:

C1: atac terorist la World Trade Center (1994)

C2: atacuri teroriste la ambasade americane din unele țări africane (1996)

C3: atacuri teroriste conjugate în 11 septembrie 2001

L1: ori de câte ori avem Y, orice P va acționa în direcția Z

Deci americanii l-au sprijinit pe G. W. Bush în acțiunile contra teroriștilor.

Desigur, pot fi formulate multe alte generalizări sau pot fi constatate unele regularități. Pot fi aduse multe alte exemple. Totuși, sistematizările explicative de acest fel nu au forța acelora analoge din științele naturii.

Submodelul explicativ universal-deductiv, implicit fiecare dintre cele două componente luate în mod separat, a fost criticat de o serie de cercetători pe baza faptului că ar angaja un anume determinism. Critica adusă este considerată de Sidney Morgenbesser a fi irelevantă. Cineva poate accepta modelul și să fie agnostic

privind teza că fiecare eveniment este guvernat de legi, precizează acesta. De asemenea, continuă Morgenbesser, există mulți apărători ai modelului care acceptă chiar o versiune mai puternică de determinism decât teza potrivit căreia orice eveniment este guvernat de legi. Astfel, ei insistă asupra faptului că omul de știință nu trebuie să caute o varietate de legi generale pentru a explica diversele evenimente sau regularități, ci să construiască și să confirme o teorie generală care să explice toate fenomenele și regularitățile, ori cel puțin pe cele care privesc o știință particulară¹. Însă ei acceptă adesea această versiune, parafrazându-l pe Charles S. Peirce, ca pe un principiu de cercetare călăuzitor, majoritatea fiind de acord că nu este posibil a construi astfel de teorii generale.

Așa cum am văzut, explicațiile deductive ale fenomenelor pretind în *explanans* legi universale care afirmă, în cazurile cele mai simple, că orice eveniment F este urmat de un eveniment de tip G. Aceste legi universale sunt rar exceptate în științele exacte și chiar în științele socioumane. Există însă și enunțuri-legi sub formă statistică. Acestea sunt considerate adesea ca legi fundamentale ale științelor naturii și socioumane. Astfel, în momentele în care *explanans*-ul conține enunțuri-legi de formă statistică, enunțuri care trebuie să îndeplinească funcția de legi explicative, suntem nevoiți a construi un alt submodel, anume *submodelul statistic-deductiv*.

Modelele statistice s-au afirmat mai întâi în fizică, mai exact în mecanica statistică, prin intermediul lucrărilor lui L. Boltzmann (1844-1906), R. Clausius (1822-1888), J. Gibbs (1839-1903), iar astăzi joacă un rol deosebit de important în toate domeniile². Potrivit lui Jaegwon Kim³, o lege statistică simplă are următoarea formă: „probabilitatea statistică a prezenței unui eveniment de tip G în condiții de tip F este r”. Sau, pe scurt, $pr(G, F) = r$,

-
1. Sidney Morgenbesser, „Scientific Explanation”, în vol. cit., p. 118.
 2. Ștefan Celmare, *Perspective epistemologice*, ed. cit., p. 24.
 3. Jaegwon Kim, „Explanation in science”, în vol. cit., p. 160.

- 118 unde $0 \leq r \leq 1$. Atunci când valoarea lui r se apropie de 1, o lege poate fi folosită pentru a explica de ce un eveniment de tip G , având ca bază informații adiționale oferite de un eveniment de tip F , se produce.

Bazându-ne pe informațiile din istoria politică a SUA, imaginăm următoarea situație:

C1: Sistemul partidist al SUA conține două partide politice majore: Democrat și Republican

C2: În mai multe alegeri consecutive a câștigat Partidul Democrat

L1: Probabilitatea statistică ca Partidul Democrat să câștige alegerile este $1/2$

L2: Conform legii numerelor mari, frecvența relativă finală după un număr mare de participări la vot tinde spre un număr egal de alegeri câștigate de fiecare dintre cele două partide

Deci E: Probabilitatea ca Partidul Republican să câștige alegerile după ce Partidul Democrat a câștigat de mai multe ori este de $1/2$.

Analizând sistematizarea explicativă propusă, putem spune că ea răspunde întrebării: Va câștiga alegerile Partidul Republican după ce Partidul Democrat le-a câștigat de mai multe ori? Demersul, după cum se poate observa, este deductiv, întrucât *explanandum*-ul este singura concluzie care decurge din *explanans*-ul dat. Cu toate acestea, concluzia nu este o propoziție asertorică, ci una disjunctivă, răspunsul exact putând fi formulat numai după ce se va ști rezultatul alegerilor¹.

Un alt exemplu în acest sens ne este oferit de Jaegwon Kim. Potrivit acestuia, forma unei explicații probabiliste simple este următoarea:

1. A se vedea Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. II, ed. cit., pp. 121-122.

b este un F (pe scurt, F_b)

$p(G, F) = r$

b este un G (pe scurt, G_b)

unde b este un caz individual.

Pentru ca explicația să-și îndeplinească funcția și în astfel de situații, trebuie ca *explanans*-ul să includă toate informațiile credibile care sunt relevante inductiv pentru *explanandum*, adică întreaga evidență valabilă care afectează probabilitatea acestuia.

Vom presupune că trebuie să explicăm faptul că John și-a revenit în urma unei operații chirurgicale, precizând că (1) operația a fost îndepărtarea apendicelui și (2) posibilitatea de revenire în urma unor astfel de operații este foarte mare. Totuși, putem găsi un (1') John are 90 de ani și (2') posibilitatea de recuperare a pacienților peste 90 de ani în urma unei operații chirurgicale interne este foarte mică. În această situație explicația inițială despre recuperarea lui John nu mai este la fel de acceptabilă, dat fiind că, pe baza tuturor cunoștințelor noastre privind situația în discuție există posibilitatea ca John să nu-și revină¹.

După cum rezultă din textul lui Kim, exemplul analizat ar constitui o explicație inductivă. Însă, din modul în care este schematizat și dacă sunt clar precizate circumstanțele, credem că este posibilă încadrarea acestuia în sistematizările statistic-deductive.

3. Sistematizări inductive

Autorul *Logicii cercetării* accepta ca demers explicativ satisfăcător numai modelele de natură deductivă, criticând vehement rolul inducției și al inferențelor probabiliste. Nimic nu ne

1. Jaegwon Kim, *op. cit.*, p. 160.

- 120 îndreptățește „să inferăm enunțuri universale din enunțuri singulare, oricât de numeroase ar fi acestea; o concluzie trasă în acest fel se poate dovedi oricând falsă: după cum se știe, oricâte lebede albe am observa, aceasta nu ne îndreptățește să tragem concluzia că toate lebedele sunt albe”¹, conchide Popper.

Alți cercetători, precum John Stuart Mill, Emile Meyerson, au susținut că, dimpotrivă, inducția ne poate oferi adevărate explicații². Charles S. Peirce a evidențiat, de asemenea, rolul inducției și al inferențelor inductive, oferind numeroase exemple. „Inducția”, arată Peirce,

poate fi definită ca un raționament ce se desfășoară pe baza asumției că toți membrii unei clase sau mulțimi au toate caracteristicile comune tuturor membrilor acestei clase despre care se știe că au sau nu aceste caracteristici; sau, cu alte cuvinte, care presupune că ceva este adevărat despre o colecție întreagă dacă este adevărat despre un număr de cazuri luat din ea la întâmplare³.

O originală apărare a soluției propuse de Ch. Peirce cu privire la problema justificării inducției ne este furnizată de filosoful englez Richard B. Braithwaite (1900-1990). Problema este formulată în felul următor: ce garanții ne sunt necesare în vederea adoptării politicii de acceptare a ipotezelor pe baza instanțelor pozitive numeroase? Răspunsul propus constă în următorul argument (unde π este principiul inducției prin simplă enumerare): se știe că folosirea lui π a fost eficientă în numeroase situații din trecut; așadar, folosind π ca regulă de inferență, π va continua să fie eficient. O astfel de întemeiere demonstrativă a fost respinsă ca fiind circulară. Însă Braithwaite subliniază nejustificabilitatea criticilor aduse. Argumentul poate fi considerat

1. Karl Popper, *Logica cercetării*, ed. cit., p. 73.

2. Ștefan Georgescu, *op.cit.*, p. 245.

3. Charles S. Peirce, „Câteva consecințe a patru incapacități”, în *Semnificație și acțiune*, Humanitas, București, 1990.

valid și, evident, liber de orice circularitate, spune el, pentru că π nu poate să determine pe cineva să treacă de la credința eficientă doar la modul general în folosirea lui π ca regulă de inferență (împreună cu credința rezonabilă în ceea ce privește eficiența lui din trecut), la o credință rațională în ceea ce privește eficiența lui π în general. Argumentul ar fi vicios numai dacă s-ar pretinde existența unei credințe raționale inițiale în eficiența generală a lui π . Cum însă această cerință nu este necesară, argumentul nu poate fi considerat nevalid¹.

Alți cercetători au pus în evidență valoarea euristică a inducției ca metodă de cercetare. „Metodele inductive”, subliniază T. Dima, „sunt metode pentru descoperirea relațiilor constante dintre fenomene. De aceea, ele au, în primul rând, valoare euristică”².

În lucrarea lui von Wright³, pentru cel de-al doilea submodel, inductiv-probabilistic, găsim următoarea descriere schematică :

$$\begin{array}{c} E_1, \dots, E_m \\ L_1, \dots, L_m \\ \hline E \end{array}$$

unde E este un eveniment individual; $E_1, \dots, E_m$ reprezintă alte evenimente sau stări. Diferența față de submodelul deductiv-nomologic este aceea că, în acest caz, legea este o ipoteză probabilistică care ne spune că în situația în care $E_1, \dots, E_m$ se produc, este foarte probabil că și E va avea loc. Altfel spus, *explanans*-ul unei explicații probabilistice nu presupune în mod logic *explanandum*-ul; el ne oferă doar, într-un grad mai mare sau mai mic, suport inductiv pentru cel din urmă. În acest fel

1. Peter Achinstein, „Braithwaite Richard Bevan”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 1, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972, p. 364.
2. Teodor Dima, *Metodele inductive*, Editura Științifică, București, 1975, p. 9.
3. G. H. von Wright, *op. cit.*, pp. 35-36.

- 122 adevărul *explanans*-ului este compatibil cu falsitatea *explanandum*-ului. Tocmai de aceea, conexiunea explicativă efectuată printr-o explicație probabilistică a fost considerată a fi nepotrivită prin raportare la aceea efectuată prin intermediul unei explicații deductive. Acest fapt a condus fie la exprimarea neîncrederii în eficacitatea modelului, fie la negarea rolului explicației probabilistice¹. De exemplu, von Wright, în acord cu M. Scriven (1928-2023) și W. Dray, își exprimă neîncrederea în legătură cu eficacitatea explicativă a acestui model². Probabil de aceea în lucrarea sa von Wright își va îndrepta atenția în mod special numai asupra primului tip de model explicativ. Mai mult, el subliniază diferența majoră dintre cele două modele. „Este o funcție primară a modelului nomologic-deductiv să explice de ce s-au întâmplat anumite lucruri, insistă von Wright. Abia în al doilea rând el ne spune și de ce era de așteptat ca aceste lucruri să se întâmple... Cu modelul *inductiv-probabilistic* rolurile sunt inversate. El explică mai întâi de ce lucrurile care se întâmplă erau de așteptat (sau nu). Și numai într-un sens secundar el explică de ce lucrurile s-au întâmplat, și anume, fiindcă ele erau foarte probabile”³. Credem totuși că, atunci când situațiile de ordin teoretic, gnoseologic sau practic impun, demersul inductiv-probabilistic poate fi acceptat ca explicație temporară sau ca un prim pas spre o explicație completă. Pe măsură ce cunoștințele noastre cu privire la factorii relevanți se îmbogățesc, explicația inductiv-probabilistă poate fi înlocuită cu o explicație deductiv-nomologică. Așa cum a constatat și Ilya Prigogine, „progresul principal care a fost realizat este că am început să înțelegem că probabilitatea nu este în mod necesar asociată cu ignoranța, că distanța dintre descrierea deterministă și cea probabilistă este mai mică decât credeau contemporanii lui Einstein și însuși Einstein”⁴.

1. Jaegwon Kim, *op. cit.*, p. 160.

2. A se vedea, în acest sens, și nota 43 de la p. 178 din lucrarea citată a lui von Wright.

3. G. H. von Wright, *op. cit.*, pp. 36-37.

4. Ilya Prigogine, *op. cit.*, p. 192.

În ceea ce privește schema prezentată de von Wright, credem că aceasta nu ne arată cu claritate faptul că este vorba despre un demers inductiv. Se știe că avem o explicație inductivă atunci când *explanandum*-ul este cunoscut, urmând a-l corela pe acesta fie cu *enunțurile-legi* pentru a determina *circumstanțele* în care el s-a produs, fie cu *circumstanțele*, caz în care se urmărește *aflarea enunțurilor-legi*. Și într-un caz și în celălalt, concluzia formulată este probabilă dată fiind „operația logică reductivă utilizată, ceea ce înseamnă că în unele cazuri concrete concluzia poate fi total sau parțial adevărată, iar în alte cazuri ea poate fi total sau parțial falsă”¹.

De asemenea, în cazul în care aflarea *circumstanțelor* referitoare la *explanandum* se face fără a apela la *enunțurile-legi*, se obține o *explicație inductivă eliptică de enunțuri nomologice*; dacă pentru explicarea *explanandum*-ului se face apel doar la *enunțurile nomologice*, atunci se obține o *explicație inductivă eliptică de enunțuri existențiale*; dacă pentru explicarea *enunțului E* se apelează atât la *enunțurile-legi*, cât și la *circumstanțe exprimate prin enunțuri existențiale*, *explicația inductivă este completă*².

Inferențele inductive explicative pot fi (1) de la particular la particular și (2) de la particular la general. Dintre inferențele inductive de la particular la particular amintim *transducția* și *inferența prin analogie*.

În cazul *transducției* avem nevoie de trei premise pentru a deriva propoziția concluzie. Aceasta din urmă se caracterizează prin forma sa singulară.

Un exemplu în acest sens ar putea fi:

- P1: Revoluția bolșevică din 1917 a avut un caracter antițarist
- P2: Revoluția burghezo-democratică din 1905-1907 a avut, de asemenea, un caracter antițarist
- P3: Revoluția burghezo-democratică din 1905-1907 a urmărit modernizarea Rusiei

1. Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. II, p. 15.

2. *Ibidem*, p. 16.

- 124 C: Probabil, Revoluția bolșevică din 1917 a urmărit modernizarea Rusiei

Inferența prin analogie este un argument prin intermediul căruia se transferă o notă, o însușire a unui subiect altui subiect, pe baza asemănării lor. Datorită acestor caracteristici concluzia va fi tot probabilă.

De exemplu:

- P1: România este în perioada tranziției postcomuniste și urmărește stabilizarea unui regim democratic și construcția economiei de piață
P2: Bulgaria este în perioada tranziției postcomuniste
C: Probabil, Bulgaria urmărește stabilizarea unui regim democratic și construcția economiei de piață

Desigur, explicația prin analogie este mai amplă decât schema inferenței prin analogie, dar prin simplificare poate îmbrăca și această formă.

Exemplele oferite până aici se încadrează în ceea ce numim determinarea inductivă a *enunțurilor singulare*. Deși soluțiile oferite sunt incomplete, aceste încercări explicative constituie un prim pas spre dezvoltarea unor explicații din ce în ce mai complete. Însă, oamenii de știință urmăresc cel mai adesea formularea unor legități. Determinarea acestora prin sistematizări inductive se poate realiza după următoarea schemă:

E

deci probabil $L_1 \dots L_r$

Luând un exemplu concret, se poate construi următoarea inferență inductivă:

- P1: Cehia, Polonia, Ungaria parcurg tranziția spre democrație
P2: Cehia, Polonia, Ungaria sunt foste țări comuniste
C: Probabil toate țările foste comuniste parcurg tranziția spre democrație

În cazul acestor sistematizări trebuie făcută precizarea că „valoarea alethică problematică se păstrează numai pentru schema logică, deoarece în cazuri concrete există metode adecvate de testare astfel încât să se știe, uneori cu certitudine, dacă întâmplarea particulară se subsumează unei legități obiective”¹.

Am amintit deja când anume avem o explicație inductivă completă. Formele diferite pe care o astfel de explicație le poate îmbrăca sunt trei²:

1. E se asociază cu $C_1, \dots, C_k$ pentru determinarea enunțurilor
 $L_1, \dots, L_r$
 E
 $C_1, \dots, C_k$
 deci $L_1, \dots, L_r$
2. E se asociază cu $L_1, \dots, L_r$ pentru determinarea enunțurilor
 $C_1, \dots, C_k$
 E
 $L_1, \dots, L_r$
 deci $C_1, \dots, C_k$
3. E necesită găsirea ambelor tipuri de enunțuri:
 E
 deci $C_1, \dots, C_k$
 $L_1, \dots, L_r$

Având drept punct de reper prima formă a explicației inductive complete, oferim următorul exemplu:

- Modernitatea occidentală este sinteza unor procese istorice: expansiunea economiei de piață și ascensiunea burgheziei; emanciparea științelor și a spiritului laic; revoluția industrială; revoluțiile politice burgheze (E);
- La mijlocul secolului al XVI-lea, în Țările de Jos, ce cunoșteau o puternică dezvoltare economică, are loc revoluția burgheză concomitent cu eliberarea de sub dominația spaniolă (C1);

1. *Ibidem*, p. 21.

2. *Ibidem*, p. 23.

- 126
- Anglia după 1640 cunoaște câteva decenii frământate de lupte politice și război civil, ce marchează revoluția burgheză, adică trecerea de la monarhia absolută la monarhia parlamentară (C2);
 - Prin uniunea fostelor colonii britanice din America de Nord și câștigarea războiului de independență contra Marii Britanii, tânăra burghezie în ascensiune își creează un stat propriu, republica prezidențială, SUA (C3);
 - Căderea Bastiliei (14 iulie 1789) dă semnalul declanșării revoluției burgheze ce va duce la răsturnarea monarhiei absolute și ascensiunea politică a burgheziei franceze (C4).

Deci o revoluție politică burgheză se declanșează atunci când condițiile economice, politice, culturale din societatea respectivă sunt favorabile burgheziei (L1);

Revoluția burgheză înseamnă desăvârșirea puterii economice prin cucerirea puterii politice (L2).

Celelalte două forme pot fi exemplificate plecând de la această sistematizare explicativă. Exemplul oferit vine să probeze încă o dată complexitatea fenomenelor social-politice.

4. Explicația prin cauze

La o întrebare de forma „de ce?” răspunsul, de obicei, începe cu „pentru că”. În această formă standard se încadrează și răspunsurile privitoare la cauza unor evenimente particulare sau a unor clase de evenimente. Așa încât, a stabili cauza sau cauzele unor fenomene este cel puțin o cale de a le explica într-o manieră științifică. De aceea, explicația causală ocupă un loc aparte în cadrul modelului deductiv¹.

1. Herbert A. Simon, „Causation”, în David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 2, The Macmillan Company &

Teza potrivit căreia explicarea unor evenimente este totuna cu descoperirea cauzelor acestora trimite la Aristotel, fiind dezvoltată apoi de John Stuart Mill și alți logicieni. Existența unor raporturi cauzale obiective a fost supusă unei critici severe de către David Hume (1711-1776). Filosoful empirist a formulat teza potrivit căreia admiterea unui raport cauzal s-ar datora obișnuinței și simplei succesiuni temporale, astfel încât ori de câte ori percepem „cauza” așteptăm producerea „efectului” sau invers, cunoscând „efectul” considerăm necesară existența unei „cauze”. În conformitate cu interpretarea psihologistă a cauzalității, se poate conchide că legăturile stabilite de știință între fapte nu exprimă o necesitate, ci doar o probabilitate, care ne permite să ne orientăm în viața practică.

Totuși, analiza concretă a condus la descoperirea unor temeiuri obiective ale raporturilor cauzale, astfel încât se poate afirma, în acord cu Cassirer (1874-1945), că noțiunea de cauzalitate „este o categorie generală care se extinde asupra întregului câmp al cunoașterii umane”¹. Confuziile existente cu privire la acceptarea sau respingerea necesității conexiunilor cauzale pot fi eliminate prin definirea acestora în acord cu cele trei niveluri ale realității: ontologic, logic (sau teoretic) și gnoseologic (sau al experienței). Dacă la nivelurile ontologic și teoretic necesitatea legăturilor cauzale este „pe deplin legitimă”, la nivelul experienței „necesitatea trebuie luată într-o accepțiune mai slabă; și anume, ca o probabilitate suficient de mare a succesiunii a două evenimente”².

Explicarea unor fenomene sau evenimente, din natură ori societate, este echivalentă adesea cu reliefaarea a ceea ce le-a cauzat. Relația cauzală arată că un eveniment de tip A (dorința românilor de a-și îmbunătăți situația materială, statutul social)

The Free Press, New York, Collier – Macmillan Publishers, London, 1972, p. 350.

1. Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, ed. cit., p. 268.
2. V. I. Perminov, *op. cit.*, p. 15.

128 cauzează un eveniment de tip B (creșterea numărului românilor care imigrează sau migrează, începând cu anul 1990), iar în cazul în care B nu se produce este sigur că lipsește A. Rezultă că „propoziția cauzală comportă în mod obligatoriu două elemente, care nu există decât unul prin altul”¹. Dat fiind că ori de câte ori cauza are loc se produce efectul, se poate spune că o aserțiune de acest fel afirmă o lege. Totuși, schema noastră rezumativă necesită, cu precădere în vastul sistem al realității sociale, o analiză mai complexă. În anumite contexte explicative drept „cauză” trebuie să fie admise o serie de circumstanțe ori evenimente mai mult sau mai puțin complexe, descrise de un set de afirmații. Dacă descoperim și una sau mai multe legi generale, prin coroborarea acestora cu circumstanțele menționate, relația dintre factorii cauzali și efect se va reflecta în schema modelului nomologic-deductiv. Deși prezentarea cauzelor înseamnă uneori să oferim un model explicativ deductiv conținând o lege cauzală, nu toate explicațiile cauzale trebuie să fie conforme acestui model.

Care enunțuri pot fi considerate ca exprimând legi cauzale? De exemplu, afirmă S. Morgenbesser, enunțurile deterministe care descriu cum anume un sistem evoluează în timp exprimă legi cauzale. De asemenea, legile de forma „dacă A, atunci B” când:

1. A denotă un tip de eveniment care se desfășoară chiar înaintea evenimentului de tip B;
2. A și B sunt episoade sau evenimente ale corpurilor sau agenților care sunt contingenți spațial;
3. ocurența lui A trebuie considerată o condiție suficientă pentru ocurența lui B, chiar dacă un eveniment de tip B trebuie să urmeze unuia precedent A.

Generalizările stimul-răspuns întâlnesc adesea aceste trei criterii; ele reprezintă poate cea mai legitimă folosire a termenului

1. Ștefan Celmare, „Modele logice ale cauzalității”, în *Epistemologia și analiza logică a limbajului științei*, Editura Politică, București, 1975, p. 163.

de legitate cauzală¹. Astfel, în sfera logicului, se pot întâlni următoarele formulări ale cauzalității: „dacă A, atunci B” (ceea ce presupune și „dacă non-B, atunci non-A”, fără ca prin aceasta să putem spune „non-B cauzează non-A”); „dacă A, atunci întotdeauna B”; „C, dacă și numai dacă D”. Multitudinea acestora probează complexitatea și dificultatea surprinderii legăturii cauzale printr-o unică formalizare. De altfel, mai ales în științele socioumane, raportul cauzal este strâns legat de realitatea socială, de comportamentul orientat spre un anume scop, de circumstanțele în care persoanele vor deduce existența unor legături cauzale între fenomene². Astfel încât, „se poate afirma cu certitudine că exprimarea cauzalității în formă abstractă nu poate releva întregul conținut al acestei categorii filosofice atât de complexe, care, prin puternica ei legătură cu realitatea concretă, respinge orice convenționalism și rigiditate”³.

Cu privire la legitimitatea explicației cauzale, punctele de vedere exprimate se caracterizează prin diversitate. Unii cercetători consideră că nu există posibilitatea de a specifica pe deplin cauzele unui eveniment și, prin urmare, explicarea care face apel la cauze nu se justifică. Alții, dimpotrivă, apelează mult prea ușor la explicațiile cauzale, considerându-le ca unicele posibile sau ca modalitatea cea mai simplă de a oferi o explicație. Émile Durkheim, de exemplu, deși a negat existența unor cauze prime, a pus în evidență și a explicat rolul cauzelor sociale în ansamblul mediului uman, în dezvoltarea istorică. Totuși, credem că a exagerat afirmând că „Explicația sociologică constă exclusiv în a stabili raporturi de cauzalitate, fie că este vorba de a ratașa un fenomen la cauza lui sau, dimpotrivă, o cauză la efectele sale utile”⁴. Între aceste două extreme se situează majoritatea cercetătorilor din științele socioumane. Potrivit acestora este necesar

1. A se vedea Sidney Morgenbesser, *op. cit.*, pp. 120-121.

2. Herbert A. Simon, „Causation”, în *op.cit.*, pp. 354-355.

3. Ștefan Celmare, *op. cit.*, p. 173.

4. Émile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, Editura Științifică, București, 1974, p. 164.

- 130 să apelăm la explicațiile de tip cauzal ori de câte ori evenimentele supuse atenției o impun. „Evitarea limbajului cauzal atunci când cauzalitatea reprezintă subiectul real al investigației fie face cercetarea irelevantă, fie îi permite să rămână nedisciplinată de regulile inferenței științifice”, afirmă G. King, R. Keohane și S. Verba¹. Menționăm, de asemenea, că explicațiile cauzale implică de obicei o combinație de propoziții particulare și generale.

În ceea ce ne privește, ne alăturăm acestei ultime poziții. În plus, știind că există multiple modalități de clasificare a explicațiilor cauzale în funcție de anumite criterii, în continuare vom analiza explicațiile ce urmăresc desemnarea *cauzelor directe și indirecte* ale evenimentelor sau proceselor din sfera socioumanului. Rezultă astfel o clasificare a explicațiilor în *unicauzale* și *multicauzale*², cele din urmă fiind, așa cum vom vedea, caracteristice pentru explicarea faptelor din științele socioumane în general, pentru știința istoriei și științele politice, în special.

Indicarea unei singure cauze este întâlnită destul de rar în explicarea fenomenelor socioumane. De cele mai multe ori sunt căutate explicațiile cele mai simple și corecte, în acest sens apelându-se doar la două variabile explicative. Totuși, așa cum va reieși din exemplul următor, în procesul descoperirii cauzelor unui fapt anume, pot fi lansate ipoteze alternative. De asemenea, în explicarea fenomenelor socioumane, deseori se constată lipsa unor legi generale, precum și combinarea factorilor cauzali cu cei teleologici. Acest fapt l-a determinat pe von Wright să folosească termenul de „cvasicauzalitate” pentru acele enunțuri explicative a căror validitate nu depinde de o conexiune nomică³. Prin urmare, este dificil a descoperi adevăratele cauze ale fenomenelor. Important este însă să ne oprim asupra acelor cauze ce ne

-
1. A se vedea G. King, R. Keohane și S. Verba, *Fundamentele cercetării sociale*, Polirom, Iași, 2000, pp. 78-79.
 2. A se vedea, în acest sens, Jerzy Topolski, *op. cit.*, pp. 374-375, precum și G. King, R. Keohane și S. Verba, *op. cit.*, pp. 88 și urm.
 3. A se vedea G. von Wright, *op. cit.*, pp. 99-100.

oferă explicații complete sau mai satisfăcătoare cu privire la fenomenul cercetat, să formulăm concluzii rezonabile, știind că nu există explicații complete. Un exemplu îl constituie urmărirea dinamicii participării electoratului la alegerile prezidențiale în SUA pe parcursul a trei decenii (1960-1988). Au fost analizați factorii care au determinat slaba participare a cetățenilor la vot. Se știe că votul exemplifică modul în care cetățenii iau parte la politica democratică. În democrațiile din Europa de Vest și America de Nord, mersul la urne reprezintă o formă importantă de participare politică.

Un răspuns la această întrebare îl oferă lucrarea *Who Votes?* (1980), de Raymond Wolfinger și Steven Rosenstone¹. În această lucrare autorii ilustrează modalitatea în care școlile analitice americane comentează alegerile. „De ce participarea la vot este scăzută?”; „De ce a scăzut în ultimii ani?”; „De ce votează cetățenii?”; „De ce sunt atât de pronunțate diferențele participării la vot între diferite rase umane?” Încercând să răspundă la primele două întrebări, autorii au constatat mai întâi că în 1960 procentajul participării la vot a fost 62,8%, doar 55,5% în 1972 și 54,4% în 1976. Aceste date ce evidențiază continua descreștere a procentajului participării la vot sunt completate de Zuckerman cu informații mai recente ce vin în sprijinul evidenței anterioare. Astfel, procentajul participării la vot a fost de 52,56% în 1980, 53,1% în 1984, și doar 50% în 1988. Ipoteza explicativă lansată de Wolfinger și Rosenstone apare formulată astfel: „cu cât mai bun este nivelul X în societate, cu atât va crește rata participării la vot”, unde X reprezintă caracteristici ale membrilor societății. Examinând modalitatea de relaționare a trei componente: educație, venit și ocupație, cu rezultatele participării la vot și specificând efectele relative ale variabilelor explicaționale asupra variabilelor dependente, Wolfinger și Rosenstone au găsit o

1. Alan S. Zuckerman, *Doing Political Science: An Introduction to Political Analysis*, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1991, pp. 18 și urm.

- 132 legătură directă între un nivel ridicat al educației și participarea la vot. Așadar, relațiile sunt puternic pozitive. De asemenea, autorii au arătat faptul că odată cu înaintarea în vârstă rata votanților crește. Rezultă că, între vârstă și rata participării la vot există o relație pozitivă. Ceea ce li s-a reproșat celor doi analiști a fost faptul că nu au încercat să lege descoperirile lor de cazul unor alegeri din alte țări. Este ceea ce vor întreprinde alți doi analiști.

În câteva articole ale *American Political Science Review*, G. Bingham Powell, Jr. (1986) și Robert Jackman (1987)¹ oferă explicații asupra participării la vot care diferă și concurează cu cele din *Who Votes?* Deși se bazează pe forme de analiză statistică variate, pentru a demonstra puternica legătură dintre variabilele explicaționale și rata participării la vot, autorii trec la examinări asupra a 15 state democratice. Rezultatele lor pun la îndoială puterea explicațională a variabilelor individuale cum ar fi educația și vârsta. În schimb, ei susțin că instituțiile politice sunt determinați principali ai ratei participării la vot.

Un exemplu de stabilire a cauzelor multiple poate clarifica mai bine aspectele teoretice și modul de concretizare al acestora în explicarea evenimentelor sferei socioumane.

Situându-ne de această dată în istoria recentă, procesul tranziției postcomuniste în România oferă un teren fertil pentru căutarea explicațiilor multicauzale. Un proces de o asemenea complexitate și amploare nu poate fi surprins și explicat cu ușurință. Pentru o mai bună înțelegere este necesară mai întâi o clarificare a conceptului, pentru a evidenția apoi acele cauze care să justifice specificul tranziției postcomuniste în România. Nu vom insista prea mult asupra definirii conceptului. Vom spune doar că este vorba nu despre tranziție înțeleasă ca „mod de a fi al istoriei umane”, ci despre tranziție ca „perioadă istorică dintre două epoci de relativă stabilitate, perioadă în care sunt depășite contradicțiile interne ale unui mod de organizare socială, pentru

1. *Ibidem*, pp. 28 și urm.

a se ajunge la un nou *Establishment*¹. Această definiție se referă la conceptul de tranziție în general. Cât privește tranziția post-comunistă, care ne preocupă în mod special, aceasta poate fi definită ca „proces de transformare ce are ca finalitate construirea unei societăți de tip capitalist pe ruinele lumii socialiste”². Etapele parcurse și performanțele realizate de fiecare dintre țările central și est-europene aflate în tranziție sunt, însă, diferite, în funcție de situația specifică fiecărei țări în parte. Este ceea ce vom urmări în continuare, particularizând pentru România.

Este evident că pentru o mai bună explicare a acestei variabile dependente se impune să descoperim cele mai semnificative variabile explicative menite să evidențieze specificul tranziției postcomuniste la români. Problema ni se pare a fi aceea a localizării sectoarelor, identificării nivelurilor și relevării importanței relative a acestora. „Meandrele” acestei tranziții s-ar putea explica prin: întârzierea în modernizarea și occidentalizarea României interbelice; instalarea în țara noastră a uneia dintre cele mai înapoiate forme ale comunismului european, ceaușismul inspirându-se, în ultima perioadă, chiar din unele formule totalitare asiatice; persistența în aceste condiții, după 1990, a unui comunism rezidual, constând în stereotipuri și reflexe ale unor mentalități și practici comuniste; handicapul managementului și slaba tradiție sindicală; avatarurile reformei economice și întârzierea privatizării marilor întreprinderi industriale; instabilitate legislativă și nesiguranță pentru atragerea investitorilor străini; nivelul ridicat al taxelor și impozitelor; nivelul relativ scăzut al culturii politice și educației civice a unor largi categorii sociale.

Observăm așadar existența unui „lanț” de cauze și condiționări de natură istorică, economică, politică, culturală, situație care ne îndreptățește să apreciem că o explicație printr-o singură cauză ar fi insuficientă. Modelul nostru explică o anume variabilă

1. Cristian Bocancea, *Meandrele democrației. Tranziția politică la români*, Polirom, Iași, 2002, pp. 11 și 27.

2. *Ibidem*, p. 35.

134 dependentă – tranziția postcomunistă la români –, printr-o mulțitudine de variabile explicative sau independente. Analiza poate merge și mai departe, încercând să aflăm care dintre aceste variabile explicative are o pondere mai ridicată, cu alte cuvinte are o valoare explicativă mai mare. Părerile sunt împărțite în acest sens. Unii consideră că factorul economic ar avea o putere explicativă mai mare, alții vorbesc despre factorul politic sau cultural¹ etc. Simplificând, dacă acceptăm premisa că studiul tranziției poate fi analizat raportându-ne la aspectele formal și informal și dacă suntem de acord că „nimic important nu mai este de așteptat la nivel formal”², deci, „formal tranziția s-a sfârșit”³, putem deduce că aspectul informal are o valoare explicativă mai mare cu privire la stadiul actual al tranziției la români.

Ca o caracteristică a explicației cauzale în științele socioumane poate fi menționată importanța *definirii situațiilor*⁴. Cum procedează o persoană sau un grup de persoane într-o anumită situație depinde de modul în care este definită situația. Definirea situației este determinată de poziția socială a unei persoane care, la rândul său, determină covingerile morale, politice, credințele privind modul în care ar trebui să fie organizată societatea. Toate acestea nu presupun doar unele aspecte relativ simple ale vieții, ci întregul parcurs al vieții unei persoane cu gândirea și acțiunile sale. Aceasta este o consecință a ceea ce se spune despre rolul cauzelor în acțiunea umană. Modalitatea în care o persoană acționează depinde de modul în care aceasta vizualizează situația în care acționează. Rezultă că orice grup va fi în măsură să controleze o situație atunci când definiția dată situației este realmente definiția situației respective. De aceea, demersurile

-
1. Alina Mungiu-Pippidi, *Politica după comunism*, Humanitas, București, 2002, pp. 17-18.
 2. *Ibidem*, p. 211.
 3. *Ibidem*, p. 209.
 4. Alan Ryan, *The Philosophy of the Social Sciences*, Published by The Macmillan Press LTD, London and Basingstoke, First edition 1970, Reprinted 1971, 1972, 1973, 1975, 1976, pp. 225-227.

despre cum putem accede spre adevăratele cauze care determină acțiunile umane sunt atât de diferite. Dar, faptul că ajungem deseori la abordări diferite ale aceleiași situații este benefic, întrucât de aici nu rezultă că obiectivitatea nu a fost atinsă, ci, dimpotrivă, un fapt mult mai important – demersul oficial nu este unul impus.

Exemplele concrete analizate confirmă faptul că sistematizările deductive și inductive anunțate nu sunt inoperante în explicarea faptelor și evenimentelor din sfera socioumanului, dar nici suficiente. Există numeroase căi în vederea explicării realității sociale, fiecare dintre ele reprezentând verigi ale aceluiași lanț explicativ. Cercetătorii sunt chemați să selecteze și să utilizeze acel model explicativ care răspunde mai bine situației concrete avute în atenție, astfel încât ideea pe care o susțin să fie înțeleasă de cei cărora li se adresează explicația.

Așadar, nodul gordian al acestui lanț îl constituie omul, atât prin prezența sa constantă și activă în acest Univers – natural și social – aflat în continuă schimbare și transformare, cât și prin atitudinea sa critică asupra vieții. Din această perspectivă, natura și societatea formează un tot unitar, între ele neexistând posibilitatea trasării unor linii de demarcație rigide. Cu toate acestea, „noi nu putem descoperi natura omului în același mod în care putem detecta natura lucrurilor fizice. Acestea pot fi descrise în termeni ai proprietăților lor obiective, pe când omul poate fi descris și definit doar în termeni ai conștiinței sale”¹. A exagera sau a diminua rolul omului de fir călăuzitor în labirintul fenomenelor sociale constituie două modalități, două mijloace care pot conduce la prăbușirea monumentului științei.

1. Ernst Cassirer, *op. cit.*, p. 16.

Capitolul 4

Alte tipuri de explicații în științele socioumane

1. Preambul

Problematica urmărită până aici a fost aceea a posibilității transferului unor procedee operatorii riguroase din științele naturii în cele sociale în vederea descoperirii unor legități și a formulării unor explicații științifice. Am văzut cum anume și în ce măsură aceste sistematizări pot fi aplicate procesului cunoașterii în științele socioumane. Concluzia ce se desprinde este aceea că nu se poate urmări reducerea cunoștințelor din științele socioumane la modelele ideale ale științelor exacte. În vederea stabilirii unei strategii metodologice corecte este necesar să clarificăm eventualele asemănări, dar trebuie să scoatem în evidență și diferențele specifice. Dacă vom continua să credem în unitatea metodologică a acestora ne vom confrunta adesea cu situații în care vom fi nevoiți a forța ca orice fenomen sau proces studiat să ia forma dorită, fără a ne gândi la consecințe, care pot fi uneori grave. Se naște astfel riscul transformării descrierilor schematice analizate în paturi ale lui Procust. Tocmai de aceea trebuie avută în vedere coordonarea demersului explicativ cu specificul

domeniului căruia îi aparține fenomenul de explicat. Mai mult, dată fiind complexitatea evenimentelor din cadrul realității sociale, nu întotdeauna se urmărește explicarea completă a acestora, ci doar a anumitor aspecte. Astfel, dacă dorim să explicăm de ce românii au ieșit în stradă în decembrie 1989, pentru a avea o explicație pe deplin satisfăcătoare, trebuie să specificăm care aspect al evenimentului încercăm să-l explicăm. Cauzele evenimentelor din decembrie 1989 au fost multiple, astfel încât a ne raporta doar la cele politice, sau numai la cele economice ori culturale, nu ne-ar oferi o imagine de ansamblu completă. Dar, analizând de exemplu doar cauzele politice, interne și externe, am putea totuși vorbi de o explicație în sensul tare al termenului dacă nu ometem precizarea că numai aceste aspecte ne interesează și dorim să le explicăm.

Deducem că puterea explicativă a modelelor devenite clasice din științele naturii nu trebuie supralicitată ori supraapreciată în detrimentul altor tipuri de explicații. Imperiul faptelor sociale nu are contururi exacte, limite precise ori sfârșit. El este în continuă extindere. Interesul cercetătorilor s-a centrat tocmai pe surprinderea acestei varietăți în mișcare și pe formularea unor explicații care să corespundă realmente diverselor situații particulare. De aceea, în vederea unei mai bune explicări și înțelegeri a labirintului de fapte și evenimente din contextul vieții sociale, s-au construit și alte tipuri explicative. În cele ce urmează ne vom opri asupra *explicației funcționale*, *explicației genetice*, *explicației motivaționale*, *explicației prin caracteristici*, *explicației prin teme*.

2. Explicația funcțională

Explicația funcțională își are rădăcinile în analogia dintre modul de organizare al organismului biologic și cel al vieții sociale, în raporturile dintre parte și întreg, ceea ce-i conferă un plus de rigoare în comparație cu alte tipuri explicative. Termenul

- 138 a fost împrumutat din biologie mai întâi de lingvistică, antropologie și sociologie, pentru ca apoi să fie utilizat pe o scară largă și în celelalte științe socioumane.

Punctul de pornire al acestui tip de explicație îl constituie articularea unor termeni precum *structurare, organizare, funcționare*, „recunoașterea faptului că în universul fizic, social sau cultural, lucrurile sunt organizate, că elementele se compun sau se opun pentru a forma totalități specifice”¹. Parte a paradigmei funcționaliste privitoare la modul de concepere și tratare a faptelor sociale, explicația funcțională urmărește stabilirea funcțiilor specifice elementelor sistemului social, funcții ce contribuie la realizarea unei societăți sănătoase, „normale”, funcționale. Această stare reprezintă mai mult un deziderat pentru că, în fapt, societățile sunt imperfecte. Specifice societăților umane sunt, însă, conștientizarea acestei stări și efortul de a o depăși. Tocmai în aceasta constă diferența esențială dintre modul de funcționare al organismului biologic și cel al sistemului social. Dacă elementele organismului biologic urmăresc, prin programe genetice, autoconservarea, sistemele sociale încearcă – prin funcțiile lor economice, politice, culturale – să realizeze, în măsura posibilităților, societăți cât mai funcționale. De aceea, „reflecția asupra socialului, deși dezvoltată în strânsă legătură cu reflecția asupra biologicului, și-a căutat propriile sale forme”².

Teza de bază a schemei funcționaliste, aplicată sistemului social, este că „societatea reprezintă un sistem care se construiește pe el însuși, după o anumită logică. Fiecare element component are un anumit rol în cadrul sistemului, își aduce o contribuție specifică aici. Contribuția sau rolul unui element în cadrul unui sistem este desemnat prin termenul de *funcție*”³. Așadar, prin

1. Ernest Stere, *Doctrine și curente în filozofia franceză contemporană*, Junimea, Iași, 1975, p. 172.
2. Elena Zamfir, *Modelul sistemic în sociologie și antropologia culturală*, Editura Științifică, București, 1975, p. 45.
3. Cătălin Zamfir, „Explicația cauzală și explicația funcționalistă. O propunere de unificare”, în *Epistemologia științelor sociale*, Editura

explicația funcțională se semnalează locul și rolul unui *element* anume într-un ansamblu de elemente ce se condiționează reciproc. Se au în vedere, de asemenea, și rezultatele acțiunii fiecărui element în cadrul sistemului al cărui parte constitutivă este. De felul în care sunt înțelese interdependențele dintre elemente, modalitățile de organizare și subordonare ale acestora, depinde posibilitatea previziunii desfășurării faptelor social-istorice în cazul în care intervin anumite modificări funcționale. Din această perspectivă, societatea nu ne mai apare drept ceva dat, ci ni se înfățișează ca o „autoconstrucție”, ca un întreg în permanentă devenire, transformare și reorganizare în funcție de propriile-i legi de dezvoltare¹. Prin urmare, analiza dinamică întreprinsă asupra anumitor sisteme și a funcțiilor fiecărui element poate contribui la evitarea abordărilor statice, prezenteiste în tratarea faptelor sociale, la eliminarea analogiilor și comparațiilor superficiale. În acest punct, explicația funcțională se întâlnește cu explicația referitoare la geneza sistemelor, implicit a funcțiilor fiecărui element component.

Explicația funcțională răspunde de obicei la întrebări de tipul „cum funcționează X?” sau „care este rolul lui Y?”. Prin intermediul acesteia se poate stabili contribuția indispensabilă pe care o are o anumită instituție sau un proces social particular în raport cu societatea văzută ca întreg; sau, se poate urmări rolul unui eveniment istoric major în evoluția ulterioară a climatului național sau internațional². Rezultă că perspectiva simplei succesiuni temporale a faptelor social-istorice este depășită prin urmărirea integrării acestora într-un tot unitar, coerent și inteligibil.

Politică, București, 1981, p. 138. A se vedea, în acest sens, și Elena Zamfir, *op. cit.*, pp. 46-47.

1. A se vedea Doru Tompea, *Paradigme socioumane. Perspective epistemologice*, Ankarom, Iași, 1996, pp. 56-57.
2. Jerzy Topolski, *Metodologia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 370.

140 Indiferent de faptul social avut în atenție, de nuanțele pe care le poate îmbrăca diversitatea explicațiilor funcționale, se poate construi o structură logică a acestui tip explicativ. Elementele componente esențiale ar fi¹:

1. **sistemul (S)**, în raport cu care faptul social particular îndeplinește o anumită funcție; în cadrul acestuia, modificarea funcției unui element determină modificarea funcției tuturor celorlalte elemente;
2. unul dintre **elementele sistemului (E)**, adică *faptul social particular* a cărui funcție dorim să o stabilim; sau, altfel spus, un subsistem al sistemului care, la rândul său, are o structură proprie. Elementele componente ale unui sistem pot fi mai mult sau mai puțin semnificative pentru întreg și pot suferi modificări în timp cu privire la consecințele lor reale. De aceea, este important să se stabilească cu claritate „funcția actuală” a faptului social particular supus analizei. Dacă un element oarecare își pierde relevanța, pozitivă ori negativă, pentru sistem, acesta din urmă fie îl transformă, fie îl exclude;
3. **o stare (G)** a sistemului creată de faptul social particular. Această stare poate fi analizată dintr-o dublă perspectivă: aceea a sistemului și aceea a elementului particular. Raportându-ne la sistem, starea G nu este determinată de elementul E, fiind o „cerință funcțională” (CF) necesară în vederea funcționării normale a acestuia. Starea G „există independent de existența elementului E ca ceva care trebuie sistemului, ca o condiție necesară”². Referindu-ne la elementul E, starea G este rezultat al funcției sale (F). Deci, „funcția F a lui E reprezintă starea reală a sistemului S rezultată în urma funcționării elementului E”³. Importantă este surprinderea diferenței dintre *cerința funcțională* și *funcție*, acestea

1. A se vedea Cătălin Zamfir, *op. cit.*, pp. 139-141, precum și Elena Zamfir, *op. cit.*, pp. 47-48.
 2. Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 140.
 3. *Ibidem*.

suprapunându-se doar în situațiile în care *cerința funcțională* a sistemului este complet îndeplinită de elementul E. Există însă și cazuri în care cerința funcțională a sistemului este doar parțial realizată sau chiar nerealizată. Apoi, elementul E poate produce numeroase alte consecințe funcționale decât cele specifice cerinței funcționale avută în vedere.

Odată stabilite componentele schemei funcționale, prin reducere vom obține următoarea formă cognitivă abstractă:

$$CF_{(s)} \rightarrow E_{(s)}$$

adică „cerința funcțională CF a unui sistem S determină constituirea și menținerea unui element E al sistemului în cauză”¹, element care va contribui la modul de structurare al sistemului. După cum se poate observa, schema funcțională face posibilă atât formularea unui răspuns la întrebarea „de ce elementul E aparține sistemului S?”, cât și prevederea existenței elementului E, dată fiind cerința funcțională CF a lui S. Important de menționat este și faptul sesizat de R. Merton (1910-2003) și L. von Bertalanffy (1901-1972), anume că cerința funcțională a unui sistem poate fi îndeplinită de subsisteme diferit organizate, „echivalente funcțional”, pe de o parte, iar subsisteme identic structurate pot avea funcții diferite, pe de altă parte².

Pentru a nu ne opri doar la nivelul teoretico-metodologic al explicației funcționaliste, vom analiza contextual câteva exemple, menite a evidenția particularitățile fiecărui caz concret. Astfel, întrebați fiind care este rolul președintelui României, ni se cere să explicăm funcțiile președintelui, așa cum reies din legea fundamentală a țării – *Constituția*. În conformitate cu ultima *Constituție*, adoptată în 1991 și modificată în 2003, vom spune că președintele este persoana oficială care reprezintă statul român; este garant

1. *Ibidem*, p. 141.

2. Elena Zamfir, *op. cit.*, p. 48.

142 al independenței naționale, al unității și integrității teritoriale a României; în vederea respectării Constituției și a bunei funcționări a autorităților publice el exercită funcția de mediere între puterile statului și între stat și societate. Există, de asemenea, o serie de prerogative ce-i sunt conferite președintelui României prin lege, dintre care amintim: numește Guvernul și indică un candidat pentru funcția de prim-ministru; promulgă legile în termen de 20 de zile de la adoptarea lor; este comandantul forțelor armate și îndeplinește funcția de președinte al Consiliului Suprem de Apărare a țării; dacă are aprobarea Parlamentului și în conformitate cu legea, instituie starea de urgență sau de asediu fie în întreaga țară, fie numai în unele zone ori localități; deține dreptul de grațiere individuală etc.¹. Indicând funcțiile și atribuțiile fundamentale ale președintelui României în cadrul tuturor structurilor organelor puterii de stat și în ansamblul sistemului politic de tip republican, oferim o explicație funcțională. În mod analog pot fi explicate rolurile pe care le îndeplinesc o serie de alte organe ale puterii de stat, cum ar fi: Guvernul, Ministerele, Parlamentul etc., sau funcțiile unor organizații europene, internaționale și mondiale: Comisia Comunităților Europene (1965), Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare (1991), Adunarea Atlanticului de Nord (1955), Fondul Mondial Internațional (1944), Organizația Națiunilor Unite (1945)² etc.

Interesantă în acest sens ni se pare teoria pe care a dezvoltat-o Durkheim cu privire la crimă și la rolul acesteia „ca factor al sănătății publice”, ca „parte integrantă a oricărei societăți sănătoase”³. Chiar dacă Durkheim nu este propriu-zis un reprezentant al funcționalismului, știut fiind faptul că despre *sistem*,

-
1. A se vedea, în acest sens, *Constituția României*, 1991, articolele 77, 80, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 99, 102.
 2. Cu privire la aceste organizații, a se vedea Sergiu Tămaș, *Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, Editura Academiei Române, București, 1993, pp. 292, 294, 295, 302, 304.
 3. Émile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, Editura Științifică, București, 1974, p. 113.

structură, funcție s-a discutat și înainte de apariția acestei orientări, anumite aspecte funcționale pot fi descoperite în opera sa. Mai mult, însuși întemeietorul Școlii Sociologice, în momentul în care analizează fenomenul crimei, utilizează termeni precum „structură”, „aranjamente funcționale”, „rol”¹ etc. Așa cum am anticipat, unul dintre aceste aspecte funcționale, tratat în întreaga sa complexitate, este fenomenul crimei. Văzută de cei mai mulți ca un fenomen patologic, în fapt existența actelor criminale este un fenomen normal². Atâta timp cât nu se depășește un anumit nivel de criminalitate, ele pregătesc unele schimbări necesare, o serie de transformări majore, deschid calea spre o mai mare libertate de gândire și exprimare. Prezintă în toate societățile, crima este „legată de condițiile fundamentale ale oricărei vieți sociale, dar prin însăși aceasta ea este utilă; căci aceste condiții cu care este unită sunt ele însele indispensabile evoluției normale a moralei și a dreptului”³. Astfel, fenomenul crimei este integrat în ansamblul social, sunt stabilite condiționările reciproce dintre acesta și celelalte elemente, sunt puse în valoare influențele pozitive, dincolo de formele anormale pe care le poate avea uneori. Drept urmare, „ceea ce este normal este pur și simplu să existe o criminalitate”⁴. Aceeași analiză poate fi întreprinsă în legătură cu determinarea funcției fiecărui subfenomen al sistemului social, lucru realizat, de altfel, de Marx⁵ (1818-1883).

Numeroase critici au fost formulate la adresa funcționalismului ca teorie specifică disciplinelor din cadrul științelor socioumane. Una dintre ele ar fi că „nu reușește să explice varietatea faptelor sociale”⁶. Acestea i s-ar putea obiecta că scopul oricărei teorii în general și al funcționalismului în particular nu

1. *Ibidem*, mai ales p. 117.

2. A se vedea distincția pe care Durkheim o face între „normal” și „patologic” în *op. cit.*, pp. 97 și urm.

3. *Ibidem*, p. 116.

4. *Ibidem*, p. 113.

5. Pentru o analiză detaliată referitoare la funcționalitatea faptelor sociale la Marx, a se vedea Elena Zamfir, *op. cit.*, pp. 78-91.

6. Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 142.

144 trebuie să fie explicarea tuturor faptelor sociale, ci doar a unora dintre ele. Mai exact, explicarea acelor fapte cărora schema funcționalistă li se potrivește cel mai bine. Altfel spus, se va urmări construirea unor explicații potențiale, dintre care se va alege explicația care va răspunde demersului nostru de accedea la înțelegerea unui anumit fapt social.

În cazul de față, după cum remarcă și Julien Freund¹ (1921-1993), funcționalismul nu reprezintă o teorie ce ar putea caracteriza științele socioumane în ansamblu. Se știe însă că schema funcționalistă răspunde necesității explicative a faptelor mai ales din lingvistică și etnologie, transgresând uneori granițele în sociologie, psihologie, științe politice, istorie etc. Astfel, rolul său explicativ nu poate fi negat.

Unii, afirmă Sidney Morgenbesser, ar putea susține că o astfel de explicație stabilește, în realitate, rolul indispensabil al unui fapt în sistemul social. O astfel de afirmație ar exprima așadar o condiție necesară și, prin urmare, nu poate fi acceptată drept explicație. Cu toate acestea, tipurile puternice de explicații funcționale ne arată că, în anumite situații, prezența unui anumit mecanism este o condiție suficientă pentru existența unei stări de fapt. Concepute astfel, explicațiile de acest tip sunt, potrivit lui Morgenbesser, conforme modelului deductiv; a afirma că S este o condiție explicativă suficientă pentru T este echivalent cu a spune „dacă S, atunci T”². De aici și sesizarea relațiilor dintre enunțurile cauzale și cele funcționale, precum și încercarea de unificare a explicațiilor cauzală și funcțională³.

-
1. Julien Freund, *Las teorías de las ciencias humanas (Les théories des sciences humaines)*, 1973), Ediciones Península, Barcelona, 1993, traducção de Jaume Fuster, p. 8.
 2. Sidney Morgenbesser, *Scientific Explanation*, în vol. cit., p. 120.
 3. A se vedea, în acest sens, Cătălin Zamfir, *op. cit.*, pp. 143 și urm.

3. Explicația genetică

Explicația genetică este considerată de unii cercetători, precum W. Dray, W. Stegmüller (1923-1991), A. Donagan (1925-1991), J. Topolski (1928-1998), ca un tip aparte de explicare a faptelor naturale sau socioistorice. Uneori, acest tip de explicație a fost considerat ca o modalitate aparte a explicației cauzale. De aceea, se impune precizarea faptului că explicația genetică nu trebuie confundată cu cea cauzală. Așa cum a arătat explicit istoricul polonez Topolski¹, chiar dacă întrebările de genul „cum?” și „de ce?” presupun raportarea noastră la același eveniment ori fapt, răspunsurile sunt diferite. Prin formularea unui răspuns la întrebarea „cum?” se oferă o explicație genetică, în timp ce o întrebare „de ce?” impune o explicație cauzală. Astfel, este facil de observat că la întrebarea: cum s-a ajuns la evenimentele din decembrie 1989?, se va urmări, pas cu pas, succesiunea faptelor care au condus la acestea, explicația fiind de tip genetică. Însă la întrebarea: de ce s-au produs evenimentele din decembrie 1989? sau: care au fost cauzele celor întâmplate în decembrie 1989? se reclamă explicația de tip cauzal. În felul acesta, diferența dintre explicația genetică și explicația cauzală ne apare evidentă.

După ce am arătat la ce fel de întrebări răspunde o explicație genetică, să examinăm mecanismul acesteia. Soluțiile oferite la această problemă nu coincid. În timp ce W. B. Gallie (1912-1998) și E. Nagel (1901-1985) susțin că fiecare fapt dintr-un șir de fapte dispuse în timp ar fi o condiție necesară în vederea realizării faptului succesori², opinie împărtășită și de J. Topolski, W. Dray³ nu admite condiția necesară. Referitor la această dilemă credem că, într-adevăr, mai ales atunci când este vorba

1. A se vedea J. Topolski, *op. cit.*, pp. 369-370 și 397-399.

2. Jerzy Topolski, *op. cit.*, p. 397.

3. William Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford University Press, 1957, pp. 66-72 și 156-169.

146 despre evenimente din sfera socioumanului și despre primul subtip al explicației genetice, nu putem trata treptele anterioare producerii unui eveniment drept condiții necesare. Topolski acceptă acest lucru probabil din dorința de a pune în evidență demarcația dintre explicația genetică și cea cauzală, distincție necesară și utilă de altfel. Mai mult, nici exemplul la care apelează istoricul polonez nu vine să-i susțină punctul de vedere exprimat¹. În cazul în care ne raportăm la al doilea subtip al explicației genetice, așa cum se va vedea, cerința condiției necesare se justifică.

Dincolo de aceste divergențe, se poate afirma că explicația genetică a unui fapt se realizează atunci când acesta este „ultima verigă dintr-un șir mai lung de dezvoltări ale căror trepte se pot urmări exact. Diferitelor trepte ale fazelor de dezvoltare le corespund argumente explicative, fie D-N, fie I-S. Urmează că explicația faptului care formează ultima verigă se face pas cu pas, iar *diferitele argumente explicative se unesc într-un lanț de explicații*. Explicația genetică este astfel o *poliexplicație*”². De asemenea, cercetătorii recunosc existența a două subtipuri ale explicației genetice: *explicația istorico-genetică* și *explicația sistematico-genetică*³.

Explicația istorico-genetică urmărește explicarea faptului prin indicarea tuturor etapelor sale de dezvoltare în timp. În vederea stabilirii tuturor etapelor este necesară informarea completă și consultarea tuturor izvoarelor disponibile. Analiza următorului fragment din lucrarea *Stalin. Studiu istoric al bolșevismului*, semnată de Boris Souvarine, vine să confirme acest subtip al explicației genetice. Autorul explică dintr-o perspectivă istorico-genetică cum, în pofida neîndeplinirii programelor planificate

1. A se vedea J. Topolski, *op. cit.*, p. 398.

2. Teodor Dima, „Tipuri de explicație științifică: explicația dispozițională și explicația genetică”, în Mircea Flonta (coord.), *Epistemologia și analiza logică a limbajului științei*, Editura Politică, București, 1975, p. 160.

3. *Ibidem*. Același lucru reiese și din lucrarea lui Topolski, chiar dacă el nu folosește explicit denumirile menționate. A se vedea, în acest sens, *op. cit.*, mai ales p. 397.

de I. V. Stalin și conducerea PCUS la niciunul dintre indicatori, URSS a reușit să înregistreze unele progrese în anumite ramuri ale industriei. Souvarine remarca că

După Petru I au rămas aproximativ 230 de fabrici, cele mai multe înființate de el. Numărul de uzine s-a mărit de mai bine de trei ori sub Ecaterina a II-a, de mai bine de două ori sub Alexandru I, aproape de două ori sub Nicolae I, dar cu o creștere mai mare a mâinii de lucru și încă și mai mare a cifrei de afaceri. Sub Alexandru al II-lea, rețeaua de căi ferate s-a mărit de peste două ori. Sub Alexandru al III-lea industria aproape și-a dublat efectivele muncitorești și aproape a triplat dimensiunile medii ale întreprinderilor. În fine, sub Nicolae al II-lea, politica financiară a lui Witte a permis creșterea de două ori în zece ani a rețelei de căi ferate și avântul, în consecință, al siderurgiei și al industriei cărbunelui, în special în regiunea Donețului, avânt similar în destule privințe celui din districtele miniere engleze la începutul secolului trecut, dezvoltării regiunii renano-westfaliene în anii 1870 și urmând modelul mai recent al Statelor Unite și Japoniei¹.

La toate acestea se pot adăuga rolul științei, progresele tehnicii, sprijinul unor experți străini. Se poate remarca, printr-o explicație istorico-genetică, un început de modernizare și dezvoltare capitalistă în Rusia înainte de revoluția bolșevică. Astfel, se pune în evidență faptul că, într-o ipotetică absență a moștenirii economico-industriale a Rusiei precomuniste, rezultatele primului bilanț al industrializării staliniste nu ar fi fost aceleași. În același timp, explicația istorico-genetică evidențiază, încă o dată, faptul că dezvoltarea URSS nu a pornit de la zero, așa cum avea să susțină Stalin în Comitetul Central cu ocazia primului bilanț general al industrializării din ianuarie 1933².

1. Boris Souvarine, *op. cit.*, p. 436.

2. *Ibidem*, p. 435. În ianuarie 1933 Stalin avea să susțină: „Nu am avut siderurgie (...). Acum avem. Nu am avut industrie (...). Acum avem etc.”.

148 Exemplul ar putea lua următoarea formă:

$$F_1 \rightarrow F_2 \rightarrow F_3 \rightarrow F_4 \rightarrow F_5 \rightarrow \dots \rightarrow F_n$$

unde F_n reprezintă faptul care reclamă explicația istorico-genetică.

Ca o trăsătură a explicației istorico-genetice, se poate menționa faptul că demersul explicativ este contextual, că el poate fi relevant pentru anumite persoane și irelevant pentru altele. Analiza exemplului oferit evidențiază importanța anumitor circumstanțe, precum și imposibilitatea de a apela, în astfel de situații, la legi general valabile. În funcție de contextul dat, este posibilă doar referirea la o serie de fapte, reduse ca număr, care vin să traseze cursul evenimentelor prin ceea ce s-a petrecut înainte de F_n , *explanandum*-ul avut în atenție în cazul de față.

Explicația sistematico-genetică este mai complexă. Diferența față de primul subtip constă în aceea că, dată fiind o succesiune de evenimente, anumite verigi sunt lipsă, necesitând a fi completate. În plus, dacă în cazul explicației istorico-genetice, după cum rezultă și din ilustrarea de mai sus, *explanandum*-ul nu este identic cu veriga explicativă anterioară¹, în explicația sistematico-genetică un fapt oarecare, F_n să zicem, este necesar fie pentru a se produce F_{n+1} , fie pentru a explica producerea unui fapt de tipul F_{n-1} . Întregirea seriei de evenimente presupune așadar apelul la o generalizare ce prevede că după producerea faptului F_n urmează de obicei F_{n+1} sau la o generalizare potrivit căreia în absența faptului F_{n-1} , F_n nu s-ar produce². În acest caz, se poate construi următoarea schemă a explicației sistematico-genetice:

$$F_1 \rightarrow F_2 \dots F_n \rightarrow F_{n+1} \dots F_{n+x}$$

Cazul asasinării lui John Fitzgerald Kennedy la 22 noiembrie 1963, al 35-lea președinte al SUA, constituie un exemplu

1. A se vedea Teodor Dima, *op. cit.*, p. 161.

2. A se vedea Teodor Dima, *op. cit.*, p. 160, și Jerzy Topolski, *op. cit.*, p. 398.

elocvent pentru explicația sistematico-genetică. Moartea președintelui Kennedy este cel mai controversat caz din istoria modernă americană. Construirea unui tablou complet al evenimentelor petrecute este deocamdată imposibilă întrucât se cunosc prea puține date exacte, în comparație cu numărul întrebărilor la care nu s-a găsit răspuns nici până astăzi.

Așadar, ce știm cu siguranță privitor la asasinarea președintelui Kennedy? Se știe data asasinării – vineri, 22 noiembrie 1963, locul asasinării – orașul Dallas, Piața Dealey, eventual faptul că a fost ucis cu un singur glonț și cam atât. În schimb, verigile lipsă sunt multe: este Lee Harvey Oswald, într-adevăr, cel care l-a omorât pe Kennedy?; dacă da, care a fost motivul?; l-a omorât Oswald din proprie inițiativă sau în urma unei conspirații?; dacă este vorba de o conspirație, aceasta îl include și pe Oswald?; cum anume Jack Ruby, un personaj dubios, a reușit să-l asasineze pe Oswald, într-o incintă publică, înainte de proces?; cine ar putea fi în spatele acestor personaje dispărute în mod misterios?; deși în urma testelor cu laser efectuate s-a ajuns la concluzia că nu a existat un alt trăgător plasat pe colinele din apropierea mașinii prezidențiale, se poate susține această ipoteză? Astfel de întrebări se pot pune la nesfârșit. Toate acestea ne demonstrează că se cunosc foarte puține date cu privire la asasinarea lui Kennedy. Relatarea faptelor include multe interpretări și puncte de suspensie care, la rândul lor, permit multiple alte interpretări și determină alte întrebări. Astfel încât, deocamdată, trebuie să ne mulțumim cu aceste rezultate incomplete. Esențial este ca acestea să fie completate, verigă cu verigă, astfel încât, până la urmă, să putem reconstitui întregul șir al evenimentelor.

4. Explicația motivațională

Acest tip de explicație se poate situa la granița dintre perspectiva cauzalistă și cea acționalistă cu privire la faptele sociale. După cum reiese din analiza întreprinsă în secțiunea anterioară,

150 în științele socioumane predominantă este explicația cvasicauzală și nu explicația cauzală. În cazul în care nu se acceptă această premisă, pot apărea neînțelegeri referitoare la raportul dintre cauzalitate, acțiune și libertate. „Ideea că pentru libertate”, remarca von Wright, „cauzarea poate fi o «amenințare» conține un procent considerabil de adevăr empiric”. Dar, continuă filosoful științei,

în „curșa” dintre cauzare și acțiune, cea din urmă va câștiga întotdeauna. A gândi că acțiunea ar putea fi complet prinsă în rețelele cauzalității este o contradicție în termeni. Însă tot felul de infirmități și incapacități pot copleși un agent, datorită operațiilor de cauzare. În măsura în care este un fapt empiric că un om poate să facă diferite lucruri când el decide, intenționează, vrea să le facă, el este, ca agent, liber. A spune însă că de fapt cauzarea presupune libertatea ar fi înșelător. S-ar putea sugera că modul în care operează legile naturii ar fi, într-un fel, dependent de oameni. Nu acesta este cazul. Dar a spune că conceptul cauzării presupune conceptul de libertate mi se pare corect, în sensul că numai prin ideea de a face lucruri ajungem să sesizăm ideile de cauză și efect¹.

Din acest unghi de vedere, faptele sociale pot fi privite ca „fapte pozitive” sau „lucruri”, dar și ca „fapte umane”, în măsură să regleze comportamentul unui agent conștient în concordanță cu anumite finalități². Explicația motivațională a acestora vizează tocmai descoperirea și comprehensiunea fundamentelor pe care agenții sociali le-au avut sau care sunt de presupus că le-ar fi avut în acțiunea lor. Cunoașterea corelațiilor structurii motivaționale: a rațiunilor, mobilurilor care determină agenții să înfăptuiască anumite acțiuni și să tindă spre anumite scopuri, vine astfel să completeze generalizările de natură empirică sau,

1. G. H. von Wright, *op. cit.*, p. 97.

2. Cătălin Zamfir, *op. cit.*, pp. 133-134.

eventual, să le suplinească absența. Așadar, „motivația se manifestă ca fenomen cu dublă valență, dinamic și direcțional”¹, cel din urmă fiind esențial.

Motivațiile au un rol orientativ și dinamic în structurarea activităților și conduitelor umane, reprezintă o forță motrice în acest sens, însă ele răspund în primul rând la întrebări de forma „de ce?”, și nu „cum?”. Nu interesează atât mijloacele prin intermediul cărora cineva face ceea ce face, cât mai ales *de ce* face ceea ce face. Așadar, de ce actorii sociali încearcă să obțină ceva sau de ce își îndreaptă atenția către ceva anume? Deoarece acel ceva are o valoare potențială pentru actorul în cauză. Înțelegerea rațiunilor implică, astfel, apelul la domeniul axiologic, promovarea unor valori în detrimentul altora, deci valorizarea și conduita selectivă. În felul acesta, motivațiile se întrepătrund cu valorile umane și creația valorică.

Faptul că cercetătorii sociali apelează uneori la explicațiile motivaționale este deja un loc comun. Această stare de fapt este probabil determinată de ideea că nu există acțiune care să nu aibă drept fundament un motiv. Însă, cum motivele sunt rezultate ale unei necesități interioare, au obiectat unii cercetători, nu același lucru se poate spune cu privire la modalitatea în care o astfel de explicație ar putea fi interpretată dintr-un punct de vedere logic. Se știe că, întrucât indivizii sau grupurile se comportă diferit în fața acelorași situații, nu există o teză necesară care să ofere o serie de motive responsabile de acțiunea ori comportamentul acestora. Acțiunea și comportamentul umane presupun raportarea la dorințele, preferințele, aspirațiile, intențiile sau scopurile urmărite de actorii implicați. Dacă dorim să explicăm în mod satisfăcător un act omenesc, mai presus de orice trebuie să înțelegem acel act prin cunoașterea trebuințelor, intereselor ori scopurilor ce au determinat realizarea sa, precum și caracterul persoanei care are motivele și obiectivele respective.

1. Victor Opreșcu, *Dimensiunea psihologică a pregătirii profesorului*, Scrisul Românesc, Craiova, 1983, p. 134.

152 În acest sens, teoria freudiană face în mod tacit ori explicit referințe la motive și oferă explicațiile necesare privind utilitatea agentului sau grupului al cărui comportament este pus în discuție. În mod similar, o referință tacită se face la scopurile unei persoane atunci când sociologii sau psihologii fac apel la grupul de referință cu care o identifică pentru a-i justifica propriul comportament¹. Cu toate acestea, teoria motivației „nu se limitează să descrie, ci se angajează să explice rațional fenomenele și procesele social-istorice prin reflectarea interacțiunii dintre obiectiv și subiectiv în cadrul căreia factorul prim este determinant numai în ultimă instanță”². Chiar dacă sunt rezultat al unei necesități interioare, nu trebuie să uităm faptul că adesea lumea exterioară este aceea care generează motivele, că ele nu sunt numai de natură subiectivă, obiectivitatea și subiectivitatea regăsindu-se, în proporții diferite, în spatele fiecărei rațiuni. Spre exemplu, dacă dorim să explicăm „originile” filosofiei ca modalitate specifică de înțelegere și explicare a lumii, atenția se va îndrepta către aflarea motivelor ce i-au determinat pe oameni să filosofeze. Vom descoperi, astfel, diversitatea acestora: *uimirea* la Platon, *mirarea* pentru Aristotel, *îndoiala* la Descartes, *conștiința morții* la Schopenhauer, *absurdul existenței* la D. D. Roșca etc.³, rezultată a interacțiunii dintre om și mediul social sau natural, a raportului dintre obiectiv și subiectiv.

Să vedem însă ce anume îi atribuim unei persoane când facem referiri la motivație. Răspunsul poate fi că îi atribuim o predispoziție⁴ de a se comporta într-un anume fel sau o predispoziție

1. A se vedea Sidney Morgenbesser, *Scientific explanation*, în vol. cit., p. 119.

2. Doru Tompea, *op. cit.*, p. 94.

3. A se vedea Mihai Baci, *Introducere în filosofie*, Cantes, Iași, 1995, pp. 50 și urm.

4. Uneori este folosit și termenul de „dispoziție”. Am preferat, însă, termenul „predispoziție” pentru a evita eventualele confuzii care s-ar putea crea vizavi de „explicația dispozițională”, funcțională în științele naturii. Cu privire la „explicația dispozițională”, a se vedea Teodor Dima, *op. cit.*, pp. 154-160.

de a aprecia anumite rezultate în raport cu altele. Caracterul predispozant devine act numai în momentul în care anumiți stimuli externi își fac simțită prezența, de unde se poate deduce că motivația îndeplinește rolul de factor intermediar între actor și mediul social la care acesta se raportează. În momentul respectiv, prin expresii ca: „îmi trebuie – nu-mi trebuie”, „mă atrage – nu mă atrage”, „îmi place – nu-mi place”, „doresc – nu doresc”, actorul social își face cunoscute motivațiile. Deși infinite prin modul de manifestare și prin conținut, motivațiile, în funcție de anumite criterii, se organizează în sisteme; între motive, fie din același sistem, fie din sisteme diferite, după caz, se stabilesc raporturi de convergență, divergență sau subordonare. De asemenea, există o structură a motivației, factorii fundamentali fiind: impulsurile, trebuințele, interesele, convingerile¹. Motivațiile stau la baza acțiunilor umane, le determină și le îndreaptă către anumite scopuri. Sfera scopurilor umane nu există independent de sfera motivațiilor și acțiunilor. Astfel se constituie triada motivație-scop-acțiune, cu rol esențial în explicarea unora dintre faptele socioumane. Întrebările explicative ce necesită formularea unui răspuns ar putea lua următoarele două forme generale: „de ce X a acționat într-un anumit fel?” (sau „care sunt motivele acțiunii lui X?”) și „de ce Y și-a propus scopul T?” (sau „care sunt motivele care l-au determinat pe Y să-și aleagă scopul T?”). Rezultă din cele asertate până aici interacțiunea dintre elementele triadei, precum și complexitatea elementului scop, dubla perspectivă din care ne putem raporta la acesta: el se poate constitui în motiv al acțiunii umane, dar poate fi explicat, la rândul său, prin raportarea la alte motive. De aceea, practica cercetării științifice recunoaște locul aparte ce-i revine elementului *scop* în ansamblul explicațiilor faptelor socioumane.

De-a lungul timpului, explicațiile prin raportare la scop au fost acceptate și justificate de mulți cercetători, dintre care amintim

1. A se vedea, în acest sens, Victor Oprescu, *op. cit.*, pp. 136-139, și Doru Tompea, *op. cit.*, pp. 99-106.

- 154 pe Braithwate¹, von Wright², Scheffler³ (1923-2014). Mai mult, așa cum au fost construite *logica deontică*, *logica probairetică*, *praxiologia*⁴, începând cu ultimul sfert de veac al secolului XX s-a dezvoltat și o *teorie logică a scopurilor*, adică o *teleologică*⁵.

Marea majoritate a acțiunilor individuale sau colective nu este arbitrară și nu se desfășoară haotic. Scopul, finalitatea sunt cele care le guvernează. Scopul diferă, însă, de la individ la individ sau de la grup la grup, fiecare propunându-și ceva în funcție de propriile-i predispoziții, de conjuncturile sociale reale, nonunicitatea fiind una dintre caracteristicile sale principale. Apoi, chiar și în aceleași împrejurări geosociopolitice, se constată eterogenitatea scopurilor, diversitatea lor infinită, caracteristici care se accentuează pe măsură ce societatea se dezvoltă din punct de vedere tehnologic sau sociocultural. Scopurile sunt rod al originalității individuale sau de grup, astfel încât nu pot fi formulate generalizări în acest sens și nici legi valabile oricând și oriunde. Pot fi constatate, eventual, anumite coincidențe cu privire la alegerea scopurilor sau a modalităților de acțiune. Se știe că scopul poate veni și din „imitație, prelucrare sau asimilare; altfel spus, un scop al cuiva este copia altuia, este o prelucrare subiectuală a altor scopuri sau asimilarea acelora”⁶. Să presupunem că dorim să aflăm motivul pentru care X a candidat în scopul obținerii unui loc în Parlament. Concluzia ar putea fi aceea că X, observând că Y, membru al Parlamentului, beneficiază de anumite

-
1. Peter Achnstein, *op. cit.*, pp. 364-365.
 2. G. H. von Wright, *op. cit.*, pp. 98-141.
 3. Israel Scheffler, „Reflecții despre teleologie”, în *Logica științei*, Editura Politică, București, 1970.
 4. A se vedea studiul lui G. H. von Wright, „Logica discursului practic”, în *Norme, valori, acțiune*, Editura Politică, București, 1979, pp. 25-26.
 5. Cu privire la „teleo-logică”, a se vedea Cornel Popa, *Teoria acțiunii și logica formală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 462-510, și Petru Ioan, *Orizonturi logice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, pp. 56-61.
 6. Doru Tompea, *op. cit.*, p. 104.

avantaje, a fost influențat în alegerea scopului de Y. Deci, X nu a candidat pentru că și-ar fi dorit dintotdeauna acest lucru sau pentru a-și ajuta semenii, ci în vederea obținerii anumitor avantaje materiale. Alteori, scopuri diferite pot reuni anumiți indivizi în vederea desfășurării unor acțiuni, în acest caz scopul anunțat de unii dintre participanți nefiind și cel real. Scopul majorității participanților la evenimentele din decembrie 1989 din România a fost dorința de a nu mai trăi altfel decât oamenii din lumea liberă, adică de a nu mai fi privați de a se informa din orice sursă, de a călători peste tot în lume, de a avea un standard de viață mai ridicat etc. Spre deosebire de aceștia, scopul unora dintre participanți a fost de a accede la putere, al altora de a intra în viața publică, de a-și desăvârși cariera etc.

De asemenea, acțiunile individuale sau de grup pot fi simultane sau succesive, după cum scopurile sunt stabilite simultan sau succesiv¹. De exemplu, se știe că membrii Mișcării Ecologiste au militat pentru închiderea Centralei Nucleare de la Cernavodă, deoarece polua mediul cu deșeuri radioactive rezultate în urma procesului de fuziune nucleară. În acest scop, puteau fi organizate acțiuni care să se desfășoare fie simultan în mai multe orașe din țară, fie succesiv, la intervale de timp diferite, în funcție de posibilități.

O problemă esențială cu privire la un anume scop este aceea dacă el va fi realizat sau nu la termenul limită stabilit². Apar, astfel, unele dificultăți ce țin de posibilitățile reale de realizare ale acestuia. Deseori, între scopul propus și posibilitățile reale de atingere apare o stare conflictuală, stare generată de prejudecăți, tradiții, norme morale și juridice, sistem politic etc. În funcție de aceste realități, scopul poate fi atins mai greu sau mai ușor,

1. A se vedea Petru Ioan, *op. cit.*, p. 59, și Doru Tompea, *op. cit.*, p. 104.
2. Firește, în cazul în care a fost stabilit un termen limită, element necesar de altfel, și în cazul în care „obiectul-țel” există, pentru că uneori el poate lipsi – pentru cei care, de exemplu, caută piatra filosofală sau Sfântul Potir; pentru detalii, a se vedea I. Scheffler, *op. cit.*, pp. 558-561.

156 mai devreme sau mai târziu, sau chiar niciodată¹; de asemenea, poate fi atins în forma propusă sau într-o formă ușor modificată. Pentru o mai bună înțelegere a interferenței factorilor amintiți s-au convenit următoarele: răstimpul dintre momentul asumării scopului și termenul limită prevăzut pentru atingerea sa a fost numit „interval teleologic”; starea finală l-a care s-a ajuns la data stabilită ca termen limită a fost numită „stare rezultat”. Prin compararea „stării scop” cu „starea rezultat” se poate aprecia cât de bine gândit a fost scopul sau cât de eficace au fost acțiunile întreprinse în „intervalul teleologic” în vederea îndeplinirii acestuia².

Cu privire la acest tip de explicație, s-a obiectat că nu face apel la nicio lege generală privind comportamentul uman, ci, eventual, la o afirmație predispozițională despre un individ. Însă, pare posibil să ne lipsim de enunțuri nomologice dacă ne rezumăm atenția doar la acele cazuri în care acțiunea pare a se fi inspirat numai dintr-un singur motiv și în care nu este nevoie, pentru demersul explicativ, să se considere ce știe agentul despre modalitățile alternative utile lui pentru a-și satisface motivația. Atunci când ne raportăm la cazurile cele mai uzuale de acțiune – acțiunea produsă de mai multe motive și acțiunea de după derularea alternativelor –, nu trebuie considerată doar predispoziția individului. Putem lua ambele aceste cazuri ca făcând referințe la legi; se pleacă de la premisa că oamenii sunt raționali și urmăresc maximizarea utilității. Unii consideră astfel de generalizări ca fiind o tautologie deghizată. Apărarea acestor generalizări indică faptul că pentru explicarea acțiunilor pentru care există mai multe motive, unii cercetători sociali caută legi și acționează așadar în acord cu modelul N-D. De aceeași părere este și C. J. Ducasse (1881-1969), arătând că

proasta reputație de care au ajuns să se bucure explicațiile teleologice se datorează folosirii lor frecvente în cazuri când

-
1. Cu privire la ratarea țelurilor sau a țelurilor multiple, a se vedea analiza efectuată de I. Scheffler, *op. cit.*, pp. 566-569.
 2. A se vedea, în acest sens, Cornel Popa, *op. cit.*, pp. 466-467.

existența agentului invocat, precum și existența opiniilor și dorințelor lui nu erau cunoscute în prealabil, ci fuseseră inventate într-un mod cu totul improvizat, ad-hoc. În cazul în care existența acestora este atestată de date prelabile (de exemplu, atunci când ipoteticul agent este o ființă umană), explicația teleologică este demnă de tot respectul din punct de vedere metodologic, cu toate că s-ar putea întâmpla ca ea, ca oricare altă explicație, să nu fie justă într-un caz anumit¹.

Potrivit lui Ducasse, explicația teleologică ia forma unui raționament ipotetico-categoric, dat fiind că, de exemplu, X este convins că pentru a ajunge avocat (b), trebuie să urmeze facultatea de drept (a), „dacă a, atunci b”. Astfel, întrucât își dorește (b), X va face tot posibilul ca (a) să devină realitate. Apar, evident, o serie de dificultăți în cazul în care X nu va ajunge avocat, chiar dacă va termina facultatea de drept.

Alții sugerează că noi nu căutăm legi generale, ci construim tipuri ideale. A construi un ideal-tip de explicație pentru o acțiune A, făcută de o persoană P, înseamnă:

1. a-i pretinde cel puțin un motiv M lui P;
2. a urmări alternativele cu care s-a confruntat P;
3. a arăta că o acțiune de tipul A este una rațională – poate unica rațională – pentru P în vederea performanței, dat fiind motivul M;
4. a arăta că acțiunea performantă A, date fiind alternativele $A_1, \dots, A_n$, este o cale eficientă de satisfacere a lui M.

În cazul în care, date fiind același motiv și set de alternative, P nu obține performanța A, apărătorii abordării de tip ideal vor sugera că trebuie să instituim căutarea factorilor care marchează iraționalitatea unei părți a lui P. Un argument împotriva acestei

1. C. J. Ducasse, „Explanation, Mechanism and Teleology”, în *Journal of Philosophy*, 1926, p. 32, *apud* Scheffler, *op. cit.*, p. 571.

158 versiuni a modelului ideal-tip de explicație este acela că motivul poate fi de fapt unul greșit. Un altul ar fi acela că modelul nu este complet dacă termenii „rațional” și „eficient” nu sunt explicați. Mai mult, această explicație apare ca depinzând de o lege generală asupra comportamentului agenților raționali, aproximând fie modelul nomologic, fie pe cel deductiv¹.

Variabilă dependentă, situată la interacțiunea dintre condiționările individuale și sociale, obiective și subiective ale actorilor, explicația motivațională vine să completeze și să nuanțeze răspunsurile cu privire la diversele acțiuni umane. Desigur, un model teoretic al explicației motivaționale nu a fost încă sistematizat. Totuși, factorii motivaționali reprezintă un element fundamental în vederea explicării și comprehensiunii acțiunilor umane, chiar dacă ne pot oferi deocamdată numai răspunsuri parțiale.

5. Explicația prin caracteristici

Explicația prin caracteristici constituie una dintre modalitățile cele mai des întâlnite în analiza fenomenelor ori proceselor din sfera științelor socioumane, cu precădere în cercetarea istorică și în examinarea unor tipuri de culturi și civilizații. Avem în vedere aici descoperirea și formularea însușirilor specifice faptelor sociale în momentul descrierii ori definirii acestora. Pentru evitarea oricărei confuzii sau interpretări eronate cu privire la rolul explicativ al descrierii, pentru început, se impune precizarea că nu este vorba despre descrierea literară, nici despre simpla descriere a unui eveniment de natură socială, descriere schematică și necritică de cele mai multe ori. Deși utilă ca prim pas în demersul nostru explicativ, simpla povestire, descrierea pură nu poate fi considerată o explicație satisfăcătoare. Așadar, nu se are în vedere numai descoperirea izvoarelor istorice, numai nararea simplistă, fragmentară a faptelor cercetate, doar înlănțuirea

1. A se vedea Sidney Morgenbesser, *op. cit.*, p. 120.

lor cronologică. Aceste modalități explicative sunt lipsite de sistematicitate, rigoarea și spiritul critic necesare unei explicații științifice. În condițiile în care se rămâne doar la acest nivel de tratare a faptelor, se poate afirma într-adevăr că „tehnica descripției, a narării, este cea mai puțin pretențioasă”¹. Însă, dacă se va urmări depășirea acestui stadiu preliminar, prin trecerea de la aspectele vizibile la analiza în profunzime a fenomenelor cercetate, corelarea datelor obținute cu cele cunoscute, apelul la coerența și consistența prezentării, afirmația anterioară își pierde valabilitatea. Se poate spune, astfel, că explicația care urmărește evidențierea caracteristicilor fenomenelor supuse atenției, chiar dacă apelează la descriere, este mult mai complexă, presupune o serie de pași bine stabiliți, un aparat teoretic bine conturat și prezența atitudinii critice. Acest ultim tip de analiză, care vizează îmbinarea datelor empirice cu teoria în scopul realizării unei imagini unitare asupra fenomenului avut în atenție, este cel pe care îl avem și noi în vedere când ne referim la explicația prin caracteristici.

Referindu-ne strict la știința istoriei, se impun câteva precizări. Întrucât se considera că obiectul istoriei îl formează clasa evenimentelor trecute, unii cercetători au susținut că faptele istorice nu pot fi observate, controlate ori experimentate, istoria nefiind, deci, o știință descriptivă². Chiar și așa fiind, reconstrucția unui eveniment, deducțiile referitoare la acesta urmăresc tocmai depășirea simplei prezentări, descoperirea aparențelor, eliminarea factorilor irelevanți, banali, evitarea detaliilor, așadar aflarea adevărului istoric „sub spuză legendei”³. Or, toate acestea presupun enunțarea principalelor caracteristici ale evenimentului. Este pusă astfel în valoare opoziția dintre *cronică* – care relatează o serie de fapte, și *istorie* – știință în măsură nu numai să prezinte ceea ce

1. Ioan Biriș, *Istorie și cultură*, Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 8.
2. A se vedea Alexandru Tănase și Victor Isac, *Realitate și cunoaștere în istorie*, Editura Politică, București, 1980, pp. 210-211.
3. Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 35.

160 s-a întâmplat, ci și să explice de ce evenimentele s-au desfășurat într-un mod anume¹.

Astăzi însă s-au deschis „noi” perspective în abordarea faptelor istorice. Deși sintagma *istorie imediată* nu este consacrată, împărtășim părerea lui Soulet (n. 1942) potrivit căreia „fără arhive oficiale sau cu, istoria poate și trebuie să fie scrisă”, iar „munca de istoric rămâne posibilă, cu anumite condiții, până la o dată foarte apropiată de noi”². Se revine, în felul acesta, la definițiile inițiale ale *istoriei* și *istoricului*. Potrivit etimologiei eline, istoria este „ceea ce știm pentru că am fost martori”, iar istoricul este „cel care știe pentru că a văzut”³. Rezultă de aici că *istoria imediată* „are drept principală caracteristică faptul că a fost trăită de istoric sau de principalii săi martori”⁴. Scopul ei este de a relata, chiar și în absența documentelor oficiale, modul în care s-au desfășurat anumite evenimente, caracteristicile fundamentale ale acestora.

Așadar, explicația prin caracteristici urmărește găsirea și formularea factorilor „cheie” implicați în producerea unui eveniment, construirea unei imagini nuanțate, cât mai clare, obiective și persuasive a acestuia. La o primă analiză ni se înfățișează cu claritate una dintre trăsăturile pozitive ale acestui tip de explicație, anume faptul că are extensiunea cea mai largă, incluzându-le (sau regăsindu-se) pe toate celelalte tipuri menționate: explicația cauzală, explicația genetică, explicația funcționalistă, explicația motivațională etc. De asemenea, nu trebuie pierdut din vedere un alt aspect, anume că imaginea construită nu este pentru totdeauna, că ea poate și necesită să fie îmbogățită, nuanțată, adâncită în vederea unei cunoașteri cât mai complete. Deviza retorului și pedagogului roman Marcus Fabius Quintilianus (35-100) „non multa, sed multum” vine în sprijinul afirmației

-
1. Adam Schaff, *Istorie și adevăr*, Editura Politică, București, 1982, p. 280.
 2. Jean-François Soulet, *Istoria imediată*, Corint, București, 2000, p. 7.
 3. *Ibidem*, p. 8.
 4. *Ibidem*, p. 7.

anterioare. În domeniul științei istoriei, și nu numai, *multum* „înseamnă a sonda mereu mai adânc, pe spații și durate restrânse, în ideea de a cumula cât mai multă informație și a da un contur mai exact evoluțiilor avute în vedere”¹. Așadar, cercetările și studiile ce cuprind rezultate cu privire la anumite procese ori evenimente, economice, sociale, politice, istorice, întrucât de cele mai multe ori nu pot fi realizate integral, este necesar să fie corijate, reactualizate prin „lărgirea izvoarelor istorice și perfecționarea aparatului teoretic”². Dorința de cunoaștere, de adevăr, îi determină pe cercetători să-și continue analizele, completându-le cu noi date și informații utile. Așa a procedat, de exemplu, istoricul David Prodan (1902-1992) cu monografia consacrată renumitului *Supplex Libellus Valachorum*, publicată în 1948 și republicată în 1961 și 1971. În aceeași tradiție se înscrie și lucrarea politologului Giovanni Sartori (1924-2017), *Teoria democrației reinterpretată*, din 1987, publicată inițial în 1962 sub titlul *Teoria democrației*. Și exemplele pot continua.

Orice fapt, orice eveniment major – o revoluție, un război, o criză, un regim politic, o instituție, o clasă socială, un partid politic – trebuie supus, în timp, investigației și reinvestigației multidisciplinare. Stabilirea principalelor caracteristici se poate realiza respectând o serie de pași. Primul pas ar consta în încadrarea faptului selectat într-o serie mai cuprinzătoare de fapte, știut fiind că particularitățile pot fi cunoscute dacă știm latura universală a evenimentelor. Urmează, într-o ordine logică, identificarea altor clase de fenomene care, conform teoriei, ar fi putut condiționa apariția faptului avut în atenție. Cum însă în majoritatea situațiilor nu clasele în unitatea lor sunt determinante, ci doar unele dintre elementele alcătuitoare, este necesar ca următoarea etapă să urmărească stabilirea lor, ținându-se seama de

1. Alexandru Zub, *În orizontul istoriei*, ed. cit., p. 104.

2. Sorin Vieru, „Funcții ale teoretizării înăuntrul investigației istorice”, în *Epistemologia științelor sociale*, Editura Politică, București, 1981, p. 256.

162 situația concretă. La toate acestea, în vederea unei explicări mai complete, se mai pot adăuga consecințele evenimentelor, precum și evidențierea legăturilor ce se stabilesc între fenomenul studiat și alte fenomene asemănătoare, adică utilizarea metodei comparative¹. Necesitățile pot coincide în spații și epoci diferite sau nu. Metoda comparativă vine în sprijinul evidențierii unor realități asemănătoare, permite stabilirea unor analogii și a unor modalități de acțiune viitoare.

Să presupunem că dorim să stabilim principalele caracteristici ale celui de-al Doilea Război Mondial, eveniment esențial în istoria umanității. Mai întâi vom urmări reconstruirea unui tablou cât mai complet cu privire la acest fapt². Elementele reconstrucției ar putea fi: participanții direct implicați în război: Germania hitleristă, Italia fascistă și Japonia militaristă, pe de o parte, Marea Britanie, Franța, URSS, SUA, pe de altă parte; numărul țărilor indirect implicate în conflict; prezentarea împrejurărilor și a cauzelor care au condus la declanșarea conflagrației mondiale; descrierea armatelor (efective, armament etc.) și a modului în care s-au desfășurat principalele bătălii armate, precum și rezultatele acestora; încheierea conflictului, tratatele de pace și urmările acestora; consecințele umane, materiale ale conflagrației; evaluarea războiului. În scopul nealterării valorii de adevăr, aserțiunile făcute trebuie să fie însoțite de documente, mărturii care să confirme spuselor naratorului. Documentele mijlocesc „un contact efectiv cu viața de odinioară, iar fără acest contact nicio restituție autentică nu este posibilă”³. Este de dorit, astfel, analiza minuțioasă, severă, a tuturor izvoarelor – instituții, arhive de stat și particulare, biblioteci, tradiții locale etc., precum și, pe cât este posibil, epuizarea acestora în timp. De asemenea,

1. A se vedea Cătălin Zamfir, *Filozofia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 114.
2. A se vedea Sorin Vieru, *op. cit.*, pp. 243-244, precum și Gheorghe Socol, „Istorie, istoriografie și explicație istorică”, în *Epistemologia științelor sociale*, Editura Politică, București, 1981, pp. 259-260.
3. Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism*, ed. cit., p. 56.

„spiritul critic trebuie să funcționeze permanent, de la analiza surselor și până la evaluarea unei decizii sau a personalității unui comandant militar”¹.

Prezentarea detaliată a elementelor tabloului de mai sus a făcut posibilă formularea unor caracteristici: a fost un *război total*, în sensul că a cuprins toate sectoarele vieții sociale; este considerat un „război al motoarelor” ca urmare a rolului capital pe care l-a avut „binomul tanc – avion”; pierderi materiale care se cifrează la aproximativ 1.384 miliarde de dolari; peste 50 de milioane de victime; a dat naștere celei mai întinse literaturi de specialitate cunoscută în istoriografie; a lăsat cele mai numeroase arhive; importanța deciziilor individuale în determinarea și orientarea cursului războiului (conducătorii Axei au subestimat potențialul adversarilor și, în același timp, au supraestimat forța economică și militară a propriilor regimuri)².

Explicația prin caracteristici este strâns legată de explicația prin definire³, cele două completându-se reciproc în procesul explicativ atunci când este cazul. Definirea este în fapt o generalizare prin reconstituire, iar descrierea poate fi caracterizată drept „o definiție abundentă”⁴. Uneori, definițiile sunt utilizate în demersul explicativ. Dacă cineva dorește să afle un răspuns la întrebările „ce este acesta?” sau „cine este acesta?” ori „de ce?”, respondentul poate apela la explicația prin definire. Diferențele apar în momentul în care ne raportăm la explicația științifică. În situația dată, numai răspunsul la ultima întrebare se poate încadra în sfera acesteia din urmă. Totuși, și răspunsurile la primele

1. Florin Constantiniu, „Istoriografia militară românească în pragul mileniului III”, *Revista de Istorie Militară*, nr. 5-6, 2000, p. 4.
2. A se vedea, în acest sens, Florin Constantiniu, „Studiu introductiv” la Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, vol. I, pp. 5-20, și Gordon A. Craig, „Postfață” la Jacques de Launay, *op. cit.*, vol. II, pp. 421-428.
3. A se vedea, în acest sens, Jerzy Topolski, *op. cit.*, pp. 370-371.
4. Petre Botezatu, *Introducere în logică*, Polirom, Iași, 1997, p. 181.

164 două întrebări sunt explicative. De exemplu, dacă la întrebarea „ce a fost *Anschluss*-ul?” răspundem: „mișcare politică ce a apărut în 1918 în Austria și s-a dezvoltat în Germania după preluarea puterii de Hitler, vizând desființarea Austriei ca stat și alipirea la Germania”¹, putem spune că am formulat o explicație prin definire. La fel se procedează formulând răspunsuri la alte întrebări, cum ar fi: ce reprezenta „cortina de fier”, expresie folosită pentru prima dată de Winston Churchill în 1946; ce au fost *perestroika* și *glasnost*, inițiate de Mihail Gorbaciov în 1985; ce este Watergate?; cine au fost Solomon, Dracon, Solon, Anonymus, Tomas de Torquemada, Giordano Bruno? etc.

Cu totul altfel poate fi sistematizat răspunsul la întrebarea „de ce au fost considerați Aleksandr Voronski și Viaceslav Polonski troțkiști?”. În acest caz, vom defini noțiunea de *troțkist* și vom arăta consecințele imediate care rezultă din definiția dată. Înțelegând prin troțkist „orice persoană care este partizană a ideilor lui Troțki” și știind că Voronski și Polonski, importanți critici literari și directori ai unor reviste² erau adepți ai „revoluției permanente”, critici ai birocrăției de partid și de stat, antistaliști, internaționaliști, avem deja premisele necesare pentru a formula concluzia: „Voronski și Polonski erau troțkiști”. O explicație de felul acesta poate îmbrăca forma unui model nomologic-deductiv, în care definiția este pe post de lege. Obținem următoarea schemă:

Premise:

Troțkist – orice persoană care este partizană a ideilor lui Troțki
Voronski și Polonski împărtășeau ideile lui Troțki

Concluzie:

Voronski și Polonski erau troțkiști

1. *Dicționar enciclopedic*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 78.

2. Boris Souvarine, *op. cit.*, pp. 460 și 507.

Un alt exemplu, dintr-un spațiu politico-economic complet diferit de cel caracterizat anterior, se referă la influența keynesismului asupra politicii SUA în timpul administrației F. D. Roosevelt (1882-1945). Se știe că influența majoră a lui J. M. Keynes (1883-1946) în politica economică a generat un puternic curent cunoscut sub numele de keynesism, caracterizat prin: critica ordinii spontane de piață; intervenția statului în economie; politici anticriză; dezvoltare economică și creștere a consumului. Prin programul New Deal, în vederea combaterii recesiunii și șomajului determinate de marea criză, administrația Roosevelt a preluat și aplicat o serie de măsuri și soluții preconizate de Keynes. Deci, se poate spune că administrația Roosevelt este un keynesism aplicat. Urmărind încadrarea acestei explicații în modelul nomologic-deductiv, se poate construi următorul raționament:

Premise:

Keynesism: critica ordinii spontane de piață; intervenția statului în economie; ...

Administrația Roosevelt a preluat și aplicat măsuri și soluții inspirate de Keynes.

Concluzie:

Administrația Roosevelt este un keynesism aplicat.

Alteori, demersul descriptiv vine în sprijinul înțelegerii unor definiții al căror scop este de a clarifica semnificația unor termeni. De exemplu, definiția *istoriei* a fost rezumată într-o formulă de genul $I = t/p$, unde I = istoria, t = trecutul trăit de oamenii de altădată, iar p = prezentul¹. Însă o astfel de definire își are limitele sale. Numai descriind relația care se stabilește între trecut și prezent, între acestea și viitor, trecutul trăit chiar de cei din prezent, definiția primește sens și semnificație.

1. H. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, Éditions du Seuil, 1956, *apud* Alexandru Tănase și Victor Isac, *op. cit.*, p. 241.

166 În aceeași măsură, legătura dintre timp și spațiu, aspectele pozitive și negative ca rezultante simultane ale progresului științific prin raportare la spațiu și timp, vin să completeze tabloul explicativ. Referindu-ne la ultima afirmație, Ortega y Gasset, folosind descripția, a arătat cum, după Primul Război Mondial, ca urmare a dezvoltării mijloacelor de comunicare, „planeta s-a micșorat subit, în așa fel încât popoarele au început să trăiască mult mai aproape unele de altele”¹. Această stare de fapt va determina, în timp, pe de o parte „un beneficiu radical”, pe de altă parte „mari pierderi”, întrucât „această apropiere spațială nu a fost însoțită și de o apropiere în modul de a fi, în ideile și sentimentele lor, în obiceiurile lor, în instituții și economie”². De procedeul descrierii s-a folosit și F. Braudel atunci când și-a exprimat punctul de vedere cu privire la rolul și scopul cercetării istorice. În prefața la prima ediție a lucrării sale, istoricul notează:

Poate că istoria nu trebuie condamnată să studieze doar grădinile împrejmuite cu ziduri. În acest caz, n-ar greși ea oare față de una dintre sarcinile sale prezente, printre care se numără și aceea de a răspunde la întrebările neliniștitoare ale momentului, de a se menține în legătură cu științele atât de tinere, dar atât de expansioniste, ale omului? Este posibil un umanism actual, în 1946, fără o istorie ambițioasă, conștientă de responsabilitățile și de imensele sale forțe? „Spaima față de marea istorie a ucis marea istorie”, scria Edmond Faral în 1942. Fie ca ea să reînvie³.

1. José Ortega y Gasset, *op. cit.*, p. 15.

2. *Ibidem*, p. 19.

3. Ferdinand Braudel, în „Prefață” la *Mediterrana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, Meridiane, București, 1985, pp. 43-44.

6. Explicația prin teme

Conceptul de „temă” este unul dintre cele mai vechi și mai frecvent utilizate în diferite domenii ale cercetării științifice. El a îmbrăcat diverse accepțiuni de-a lungul istoriei sale, de la „înțelesul de propoziție retorică, argument al unui discurs” din timpul lui Seneca (4 î.Hr. – 65 d.Hr.) și Quintilian până la cel de „unitate psihică «în mișcare», «cărămidă» de bază a continuei construcții și reconstrucții subiective a «realității» la care procedează permanent fiecare individ în parte”¹ din sociologia cunoașterii. În prezent se poate constata „redescoperirea” acestui concept mai ales în știința literaturii², dar și în știința politică³.

În paginile următoare, ne propunem să valorificăm potențialul explicativo-interpretativ al conceptului de *temă* prin aplicarea acestuia în analiza ideologiilor politice. Aici, conceptul de *temă* semnifică substanța unei ideologii, conținutul și principiile sale. De aceea, ne-am oprit asupra acelor teme care caracterizează marile ideologii politice ale modernității: liberalismul, conservatorismul și socialismul. Analiza tematică a acestor ideologii furnizează o perspectivă specifică, un spor în cunoașterea și înțelegerea proceselor social-politice și a confruntărilor de idei din lumea modernă. În felul acesta, ajungem la o nouă formă a explicației în cunoașterea socioumană, în particular în științele politice: *explicația prin teme*.

1. Cu privire la istoria conceptului de „temă”, a se vedea Andrei Corbea, *Despre „teme”. Explorări în dimensiunea antropologică a literarității*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1995, mai ales pp. 21-26 și 49.
2. A se vedea, în acest sens, Andrei Corbea, *op. cit.*, pp. 7 și urm.
3. Pentru știința politică, a se vedea, de exemplu, Robert Nisbet, *Conservatorismul*, Du Style, București, 1998, pp. 45-102; Michael Billig, „Methodology and Scholarship in Understanding Ideological Explanation”, în Charles Antaki (ed.), *ed. cit.*, pp. 199-215; Anton Carpinschi, *Doctrină politică contemporană. Tipologii, dinamică, perspectivă*, Moldova, Iași, 1992, pp. 91-191.

168 Nimeni nu poate vedea lumea politică într-o manieră absolut obiectivă și completă. Fiecare dintre noi percepe fenomenele politice prin intermediul ipotezelor și teoriilor la care aderă, dar și ale intereselor și pozițiilor pe care le susține. Observarea și interpretarea sunt legate, pentru că atunci când privim lumea politică suntem angajați, totodată, în atribuirea diferitelor sensuri în legătură cu ceea ce vedem. Aceasta deoarece suntem „ființe politice”, adică facem politică sau trăim într-un mediu politic care ne afectează. La un nivel mai profund, ipotezele și presuposițiile cu ajutorul cărora percepem și înțelegem lumea politică sunt înrădăcinate în idei, credințe și tradiții politice uzual denumite *ideologii*. Fiecare dintre aceste ideologii (liberalismul, conservatorismul, socialismul, fascismul, feminismul, ecologismul etc.) constituie o paradigmă capabilă să ofere propria concepție asupra realității politice și, mai mult chiar, propria viziune asupra naturii umane și a lumii. Deși există numeroase poziții privind natura și rolul ideologiilor, vom adopta aici un punct de vedere neutru și operațional, conform căruia o ideologie politică este *un ansamblu de idei mai mult sau mai puțin coerent și comprehensiv care furnizează o bază explicativă, o sursă de legitimare și un program pentru acțiunea politic organizată*. În acest scop, o ideologie explică și evaluează condițiile sociale date, orientează grupurile sociale în funcție de poziția și interesele acestora prescriindu-le, totodată, anumite strategii de organizare și conducere politică. Așadar, orice ideologie politică reunește câteva trăsături specifice: are la bază un set de credințe fundamentale despre natura umană și despre relația dintre individ și stat; oferă o anumită concepție despre libertate, proprietate, egalitate, justiție; are o anumită viziune asupra lumii așa cum este, dar mai ales cum ar trebui să fie încercând, în acest sens, să o transforme; își propune un scop și stabilește mijloacele prin care acesta poate fi atins, legând, astfel, gândirea de acțiune; oferă o orientare partizanilor săi; dorește și încearcă să persuadeze cât mai mulți oameni; este dinamică, în sensul că se adaptează noilor condiții social-istorice.

Produse ale modernității, marile ideologii – *liberalismul*, *conservatorismul*, *socialismul* –, au dat conținut și sens vieții publice, orientând clasele sociale și forțele politice – burghezia industrială, comercială, financiar-bancară, aristocrația funciară, țărâniimea, proletariatul industrial –, în lupta pentru putere în vederea gestionării binelui comun. Întreg secolul al XIX-lea va fi dominat de confruntarea acestor ideologii, într-un cadru istoric caracterizat prin: ascensiunea capitalismului; emanciparea statelor naționale; lupta pentru împărțirea teritoriilor coloniale și a sferelor de influență; revoluția industrială; dezvoltarea științelor, promovarea raționalității și a spiritului pozitiv. Secolul XX concentrează într-o perioadă relativ scurtă evenimente de importanță istorică: două războaie mondiale care modifică harta geopolitică a lumii, traumatizând, totodată, conștiințele a sute de milioane de oameni; instaurarea regimurilor politice totalitare comuniste și fasciste; marea criză economică de supraproducție; lupta acerbă între marile puteri pentru controlul zonelor de importanță strategică, dar și eforturile majorității statelor lumii în vederea creării unor organisme instituționale menite să asigure un climat de pace și securitate internațională. Toate aceste evenimente demonstrează creșterea rolului statului în economie, augmentarea puterii politice și a impactului acesteia asupra vieții sociale și individuale. În acest context, se constată, pe de o parte, transformări semnificative în conținutul ideologiilor politice moderne, iar, pe de altă parte, apariția unor noi ideologii, specifice regimurilor totalitare ale secolului XX: *comunismul*, *fascismul*. Ultimele trei decenii ale secolului XX și trecerea în noul mileniu sunt marcate de intrarea civilizației umane în faza postmodernității. Caracterizată în plan cultural prin critica spiritului pozitivist și a raționalismului modern, rafinarea modelului epistemologic explicativ prin aportul hermeneuticii, postmodernitatea înseamnă, în plan social, tranziția de la societatea industrială la societatea postindustrială și, în acest cadru, apariția noilor actori politici reprezentând noi clivaje sociale și grupuri vindicative. Pe acest fond apar „ideologiile eliberării”, *mișcările*

- 170 *feministe, ecologiste, dar și fundamentalismele de factură religioasă, etnică* etc. Cercetarea noastră se limitează însă la explicația tematică a marilor ideologii politice ale modernității.

6.1. Liberalismul

Ca ideologie, liberalismul este „poziția politică plasată între conservatorism și socialism, poziție favorabilă reformei, dar opusă radicalismului”¹. În discursul liberal, libertatea individului ocupă locul central, în jurul acesteia gravitând o serie de alte teme, printre care *spiritul raționalist-pragmatic, filosofia reușitei, cultul proprietății private, disciplina muncii, etica toleranței*. Manifestându-se ca „teoria și practica protecției juridice prin intermediul statului constituțional, a libertății individuale”², liberalismul este, prin definiție, „doctrina limitelor juridice ale puterii statale”³. Această limitare înseamnă „respingerea constrângerilor prin care o autoritate exterioară (...), urmărește paralizarea determinărilor individuale”⁴.

6.1.1. Marile teme

Dincolo de prezentarea acestei evoluții istorice în care am trecut în revistă principalele variante ale liberalismului, vom încerca, în continuare, să sintetizăm câteva teme care conferă coerență doctrinei liberale. Aceste teme pot fi formulate în felul următor: *individul și libertatea; proprietatea privată și economia de piață; constituționalismul democratic și statul de drept; cultul rațiunii și progresismul social*.

1. George H. Sabine, *A History of Political Theory* (third edition), George H. Harap & Co. Ltd., London, 1963 (1937), p. 741.
2. Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, Iași, 1999, p. 338.
3. Norberto Bobbio, *Liberalism și democrație*, Nemira, București, 1998, p. 35.
4. Georges Burdeau, *Le libéralisme*, Éditions du Seuil, Paris, 1979, p. 8.

Este libertatea inerentă naturii umane? Suntem sau nu suntem liberi? Există împrejurări în care libertatea devine o amenințare pentru unii? La aceste întrebări și la altele de acest fel s-au căutat răspunsuri din cele mai îndepărtate vremuri. Poate tocmai de aceea problema libertății individuale se află în centrul preocupărilor partizanilor oricărei ideologii, deci și ai ideologiei liberale. Astfel, John Locke afirma că dreptul la *viață, proprietate și libertate*, ca drepturi naturale, sunt fundamentale pentru individul uman. Libertatea indivizilor din „societatea civilă sau politică”, arăta filosoful englez, se originează în starea naturală, aceea ipotetică societate „în care se află oamenii în mod natural, o *stare de perfectă libertate* de a-și hotărî acțiunile și de a dispune de posesiunile și persoanele lor așa cum găsesc potrivit, în limitele legii naturale, fără a cere permisiunea și fără a depinde de voința altui om”¹. Într-adevăr, pentru adepții doctrinei liberale, libertatea individuală constituie, în același timp, un *drept* și un *scop*. De unde și imperativul politic al liberalilor: „omul este și trebuie să rămână liber”². Fiind un drept cu rădăcini adânci, întrevăzute de teoreticienii contractului social încă din starea de natură, libertatea individuală trebuia garantată printr-o lege fundamentală: Constituția. Fiind totodată și scop, libertatea individului trebuia respectată de statul de drept. Observăm, astfel, că libertatea individuală este concepută și înțeleasă în strânsă legătură cu legea. Cu alte cuvinte, ești liber să faci ceea ce dorești atâta timp cât nu încalci libertatea celorlalți indivizi cu care stabilești anumite relații. Deci, libertatea poate fi definită ca tot ceea ce îngăduie legile a face. În acest context, libertatea poate însemna și independență sau permisivitate, dar numai atunci când „legea tace”. În ceea ce privește libertatea individului de a acționa asupra propriei persoane, liberalismul clasic susține independența

-
1. John Locke, *Al doilea tratat despre cărmuire. Scrisoare despre toleranță*, Nemira, București, 1999, p. 53.
 2. Adrian-Paul Iliescu, *Liberalismul între succese și iluzii*, ALL, București, 1998, p. 2.

- 172 absolută a acestuia. „Singurul aspect al conduitei unui om pentru care el poate fi tras la răspundere de către societate – scria John Stuart Mill –, este cel privitor la ceilalți. Sub aspectele care îl privesc doar pe el însuși, independența lui este, de drept, absolută. Asupra lui însuși, a propriului trup și spirit, individul este suveran”¹.

De asemenea, conceptul liberal de libertate a fost pus în valoare de Benjamin Constant (1767-1830) prin distincția pe care acesta o făcea între *libertatea anticilor* și *libertatea modernilor*. În timp ce

libertatea la antici consta în exercitarea colectivă, însă directă, a mai multor părți din întreaga suveranitate (...), în a delibera, în piața publică, asupra războiului și a păcii, în a încheia tratate cu străinii, în a vota legi, în a enunța hotărâri, în a examina conturile, actele, gestiunea magistraților, în a-i obliga să compare în fața întregului popor, în a-i pune sub acuzare, în a-i condamna sau achita (...), lumea modernă ne oferă un spectacol opus (...). Libertatea noastră, a celor moderni, înseamnă dreptul de a te bucura în liniște de independența personală (...), siguranța în ceea ce privește viața privată; (...) garanțiile acordate de instituții pentru a o proteja².

Mai târziu, Georges Burdeau (1905-1988) avea să denumescă aceste „două fețe ale libertății” *libertate-participare* și *libertate-autonomie*³, iar Isaiah Berlin (1909-1997) va vorbi despre „două concepte de libertate”, *libertatea pozitivă* înțeleasă ca „libertatea să...” și *libertatea negativă* definită ca „libertate față

-
1. John Stuart Mill, *Despre libertate*, Humanitas, București, 1994, p. 18.
 2. Benjamin Constant, „Despre libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor”, în volumul *Despre libertate la antici și la moderni*, Institutul European, Iași, 1996, pp. 5-6 și 10-11.
 3. Georges Burdeau, *op. cit.*, p. 158.

de...”¹. În timp ce libertatea-autonomie, înțeleasă ca libertate negativă, constă în absența constrângerilor exterioare asupra individului, în capacitatea omului de a dispune de el însuși, libertatea-participare, înțeleasă ca libertate pozitivă, se definește prin posibilitatea individului de a se asocia la exercitarea funcțiilor publice și administrarea binelui comun. Deși opuse, aceste două forme ale libertății nu se exclud.

Liberalismul concepe libertatea individuală, civilă, ca prelungindu-se în libertatea politică, aceasta din urmă oferind garanțiile și asigurând condițiile realizării libertății individuale. Mijlocul cel mai eficace prin care individul își poate prezerva autonomia personală și proprietatea particulară este, în fond, utilizarea libertății politice, a drepturilor de participare la viața politică, la elaborarea legilor și deciziilor ce hotărăsc asupra evoluției colectivității².

Ne întrebam mai înainte dacă există împrejurări în care libertatea devine o amenințare pentru unii. Această nedorită posibilitate se poate transforma în realitate atunci când raportul dintre libertatea individuală și diversitatea umană nu este corect înțeles. Dată fiind această diversitate, unii cred că libertatea unei persoane ar putea leza libertatea alteia, această situație conducând, la limită, fie la o stare de haos, fie la una de impunere a dictaturii. Însă gânditorii liberali au argumentat că, de fapt, diversitatea umană care caracterizează natura umană contribuie, totodată, la manifestarea libertății indivizilor. Diversitatea umană ce se manifestă în variate situații este o idee ce călăuzește, de altfel, lucrarea lui Wilhelm von Humboldt (1767-1835), *Eseu asupra limitelor acțiunii statului* (1792), lucrare semnificativă a

-
1. Isaiah Berlin, „Două concepte de libertate”, în volumul: *Patru eseuri despre libertate*, Humanitas, București, 1996, pp. 200-257.
 2. Anton Carpinski, „De la libertatea anticilor la libertatea modernilor”, Studiu introductiv la volumul: Benjamin Constant, *Despre libertate la antici și la moderni*, ed. cit., p. XI.

174 liberalismului clasic. „În afară de libertate”, scria filosoful german, „dezvoltarea forțelor omului mai presupune și altceva, care este strâns legat de libertate, și anume, varietatea situațiilor. Pus în situații uniformizate, omul cel mai liber și independent se va dezvolta într-o măsură redusă. Această varietate este întotdeauna o consecință a libertății”¹. Diversitatea umană în varietatea situațiilor apare, deci, ca o consecință a libertății, libertatea individuală fiind statuată drept condiție esențială a naturii umane.

Așa cum am arătat deja, libertatea este o dimensiune constitutivă a naturii umane. Asumarea libertății, a opțiunilor și deciziilor individuale și colective, a consecințelor și riscurilor, atât în spațiul privat, cât și în cel public, constituie trăsături ale ființei umane în viziunea individualismului liberal. Este evident faptul că în statul liberal individul este totul, spre deosebire de statul totalitar în care, de fapt, individul ca individ nu există. Dar, pentru a fi totul, individul trebuie să fie posesorul unei proprietăți private. În liberalism se poate vorbi de un adevărat cult al proprietății private, înțelegând ca „dreptul pe care îl are cel ce lucrează asupra valorii create prin munca sa”². Datorită atributelor sale – dreptul de posesiune, de utilizare și de uzufruct –, proprietatea este esențială pentru liberali. Prin intermediul ei, indivizii sunt posesorii anumitor bunuri (materiale, spirituale) și valori pe care le-au obținut prin propriul efort. De aceea, adepții doctrinei liberale consideră proprietatea un drept anterior legii, comparabil cu dreptul la viață. Frédéric Bastiat (1801-1850) spunea:

omul se naște proprietar, deoarece el se naște cu nevoi a
căror satisfacere este indispensabilă vieții, cu organe și facul-
tăți al căror exercițiu este indispensabil satisfacerii acestor

-
1. *Liberalismul*, Antologie, comentarii și note de Cristian Preda, Nemira, București, 2000, p. 50.
 2. Frédéric Bastiat, „Proprietate și lege”, în Adrian-Paul Iliescu, Emanuel-Mihail Socaciu (coord.), *Fundamentele gândirii politice moderne*, Polirom, Iași, 1999, p. 222.

nevoi. Facultățile nu sunt decât prelungirea persoanei; proprietatea nu este decât prelungirea facultăților. A-l despărți pe om de facultățile sale înseamnă a-l face să moară; a-l despărți de produsul acestor facultăți înseamnă tot a-l face să moară. (...). Însușirea de lucruri este un fenomen natural, providențial, esențial vieții, iar proprietatea nu este decât însușirea devenită drept în virtutea muncii¹.

Așadar, gânditorii liberali consideră proprietatea un drept natural, anterior oricăror convenții și contracte stabilite pe cale legală. „Legea se naște din Proprietate, nicidecum Proprietatea din Lege”, statuează Bastiat. Misiunea legii este aceea de a face în așa fel încât proprietatea să fie garantată și respectată, ea fiind importantă atât pentru cei care sunt, cât și pentru cei care nu sunt proprietari.

Însă rolul și importanța proprietății private pot fi evidențiate cu claritate numai în cadrul unei economii de piață, care este o economie de schimb întemeiată pe proprietatea privată. Schimbul de bunuri și servicii, contactul dintre vânzători și cumpărători, raportul dintre cerere și ofertă contribuie la o mai bună și eficientă alocare a resurselor umane și sociale și la stabilirea prețurilor. Cel mai important instrument de reglare a accesului la bunuri se realizează în spațiul pieței libere, acesta constituind, totodată, cadrul propice rentabilității. În sistemul pieței, regulatorul acesteia este concurența, iar consumatorul este suveran. Capitalul, piața, competiția sunt așadar pilonii pe care se sprijină doctrina economică a liberalismului și, în același timp, nu scopuri în sine, ci mijloace în vederea atingerii anumitor scopuri. Fiecare individ își urmărește propriile interese și binele personal, atinându-se, astfel, prin sumare și sinteză, *Binele general*. Dar pentru ca individul liber și proprietar să-și poată pune în valoare calitățile și aptitudinile în spațiul economiei de piață este necesar un suport real și legal. Acest suport îl constituie statul de drept și constituționalismul democratic.

1. *Ibidem*, p. 223.

176 Societatea este o asociere liberă de indivizi, iar statul constituie instrumentul acestei asocieri. Rolul său fundamental și cel al instituțiilor sale este de a elabora, aplica și veghea respectarea legilor. În felul acesta se conturează una dintre caracteristicile fundamentale ale statului liberal, care este un stat limitat, atât în privința puterii, cât și a funcțiilor sale. Prin prisma raportului dintre putere și lege, statul liberal se definește ca *stat de drept*, stat în care se instaurează domnia legii, se reglează raporturile dintre libertate și constrângere, dintre *guvernanți* – instanța care exercită efectiv puterea, și *guvernați* – cei în numele cărora se exercită puterea. De asemenea, statul de drept promovează *justiția comutativă*, adică afirmă egalitatea formală în drepturi a indivizilor, având drept călăuză sintagma „fiecăruia după cât merită”. Prin urmare, având aceleași drepturi și fiind egali în fața legii, cu toții dispunem de aceleași șanse. Punctul de plecare este același pentru toți, însă traseele diferă, iar „punctul” se transformă în „puncte de sosire”, constrângerile manifestându-se doar în sfera publică și nu în cea privată. Din punct de vedere al funcțiilor, în concepția liberalismului clasic și neoclastic, statul este unul *minimal*, rolul său fiind acela de a veghea respectarea legilor, de a instaura și menține ordinea publică, de a lupta în vederea emancipării indivizilor, de a garanta pacea. Liberalii radicali – *libertarienii* – merg și mai departe, negând necesitatea statului și afirmând că nimic din ceea ce este valoros nu a fost creat de către acesta. În schimb, reprezentanții liberalismului social consideră utilă și indispensabilă intervenția statului în viața economică și socială în anumite condiții și cu anumite limite.

Dincolo de această diversitate de opinii referitoare la tipul de stat, în ceea ce privește funcțiile sale, promotorii liberalismului sunt de acord că puterile publice trebuie să fie reglementate de norme generale înscrise în *Constituție* și exercitate în cadrul legilor. Se constată, astfel, superioritatea guvernării legilor asupra guvernării oamenilor. Mai mult, în vederea unei mai bune și drepte guvernări a fost avansată teza *separației puterilor* în puterea executivă, puterea legislativă și puterea judecătorească. Necesitatea

limitării puterii de către putere a fost formulată mai întâi de John Locke (1632-1704). Apoi, Montesquieu (1689-1755) a acreditat acest principiu, exprimat și de autorii eseurilor federaliste (*The Federalist Papers*): Alexander Hamilton (1755-1804), James Madison (1751-1836). Aceștia din urmă au avut drept sursă de inspirație și ideile englezilor Henry Bolingbroke (1678-1751) și William Blackstone (1723-1780), autorii așa-numitei sintagme „checks and balances”, adică *îngrădiri și contraponderi, limitări și echilibrări* sau *control și contracarare reciprocă*¹. Drept urmare, în vederea punerii în practică a acestei soluții, prin *Constituție*, cele trei puteri sunt acordate unor organisme distincte: Guvern, Parlament, respectiv sistemul instituțiilor juridice, niciuna dintre ele neputând exercita îndatoririle și drepturile celeilalte. O altă trăsătură a reciprocei contracarări o constituie și faptul că puterea judecătorească trebuie să acționeze independent de orice influență politică.

Se constată așadar că dispersia puterilor conduce la crearea unor centre de autoritate independente care se limitează și controlează reciproc, păstrându-se un anumit echilibru în ceea ce privește exercitarea funcțiilor în stat. Rezultatul îl constituie faptul că societatea civilă reușește să păstreze pentru sine majoritatea prerogativelor, evitându-se concentrarea puterii în „măinile” statului. Concepută astfel, organizarea și conducerea societății are la bază contractul social. Rod al acordului voluntar general întemeiat pe consimțământul rațional al indivizilor, contractul social evidențiază capacitatea contractanților de a lua propriile lor decizii în vederea apărării propriilor interese, a stabilității și securității relațiilor sociale. Prin urmare, opțiunea indivizilor este rezultatul unei alegeri raționale ce pune în valoare primatul rațiunii ca instrument.

Felul în care liberalii, în special cei aparținând tradiției continentale, interpretează rolul rațiunii în ansamblul societății își

1. David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, Humanitas, București, 2000, p. 393.

178 are rădăcinile în Iluminismul secolului al XVIII-lea, care face din rațiune o adevărată „religie”. Astfel, apelând la rațiune, se pune în evidență autonomia ființei umane, libertatea acesteia, capacitatea ei de a diferenția legile drepte de cele nedrepte, instituțiile utile de cele care nu-i sunt utile. Rațiunea – susțineau iluminiștii secolului al XVIII-lea – este singura capabilă să ofere o adevărată bază științifică, de la care plecând să se organizeze viața oamenilor în societate. Deși proprie naturii umane, rațiunea nu este pentru gânditorii liberali unicul factor determinant al succesului. „Spiritul uman”, observa Benjamin Constant,

are prea multe lumini pentru a se mai lăsa guvernat prin forță sau prin viclenie, dar nu suficiente pentru a se guverna doar prin intermediul rațiunii. Iată de ce el are nevoie de ceva care să fie în același timp mai rezonabil decât forța și mai puțin abstract decât rațiunea. De aici provine nevoia unor convenții legale, adică a unui fel de rațiune comună, asupra căreia s-a căzut de acord, media tuturor rațiunilor individuale, mai imperfectă decât a unora, mai perfectă decât a multor alora¹.

Pentru liberali, credința în rațiune constituie o călăuză și un criteriu în vederea unor acțiuni eficiente care vor contribui la atingerea scopurilor și vor conduce la succese în toate domeniile: economic, social, politic, cultural. Cultivarea spiritului rațional și exercițiul gândirii determină întărirea încrederii indivizilor în capacitățile lor intelectuale, creatoare, de intervenție activă și eficientă. Așadar, individul liberal este realist, raționalist și pragmatic, iar societatea organizată conform legilor și principiilor enunțate va fi una progresistă.

Progresismul social constituie una dintre caracteristicile importante ale optimismului istoric care își are rădăcinile în Iluminism, pozitivism și în credința despre perfectibilitatea naturii umane. „Nu există nicio limită dată a perfecționării facultăților umane;

1. Benjamin Constant, *Scrisori politice*, Nemira, București, 2001, p. 56.

perfectibilitatea omului”, susținea Condorcet, „este realmente nesfârșită; progresele acestei perfectibilități, de acum independente de orice putere care ar vrea să le oprească, nu au alt sfârșit decât sfârșitul lumii în care ne-a aruncat natura”¹. Prin urmare, progresul este posibil întrucât ființele umane înseși urmăresc să-și perfecționeze natura, apelând la binefacerile rațiunii. În fața acestora nu mai există mistere, limitele dispar. Având drept instrument și suport rațiunea practică, partizanii liberalismului își exprimă încrederea în capacitatea metodelor științifice de a contribui la progresul general al omenirii, la asigurarea unui viitor mai bun.

Pe baza tematicii propuse, putem conchide, în acord cu Aurelian Crăiuțu, că

indiferent de variantele sale, liberalismul a afirmat de la bun început importanța câtorva libertăți fundamentale, pentru care a luptat în mod constant (...). Consimțământul cetățenilor și contractul social au fost văzute apoi ca singurele forme de legitimare a puterii, în timp ce constituționalismul a fost conceput ca o modalitate eficientă de limitare a puterii (*limited government*) (...). Liberalii s-au opus în mod principal oricărei forme de putere arbitrară sau absolută; ei s-au pronunțat pentru apărarea drepturilor individuale, a proprietății și a sferei private de orice imixtiune ilegală din partea statului. Ei au subliniat importanța separării puterilor și a diversității sociale, semnificația pluralismului, legalității (celebra *rule of law*) și toleranței ca mod de reconciliere în plan politic a unor viziuni opuse asupra lumii și vieții. Nu în ultimul rând, liberalii s-au opus viziunilor utopice și s-au inspirat din etosul raționalist, umanist și progresist al Iluminismului, ale cărui valori le-au încorporat în doctrinele lor².

-
1. *Apud Liberalismul*, Antologie, comentarii și note, ed. cit., p. 34.
 2. Aurelian Crăiuțu, „A fi sau a nu fi liberal?”, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Polirom, Iași, 1998, pp. 21-22.

6.2. Conservatorismul

În sensul larg, filosofic al termenului, conservatorismul reprezintă o anumită concepție generală asupra vieții și lumii bazată pe un sistem de credințe și atitudini, principii morale și religioase, având drept valori fundamentale: ordinea, stabilitatea, autoritatea, tradiția, familia, comunitatea, credința în Dumnezeu. Michael Oakeshott (1901-1990), „probabil cel mai important filosof contemporan al conservatorismului”¹, formulează o definiție sugestivă:

A fi conservator, deci, înseamnă a prefera familiarul necunoscutului, a prefera ceea ce s-a încercat neîncercatului, faptul misterului, realul posibilului, limitatul nemărginitului, ceea ce este aproape îndepărtatului, ceea ce este îndejuns supraabundentului, acceptabilul perfectului, râsul de azi beatitudinii utopice. Legăturile și fidelitățile familiare vor fi preferate seducției unor atașamente mai profitabile; a dobândi și a amplifica va fi mai puțin important decât a păstra, a cultiva și a te bucura de ceea ce ai; durerea unei pierderi va fi mai acută decât atracția unei noutăți sau promisiuni. Înseamnă a fi pe potriva sortii pe care o ai, a trăi la nivelul propriilor mijloace, a te mulțumi cu acea nevoie de mai multă perfecțiune care este pe măsura omului și a împrejurărilor în care trăiește².

În sensul propriu, conservatorismul este „un termen întrebuințat îndeobște în politică pentru a desemna preferința pentru ceea ce este vechi și încercat deja de ordinea socială civilă, mai

-
1. Adrian-Paul Iliescu, *Conservatorismul anglo-saxon*, ALL, București, 1994, p. 12.
 2. Michael Oakeshott, *Raționalismul în politică*, ALL, București, 1995, p. 79.

degrabă decât pentru ceea ce este nou și neîncercat”¹. Terence Ball și Richard Dagger definesc conservatorismul prin grila interpretativă a explicației, evaluării, orientării și programului:

Pentru cei mai mulți dintre conservatori imperfecțiunea umană este baza explicației de ce condițiile sociale sunt așa cum sunt. (...). Conservatorii apreciază de obicei condițiile sociale făcând apel la pace și stabilitate. (...). Conservatorismul îi spune individului că el sau ea nu este doar un individ. Fiecare dintre noi este parte dintr-un întreg mult mai mare și fiecare trebuie să-și dea seama că este nevoie să acționeze pentru binele comun. (...). Programul politic pe care îl urmează conservatorii variază, desigur, de la o epocă la alta și de la un loc la altul. Însă mesajul general al conservatorilor spune că lucrurile trebuie luate încet, trebuie procedat cu grijă, pe motiv că este mai bine să faci binele câte puțin decât să provoci foarte mult rău².

6.2.1. Marile teme

Dincolo de aceste variante ale conservatorismului există, totuși, câteva teme fundamentale. Marile teme ale conservatorismului ar putea fi formulate astfel: *imperfectibilitatea naturii umane și realismul moral-politic; rațiunea temperată și prejudecata sănătoasă; valorile comunității, conservarea trecutului și evoluția organică; ordinea socială și autoritatea puterii*.

Principiile, legile și regulile care ne conduc la o mai bună guvernare nu pot fi formulate și stabilite aprioric. De aceea, în vederea unei cât mai bune guvernări, transpare – în concepția doctrinarilor conservatorismului – necesitatea cunoașterii naturii și nevoilor umane așa cum apar acestea în concretitudinea vieții sociale. În acest sens, adepții conservatorismului pleacă de

1. *Encyclopaedia Britanica*, vol. 6, Inc. William Benton, Publishers, Chicago, London, 1972.
2. Terence Ball, Richard Dagger, *Ideologii politice și idealul democratic*, Polirom, Iași, 2000, pp. 122-123.

182 la premisa că oamenii sunt ființe complexe, guvernate de rațiune și, în egală măsură, de pasiuni și dorințe, idealuri și interese, împliniri și complexe. Mai mult chiar, marcați de „păcatul originar”, oamenii trăiesc sub semnul imperfecțiunii, al limitelor cognitive și morale. Credința că am fi numai inteligenți, buni, altruști este o himeră. Ființa perfectă, aici, pe pământ, nu există. Conservatorii cred că nu este posibilă perfectibilitatea naturii umane, continua îmbunătățire a calităților intelectuale, în sensul aceleia preconizată de liberali. Imperfectibilitatea înseamnă, în conservatorism, faptul că ființele umane nu pot atinge perfecțiunea. De aici nu rezultă însă că ele nu și-ar dori atingerea acesteia. Perfectibilitatea, atât cât poate fi atinsă de oameni, înseamnă doar conștientizarea viciilor și îngrădirea relelor printr-o continuă îmbunătățire legislativă și morală în cadrul societății civile. De asemenea, prin intermediul guvernământului, al educației și religiei se pot descoperi mijloacele care să contribuie la restrângerea slăbiciunilor și redirijarea pasiunilor umane. „Omul”, afirma Joseph de Maistre (1753-1821), „prin felul său de a fi, moral și corupt, just și pervers, dacă nu ar fi cu necesitate guvernat, ar fi în același timp sociabil și nesociabil, iar societatea, la rândul său, necesară și imposibilă”¹. Societatea civilă și guvernământul cu suita lor de instituții – familia, școala, biserica, consiliul local, parlamentul – sunt așadar instanțele care asigură cadrul legal și moral manifestării omului în comunitate. În această lucidă evaluare a naturii umane și a capacității educativ-civilizatorii a instituțiilor sociale constă înțelepciunea și realismul moral-politic al conservatorismului.

Natura umană nu este perfectibilă, rațiunea nu este infailibilă. Dar, de-a lungul timpului,

acolo unde mintea raționalistă a prins rădăcini, a apărut și visul ca o inteligență unică, sau un grup restrâns de spirite

1. Marcel Prélot, Georges Lescuyer, *Histoire des idées politiques*, 12-ème édition, Dalloz, 1994, p. 401.

inteligente să-și exercite direct și într-o manieră inteligibilă autoritatea asupra poporului conceput ca o masă omogenă, și să elimine odată pentru totdeauna toate tipurile de guvernare întemeiate doar pe datini, obiceiuri și tradiții, pe corpuri reprezentative, comisii și alte organisme, pe garanții judecătorești și pe alte instituții ce restrâng sfera de aplicabilitate a rațiunii pure¹.

Tocmai de aceea, conservatorii și-au manifestat neîncrederea în gândirea abstractă, pur rațională, în procesele mentale rupte de realitate, în formulele ideologice neverificate de cunoașterea practică. Însă nu trebuie să înțelegem greșit. Conservatorii nu sunt împotriva raționalismului în general, ci a unui anumit tip de raționalism, a raționalismului exagerat, a determinismului raționalist. Ei nu neagă faptul că suntem ființe raționale, ci contestă omnipotența rațiunii și ideea liberală privind puterile nelimitate ale intelectului omenesc. Omul nu este guvernat numai de rațiune, deci nu este de dorit a ne încrede în „rațiunea care exilează afectele”², dar nici în afectele care îndepărtează rațiunea. Construcțiile pur raționale sunt fragile. De aceea, rațiunea preconizată de conservatori este rațiunea *bine temperată*, adică una moderată, verificată permanent în plan empiric, valorificând prejudecățile sănătoase și utile, prejudecățile legitimate de tradiție și istorie. Prejudecățile sănătoase sunt rezultatul unei experiențe îndelungate, al unei înțelepciuni intrinseci, anterioară celei a intelectului. Datorită acestui fapt, ele au o reală aplicabilitate. Lucrurile și practicile care se maturizează și se fixează într-o anumită perioadă de timp sunt incomparabil mai bune, mai utile decât cele planificate și efectuate în mod deliberat. Tocmai de aceea, prejudecățile sănătoase suntenerate...

1. Robert Nisbet, *Conservatorismul*, Du Style, București, 1998, p. 58.

2. Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, Nemira, București, 2000, p. 120.

184 cu atât mai mult cu cât ele sunt mai vechi și mai răspândite printre noi. Ne temem a-i lăsa pe oameni să trăiască și să aibă relații cu ceilalți numai pe baza a ceea ce le poate oferi propria rațiune, deoarece bănuim că ceea ce poate oferi rațiunea fiecăruia nu este îndeajuns, așa încât indivizii ar face mai bine să se servească de stocul și de capitalul pe care națiunile și diferitele epoci istorice le-au acumulat de-a lungul timpului¹.

Pentru doctrinarii conservatori, proprietatea, libertatea, religia constituie valori fundamentale ale vieții în comunitate. Proprietatea, în general, cea asupra pământului în special, sunt „condiția însăși a umanității”, ele având caracter sacru. Tocmai de aceea, asaltul împotriva proprietății este considerat o crimă, partizanii conservatorismului criticând atitudinea radicală a iacobinilor împotriva marii proprietăți deținute de monarhie, nobilime, biserică. Totodată, este dezaprobată teoria liberală a drepturilor naturale ale individului care statuează proprietatea individuală. Concepția ideologilor conservatorismului asupra proprietății își are rădăcinile în dreptul roman, mai precis în dreptul de primogenitură și în imposibilitatea înstrăinării proprietății. Astfel erau păstrate caracterul familial și integritatea proprietății. Încălcarea acesteia nu face altceva decât să creeze avantaje pentru Stat, avertizează conservatorii. Or, oamenii sunt cei care își asigură traiul, nu guvernul. Conceput astfel, cel mai adesea dreptul la proprietate este identic cu dreptul la viață, ambele exprimând, în fond, libertatea ordonată a omului și a societății, în viziune conservatoare. Ajungem, astfel, la analiza altei valori, cea a libertății. Aceasta, așa cum afirma și Edmund Burke (1729-1797), nu trebuie apreciată în sine, ci în funcție de un anumit context social-istoric, de modul de corelare cu alte principii și valori. Astfel, din perspectiva conservatorilor, libertatea este un scop, dar nu un scop în sine, ci unul în vederea protejării proprietății

1. *Ibidem*, p. 130.

și comunității. Așa cum proprietatea, la conservatori, nu este individuală și înstrăinabilă ca la liberali, nici libertatea nu este numai una a individului. Prioritară rămâne libertatea comunitară, formă mai sigură și stabilă a coeziunii și ordinii sociale, preluată și conservată din legislația medievală în care „libertatea era în primul rând dreptul unei comunități la propria sa autonomie”¹. De aceea, conchid gânditorii conservatori, este inadecvat să inventăm drepturi și libertăți ideale, nerealiste, nerezonabile, care nu pot fi garantate efectiv și nici realizate în practică.

De asemenea, libertatea este condiționată de existența unor datorii și răspunderi, în lipsa acestora ajungându-se la anarhie. Libertatea este generată de ordine, iar ordinea, la rândul său, asigură libertatea. Singura libertate acceptată de conservatori este în legătură cu ordinea care stă la baza triumphiului autorității, specific conservatorismului: Comunitate, Biserică, Stat. Examinând critic Revoluția Franceză, Burke formulează principalele exigențe și condiționări ale libertății, așa cum apar ele în conservatorism:

Ar trebui, deci, să amân orice felicitări pentru noua libertate a Franței până când voi fi informat despre modul în care libertatea a fost combinată cu guvernarea; cu forța publică; cu disciplina și supunerea armatelor; cu colectarea și distribuția corectă a unui impozit real; cu morala și religia; cu siguranța proprietății; cu pacea și ordinea; cu comportamentul civic și social. Toate acestea sunt și ele (în felul lor) lucruri bune; iar fără ele, libertatea, atâta vreme cât durează, nu este o binefacere; după cum fără ele, șansele ca libertatea să existe sunt mult prea mici².

Alături de proprietate și libertate, religia este valoarea care conferă identitate și rezistență unui popor. Aristotel afirmase că omul, prin natura sa, este un *animal social*. Două mii de ani mai târziu, criticând excesele revoluționarilor francezi și atacurile

1. Robert Nisbet, *op. cit.*, p. 61.

2. Edmund Burke, *op. cit.*, p. 45.

186 acestora împotriva organizării bisericii, Burke va spune că „omul este, prin natura lui, un animal religios; că ateismul este contrar nu numai rațiunii, dar și instinctelor noastre, și că el nu poate domina pentru prea mult timp”¹. Pe aceeași poziție se situează și Louis de Bonald (1754-1840), atunci când afirma: „Revoluția a început prin Declarația Drepturilor Omului, ea nu se va sfârși decât prin Declarația Drepturilor lui Dumnezeu”². Din perspectiva providențialismului și fideismului tipice reprezentanților conservatorismului contrarevoluționar, atât Joseph de Maistre cât și Louis de Bonald vor considera că adevărata Revoluție nu este cea a urii și violenței, ci una de „drept divin”, însuflând oamenilor optimismul creștin nutrit de adorarea Ființei divine și iubirea aproapelui. De asemenea, indiferent de credința și practica fiecăruia, doctrinarii conservatorismului consideră că religia asigură sacralitatea, autoritatea și legitimitatea funcțiilor guvernământului; în același timp, ea joacă un rol fundamental în limitarea puterii laice, fiind un mediator între stat și popor, pe de o parte, stat și Divinitate, pe de altă parte. Totodată, prin slujitorii săi, religia contribuie la educarea oamenilor și civilizarea popoarelor. Datorită îndeplinirii acestor funcții, religia devine cheia de boltă a oricărei societăți a ordinii și stabilității.

Proprietatea, Libertatea, Religia – autentice valori ale doctrinei conservatoare – asigură legătura dintre generații, dintre oameni și locuri, dintre organizarea comunitară terestră și „Cetatea lui Dumnezeu”. Prin intermediul acestora trecutul devine prezent, constituindu-se, totodată, într-un veritabil punct de plecare pentru viitor. Tradiția este un element primordial, fără de care o definire a conservatorismului ar fi incompletă. Istoria este însăși experiența umană, iar tradiția este parte a identității noastre, schimbările nefăcând altceva decât să le confirme rolul și să le întărească. Fiind deja „puse la probă”, istoria, tradiția au un caracter verificat. Tocmai de aceea, pentru conservatori prezentul este

1. *Ibidem*, p. 134.

2. Marcel Prélôt, Georges Lescuyer, *op. cit.*, p. 406.

„punctul ultim pe care trecutul l-a atins în evoluția sa neîntre-ruptă”¹. Înțelegând astfel lucrurile și urmând evoluția naturii, conservatorii apreciază că, în privința conducerii statului, experiența trecutului și noutatea prezentului se întrepătrund; ceea ce îmbunătățim nu este pe de-a întregul nou, iar ceea ce păstrăm nu este în totalitate învechit. Firește, rădăcinile sunt importante, dar de aici nu trebuie să deducem că ceea ce ține de trecut, de tradiție, este preluat în bloc, fără discernământ, preluarea fiind rodul unei analize și selecții riguroase.

Apărând ordinea existentă și valorile trecutului, doctrinarii conservatori critică, totodată, credința în schimbările sociale bruște și perturbante și chiar în precipitarea reformelor. De aici, caracterul organic și gradual al evoluției sociale, grija pentru reformele bine pregătite și bine primite de matricile culturale ale popoarelor. Caracterul organic și gradual al evoluției sociale presupune, de asemenea, respectarea și apărarea ordinii naturale. Aceasta implică conservarea diferitelor ierarhii instituite în plan economic, profesional, politic, cultural etc. Ordinea socială poate fi stabilă numai în condițiile în care aceste ierarhii sunt respectate și perpetuate. Dacă se încearcă răsturnarea ierarhiilor, așa cum s-a întâmplat în cazul Revoluției Franceze și al altor revoluții, se produce o ruptură față de formele de viață anterioare, zdruncinându-se însăși ordinea ierarhică natural instituită. Tocmai de aceea, „a înclina în mod moderat (nu exclusiv) în favoarea nașterii, nu este nici nenatural, nici nedrept și nici lipsit de simț politic”². Principiile sănătoase își au rădăcinile în trecut, în tradiție, și reprezintă „marea avere ce nu poate fi înstrăinată”. Ordinea ierarhică reprezintă unul dintre aceste principii. Ordinea socială stabilă presupune autoritatea puterii legitimată în timp.

Astfel clădită, puterea politică în statul organic înseamnă autoritate și forță, dominație și ascultare, respectarea legilor și rânduielilor. Puternic stratificată, societatea conservatoare este o

1. Robert Nisbet, *op. cit.*, p. 49.

2. Edmund Burke, *op. cit.*, p. 92.

188 *societate de status*. Individualismului concurențial, raționalismului pragmatic și legitimismului constituționalist conservatorismul le opune primatul comunității și spiritul etnocentric, antiindividualist, ordinea ierarhică și supunerea individului în fața autorității. Individul are, în primul rând, anumite datorii, pentru că el nu există decât prin societate și pentru ea. „Omul conservator” este supus în calitate de executant și autoritar în calitate de conducător, legea fiind fundamentală și supremă în stat. Însă atribuțiile statului trebuie să se limiteze la creațiile sale, la ceea ce este public. Statul este garant al ordinii și stabilității. Dacă se acordă, prin stat, anumite facilități indivizilor, aceștia nu se vor mai ajuta singuri și în comunitate, fiind scutiți în felul acesta de orice răspundere. Statului nu trebuie să-i revină un rol economic, guvernarea limitându-se la măsuri pentru evitarea răului, împiedicarea conflictelor sociale, prevenirea războiului. Pilon al securității colective, statul conservator modern este o autoritate politică care se sprijină pe morala creștină, ierarhia ecleziastică și autoritatea tradiției. Așadar, autoritatea în cadrul concepției conservatoare nu este aceea a rațiunii, nici a celor lipsiți de experiență, ci este una a trecutului. „Noi”, arăta Burke, „avem în piepturile noastre inimi reale, din carne și sânge. Noi ne temem de Dumnezeu. Noi privim către regi cu un respect înfiorat de teamă; către Parlamente, cu afecțiune; către magistrați, cu sentimentul datoriei; către preoți, cu venerație, și cu respect, către nobilime”¹.

În ceea ce privește forma optimă de guvernământ, conservatorii se pronunță în favoarea guvernământului reprezentativ. Acesta a cunoscut însă o transformare în timp, de la forma „aristocrației naturale” și a „micilor plutoane” preconizată de Burke, către forma democrației participative asimilată de societatea civilă din țările avansate. Este vorba despre o democrație matură, capabilă de autocontrol, rezervată față de orice tentativă de demagogie și manipulare a maselor; o democrație a datoriei și nu una a promisiunilor nefondate.

1. *Ibidem*, p. 129.

6.3. Socialismul

Ca și liberalismul și conservatorismul, nici socialismul nu este o doctrină unitară, o unică definiție a acestuia fiind imposibilă. Etimologic vorbind, termenul provine din latinescul „sociare”, care înseamnă *a se asocia, a se întovărăși, a fi împreună*. Însă el a fost creat într-o manieră diferită și independentă de reprezentanții a două școli: în Franța, Pierre Leroux (1797-1871), în 1832, în jurnalul *Le Globe*, a definit socialismul ca teorie ce subordonează individul societății; în Anglia, Robert Owen (1771-1858), în 1827, în revista *Cooperative Magazine*, îl definește ca tendință prin intermediul căreia, fără ajutorul statului, printr-o liberă răspândire a unor asociații cooperatiste, se poate ajunge la construirea unei noi lumi economice și morale¹. Dintr-o altă perspectivă, doctrina marxistă ne prezintă socialismul ca fază a societății comuniste, etapă care se caracterizează prin dictatura proletariatului și prin distribuția veniturilor în funcție de munca depusă și nu în raport cu nevoile fiecăruia. Așadar, conceput ca ideologie, socialismul este un produs al societății moderne, revoluția industrială și revoluțiile politice burgheze fiind cele care au creat condițiile economice, politice și culturale favorabile nașterii sale.

6.3.1. Marile teme

În pofida diversității variantelor ideologice, am putea sintetiza următoarele teme generale ale doctrinei socialiste: *critica sistemului capitalist; lupta de clasă și revoluția socialistă; antiindividualismul, proprietatea comună și valențele colectivismului; egalitatea, justiția socială și redistribuția valorilor*.

Gândirea socialistă, de la socialismul utopic la cel marxist, este funciarmente anticapitalistă, deoarece este pasionată de

1. André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, vol. II, Presses Universitaires de France, Quadriga, Paris, 1992, p. 999.

190 ideea egalității și justiției sociale. Or, capitalismul și, în special, acumularea primitivă a capitalului presupun dezlănțuirea egoismelor, abilităților și forțelor indivizilor într-o acerbă goană în vederea dobândirii profitului. Tocmai de aceea, adepții socialismului denunță abuzurile industrialismului capitalist datorate liberei concurențe, abuzuri care dezumanizează și coboară omul la nivelul lucrurilor. Astfel, omul devine o simplă roțiță în angrenajul economic, doar o „anexă a mașinii, anexă de la care se pretinde numai operația cea mai simplă, cea mai monotona, cea mai lesne de învățat”¹. Chiar dacă în capitalismul timpuriu productivitatea economică începe să crească, se constată, în același timp, o continuă pauperizare a proletariatului, deoarece surplusul nu este utilizat în vederea creării unei vieți mai bune pentru toți. În aceeași situație se găsesc și „păturile inferioare ale stării de mijloc, adică micii industriași, micii negustori și rentieri, meseriași și țărani” întrucât, pe de o parte „micul lor capital, fiind insuficient pentru mari întreprinderi industriale, este înfrânt de concurența capitaliștilor mai mari”, iar pe de altă parte „îndemânarea lor profesională nu mai are aceeași valoare ca urmare a noilor metode de producție”². De aceea, pentru socialiștii premarxiști, ca și pentru Marx, proprietatea este un furt; ea contribuie la însușirea de către burghezie – clasa deținătoare a mijloacelor de producție – a plusvalorii obținute prin exploatarea forței de muncă a proletariatului, clasă din ce în ce mai numeroasă. Acest proces conduce la polarizarea societății, acumularea bogățiilor de către polul social al minorității burgheze, alienarea și căderea în sărăcie a majorității proletare.

În concepția lui Marx, *alienarea* se află în centrul criticii capitalismului. În capitalism, muncitorii suferă un proces de înstrăinare deoarece sunt siliți să-și vândă forța de muncă și nu dețin rezultatele muncii lor; în felul acesta, ei sunt alienați de

1. K. Marx și F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Nemira, 1998, p. 17.

2. *Ibidem*, p. 18.

produsul propriei lor munci. În același timp, sistemul capitalist al producției de masă ucide spiritul creator, muncitorii nemai-găsind satisfacții în munca lor. De aici rezultă alienarea de activitatea de producție în sine. Capitalismul apare, astfel, în concepția socialiștilor, ca un sistem economic opresiv în raport cu clasa muncitoare și cu toți cei care nu au altă proprietate particulară decât propria forță de muncă.

Rezumând, se pot formula câteva caracteristici ale sistemului capitalist:

1. un nivel ridicat al productivității neutilizat însă în folosul tuturor claselor, deoarece o astfel de utilizare ar intra în conflict cu interesele particulare ale celor care urmăresc profitul; consecința este contradicția din ce în ce mai acerbă între productivitatea muncii și sărăcirea proletariatului;
 2. imposibilitatea de a păstra prin piața liberă, spontană, o rată a profitului care să asigure reproducția sistemului capitalist; de aici, o schimbare în insti
- tuțiile sociale ale economiei capitaliste – concentrarea puterii economice amalgamată cu puterea politică, declinul liberei concurențe – și, implicit, evoluția spre capitalismul de stat;
3. continua dezvoltare a organizării politice a clasei muncitoare care, acționând ca o forță înzestrată cu conștiință de clasă, își caută „veritabilul interes” nu în, ci împotriva sistemului capitalist¹.

În opinia lui Marx, proletariatul – acel „Prometeu colectiv” – constituie singura clasă capabilă să înlăture exploatarea capitalistă, să modifice raporturile sociale existente prin lichidarea împărțirii în clase antagoniste și să instaureze propria-i dictatură. Strategia adoptată este lupta de clasă și revoluția socialistă, ambele ocupând un loc central în teoria marxistă. Acest lucru apare cu claritate în primele fraze ale *Manifestului Partidului Comunist*,

1. Herbert Marcuse, *Le marxisme soviétique*, Éditions Gallimard, Paris, 1963, pp. 16-17.

192 în care se afirmă că, „istoria tuturor societăților de până azi este istoria luptelor de clasă”, lupte ce se încheie în mod regulat „printr-o prefacere revoluționară a întregii societăți”¹. Prin formă, lupta de clasă va fi, mai întâi, „o luptă națională”, consideră Marx, întrucât sunt susținute interesele comune ale proletariatului, indiferent de naționalitate, dar în cadrul statului național. Primul pas va fi așadar organizarea politică a proletariatului, condus și îndoctrinat de partidul comunistilor, „partea cea mai hotărâtă a partidelor muncitorești din toate țările, partea ce împinge mereu înainte”, deoarece comuniștii sunt superiori „prin înțelegerea condițiilor, a mersului și a rezultatelor generale ale mișcării proletare”². Statutul de clasă dominantă și puterea de stat, odată cucerite, urmează rezolvarea contradicției dintre relațiile de producție burgheze și forțele de producție proletare prin desființarea vechilor relații de producție, a marii proprietăți private, lichidarea burgheziei, naționalizarea mijloacelor de producție și instaurarea proprietății socialiste la orașe și sate. Teza centrală a socialismului revoluționar marxist susține calea revoluționară de dobândire a puterii de stat prin „doborârea violentă a întregii orânduiri sociale de până acum. Să tremure clasele dominante în fața unei revoluții comuniste. Proletarii n-au de pierdut în această revoluție decât lanțurile. Ei au o lume de câștigat”³. Acțiunea revoluționară dedusă din înseși legile dezvoltării capitalismului este tranzitorie. Aceasta înseamnă că, odată revoluția proletariatului încheiată, lichidarea claselor realizată, proletariatul își încheie misiunea istorică, încetează să mai acționeze ca o forță revoluționară activă deschizând, în acest fel, drumul spre un stadiu superior de civilizație, societatea comunistă, „o asociație în cadrul căreia dezvoltarea liberă a fiecăruia este condiția pentru dezvoltarea liberă a tuturor”⁴.

1. Karl Marx, Friedrich Engels, *op. cit.*, p. 10.

2. *Ibidem*, p. 24.

3. *Ibidem*, p. 45.

4. *Ibidem*, p. 32.

Contracurarea efectelor negative ale marii proprietăți private și ale înstrăinării muncii se realizează, în gândirea și practica socialistă, prin cultivarea valorilor colectivismului. Colectivismul este un stil de viață și un mod de acțiune legate de munca în colectiv, împărțirea echitabilă a bunurilor, împărțirea în comun a valorilor. Este o școală a generozității prin depășirea egoismelor și antrenarea idealului de echitate socială. Socialismul este, esențialmente, antiindividualist, deoarece asociază individualismul cu dimensiunea egoistă, materialistă și arivistă a individului burghez. Mai mult, prin urmărirea unor scopuri esențialmente individuale, indivizii se îndepărtează și izolează unii de alții, slăbindu-se, totodată, legăturile și raporturile sociale care s-ar putea stabili între aceștia. De aceea, în socialism locul individului abstract, izolat, este luat de relațiile sociale, iar concurența este înlocuită cu asocierea, individul supunându-se colectivității, întregului social; gândurile, ideile, acțiunile individului nu mai sunt de fapt ale sale, fiecare act al său raportându-se la societate ca întreg. Numai prin efort și acțiune comună membrii societății își pot atinge scopurile. Firește, acțiunile individuale își au însemnătatea lor, însă numai prin intermediul relațiilor sociale, egalitatea și dreptatea pot fi puse în practică. Așadar, se poate afirma, în acord cu Marx, că esența omului o constituie relațiile sociale. Din păcate, uneori, colectivismul manipulat propagandistic, nesuținut printr-un efort real individual și colectiv, poate genera deresponsabilizarea individului, scăderea randamentului, a productivității și, implicit, a standardului de viață; ceea ce s-a și întâmplat, de fapt, în majoritatea țărilor exsocialiste.

Remediul economic al socialiștilor la polarizarea socială produsă în capitalism îl constituie egalitatea substanțială realizabilă, în principal, prin înlocuirea proprietății private cu proprietatea comună asupra mijloacelor de producție, înlocuirea economiei de piață cu economia planificată, centralizată, controlată, singura considerată eficientă de gânditorii socialiști. Egalitatea constituie o valoare fundamentală, specifică socialismului. Ea presupune clădirea unei societăți fără clase în care indivizii au același statut

194 social, standard de viață, acces egal la puterea politică. Într-o astfel de societate, identitatea poate fi dobândită doar prin intermediul sociabilității, fraternității și cooperării. Aceste valori care, alături de egalitate, compun nucleul sferei valorilor socialiste sunt privite în ansamblu în mediile lor sociale și sunt interdependente. Pentru socialiști, importantă este, de asemenea, maniera în care ne raportăm la alte valori, precum și modalitatea de afirmare a acestora.

Instrumentul legitim al redistribuției valorilor și, totodată, garant al justiției sociale este statul socialist. El își poate asuma aceste funcții deoarece se consideră a fi un stat al întregului popor. Spre deosebire de justiția meritocratică preconizată de liberali, justiția în viziunea socialiștilor este una redistributivă, ce compensează prin politici publice adecvate lipsurile și nevoile diferitelor categorii sociale dezavantajate. Justiția socială rămâne un ideal al socialismului, iar redistribuția valorilor urmărește satisfacerea nevoilor unor cercuri cât mai largi ale populației. Având ca scop punerea în practică a unor generoase deziderate sociale și venind cu un sistem de valori cu care nimeni nu ar fi putut să nu fie de acord, socialismul a reușit, pentru început, să cucerească tot mai mulți adepți, dovedindu-și, astfel, forța. Atractivitatea teoriei nu a fost dublată însă de reușita unei construcții practice eficiente, socialismul în variantele sale pre-marxiste și marxistă rămânând în faza unor proiecte eșuate.

7. Explicație și comprehensiune în cunoașterea sociumană

Sistematizările deductive și inductive, tipurile explicative prezentate în capitolele trei și patru au urmărit sublinierea nu atât a asemănărilor, cât mai ales a diferențelor practice și de conținut care apar între științele naturii și cele socioumane în momentul în care dorim să explicăm faptele. Ordinea prezentării modalităților explicative nu s-a dorit a fi întâmplătoare. Depinde

însă pe ce poziție metodologică ne situăm atunci când analizăm această ordine. Dintru început, *ordinea homerică sau nestoriană*, care presupune folosirea celor mai puternice argumente la începutul și la sfârșitul demersului explicativ, se exclude. Rămân *ordinea forței descrescătoare* – în care „se începe cu argumentele cele mai puternice și se termină cu cele mai slabe”, și *ordinea forței crescătoare* – „în care se procedează invers”¹. Dacă ne situăm pe pozițiile unității metodologice, vom spune că este vorba despre ordinea forței descrescătoare. În cazul în care suntem adepții diferențierii metodologice, se poate afirma că este vorba despre ordinea forței crescătoare. Punctul nostru de vedere este că fenomenele sociale, deși ne sunt date, nu sunt doar lucruri și nu pot fi tratate doar ca lucruri. Această ipoteză nu se justifică și nici nu a fost demonstrată până în momentul de față, chiar dacă nu puțini au fost cei care au încercat. Ideea care s-a impus, începând mai ales cu secolul al XIX-lea, și pe care o susținem, este că științele socioumane constituie o sferă autonomă de investigație, fără ca prin aceasta să acceptăm un zid de demarcație rigidă între științele naturii și cele socioumane. Indivizii, societatea, natura, acționează, produc și se reproduc, între aceste sfere realizându-se multiple conexiuni. De aceea, dihotomia explicativă este corectă în măsura în care nu se exagerează utilizarea unilaterală a explicației cauzale în științele naturii și a comprehensiunii în științele socioumane.

Așa cum am arătat în primul capitol a lucrării, cercetările din științele socioumane trec adesea din registrul explicației științifice în cel al comprehensiunii. Comprehensiunea (*Verstehen*) denotă o formă de activitate specifică științelor socioumane, prin intermediul acesteia propunându-se o modalitate mai vastă și coerentă de cuprindere a vieții sociale.

În sens elementar, doctrina lui *Verstehen* rămâne o diferență intrinsecă între spirit și ceea ce nu este spirit. Astfel, controversa

1. Cu privire la ordinea argumentelor într-un discurs, a se vedea Mihai Baci, *op. cit.*, pp. 283-284.

196 *Verstehen – Erklären* în științele socioumane este considerată a fi continuarea vechii dezbateri privind distincția dintre *spirit* și *materie*, problemă care nu a fost eliminată nici de filosofia modernă. În gândirea occidentală schimbările sociale și intelectuale din secolul al XIX-lea au determinat mutarea problemei spirit – corp dincolo de cercetările filosofilor. Controversa s-a materializat acum prin separarea pozitivistilor de antipozitivști. Pozitivismul, promovat de A. Comte în Franța, de Herbert Spencer și John Stuart Mill în Anglia, propunea analiza evenimentelor omenеști doar în termeni empirici. El respingea radical orice concepte, idei, principii transcendente, iar metodologia pentru studierea socialului trebuia să se regăsească în conceptele fizice de succesiune și coexistență, cauză și efect. Potrivit antipozitivștilor, științele socioumane se ocupă de experiența omului. Lumea experienței interioare este cunoscută prin intuiție directă. Astfel, introspecția apare ca o procedură normală a științelor culturii. Fizicianul, spun antipozitivștii, caută prin experiențe repetate să obțină rezultate măsurabile, să formuleze legi universale sau statistice. Sociologul sau psihologul, pe de altă parte, sunt văzuți ca elaborând o idee pe baza unei introspecții atente. Ei trec la experiența unei alte persoane prin interpretări empatice bazate pe experiențele lor intuitive. În final, „înțelesurile” din științele sociale rămân mai degrabă calitative decât cantitative. Așadar, se poate spune că antipozitivștii vizau în principal reconstrucția metodologiei științelor socioumane. Pe scurt, după cum afirmă Alexandru Boboc, „știința se justifică, scientismul – nu!”¹.

Cel mai bine organizate două sisteme antipozitiviste au fost neoidealismul și neokantianismul. Cei mai reprezentativi neoi-dealiști și neokantieni au fost Wilhelm Dilthey și, respectiv, Heinrich Rickert. Adepții celor două curente au pus sub semnul întrebării legătura pozitivismului cu istoria și posibilitatea aplicării metodelor din fizică la evenimentele istorice. Deși există

1. Alexandru Boboc, *Cunoaștere și comprehensiune*, Paideia, București, p. 24.

diferențe, ambele curente au considerat pozitivismul drept o reducere a spiritului la materie și au încercat să readucă spiritul la ceea ce s-a considerat a fi locul său ca subiect pentru științele istorice și ale culturii. Dilthey a făcut distincție între materie ca subiect în științele naturii și acțiunea trăită în științele socio-istorice. Rickert, pe de altă parte, respinge distincția dintre științele umane și naturale, considerând știința studiul fenomenelor fie fizice, fie sociale. Pozitivisti au propus să folosească istoria drept conținut, iar fizica drept procedeu metodologic al științelor sociale. Rickert, dimpotrivă, vedea istoria și știința drept două căi distincte sub care poate fi concepută natura. Știința se ocupă de relațiile recurente, istoria de cele particulare. Ca disciplină idiografică istoria constă în judecăți de semnificație, de descoperire a caracterului unic al unui eveniment care își dovedește identitatea. Judecățile cu semnificație implică plasarea unui individ istoric, comprehensiv deci, într-un întreg. Așadar, metoda *Verstehen* a avut implicații diferite pentru fiecare dintre cele două curente. Pentru neoidealiști *Verstehen* era un act de gândire care făcea trecerea de la înțelesurile imediate din experiența proprie la un înțeles generalizat al experienței individuale. Pentru neokantieni *Verstehen* constă în izolarea categoriilor formale de valoare care permit subsumarea indivizilor istorici și a schimbărilor pentru care ei sunt subiecți, întregurilor din ce în ce mai complexe¹.

În acest context, un loc aparte îl ocupă Max Weber. În construirea metodologiei proprii, acesta a fost influențat atât de metoda lui Dilthey – înțelegerea psihologică, cât și de aceea a lui Rickert – comprehensiunea semnificației istorice. Aceste influențe apar în discursurile metodologice ale lui Weber². Dar,

1. Don Martindale, „Verstehen”, în David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 16, The Macmillan Company & The Free Press, New York, Collier – Macmillan Publishers, London, 1972, pp. 308-313.
2. A se vedea Max Weber, *Teorie și metodă în științele culturii*, Polirom, Iași, 2001.

198 potrivit lui Weber, este necesară o verificare a comprehensiunii prin cauzalitate. Sociologia trebuie să înțeleagă și să interpreteze acțiunile sociale, dar și să le explice cauzele și consecințele, ajungându-se astfel la o „sociologie comprehensivă”.

Având în vedere atât rolul explicației, cât și al comprehensiunii în științele socioumane, au fost creați termenii de *explicație comprehensivă* (*verstehende Erklärung*) și *comprehensiune explicativă* (*erklärendes Verstehen*)¹. Este vorba așadar de o întrepătrundere a metodelor cunoașterii realității fizice cu specificul acestora – *explicația cauzală, legea, generalul*, cu cele ale cunoașterii realității sociale – caracterizată prin triada *comprehensiune, valoare, singular*. Prin acest proces de întrepătrundere are loc o permanentă corectare a conceptelor, o rafinare și îmbogățire semantică ce ne permit o analiză mai profundă a realității naturale sau sociale. Natura, fenomenele naturii sunt mai mult sau mai puțin identice în formele lor; omul însă emite judecăți de valoare, dă sens și semnificație actelor sale, dezvoltă o continuitate de-a lungul căreia ceea ce era înainte se lărgeste, se completează prin ceea ce vine. Desigur, rezultatele la care ajungem pot fi provizorii. Și aceasta întrucât este imposibil să demonstrăm și să explicăm totul în ceea ce privește cunoașterea despre om, actele și acțiunile sale. Așa cum spunea și August Boeckh², știința se termină acolo unde se termină infinitul. Sau, altfel spus, nu există reguli infailibile, care să ne garanteze succesul în orice circumstanță³. De aceea, omul trebuie să fie *modest* și *nemodest*⁴ în același timp. *Modest*, în sensul de a nu-și supraestima capacitățile și posibilitățile sale cognitive, de a nu fi convins că totul poate și trebuie să fie explicat și prevăzut. Evoluția rațiunii, așa

1. A se vedea Julien Freund, *op. cit.*, p. 123.

2. Julien Freund, *op. cit.*, p. 57.

3. Anton Carpinschi, Cristian Bocancea, *op. cit.*, p. 90.

4. A se vedea Scott Gordon, *Historia y filosofía de las ciencias sociales* (*The History and Philosophy of Social Science*, 1991), Editorial Ariel, S. A. Barcelona, traducción de J. M. Álvarez Flórez, 1995, p. 125.

cum afirma și Julien Freund¹, nu este niciodată autonomă, deoarece se lovește fără încetare de obstacolele experienței trăite. De asemenea, nu se poate face abstracție de faptul că anumite categorii sunt specifice Occidentului, altele Europei de Est și altele Orientului. Prin urmare, încercarea de universalizare a metodelor și, implicit, a soluțiilor, nu va fi binevenită întotdeauna și nici nu va da rezultatele scontate. Obiectivul central ar trebui să fie realizarea unui înalt grad de corespondență între modelul sau tipul explicativ creat și „lucrul real” (modelul izomorfic)². *Nemodest*, în sensul de a nu uita că omul nu descrie numai structura unor fapte particulare, ci, plecând de la date empirice, elaborează modele abstracte care permit formularea unor judecăți de valoare.

În concluzie, după cum sublinia și Gonseth, „procedeele cercetării științifice reale nu au nici caracter propriu-zis deductiv, nici caracter propriu-zis inductiv, nici un caracter mixt, unde inducția se alătură mecanic deducției”³. De asemenea, este importantă recunoașterea rolului comprehensiunii, fără ca prin aceasta să o considerăm singura modalitate de înțelegere a faptelor și acțiunilor umane.

Fiecare model sau tip explicativ în parte poate oferi explicații plauzibile cu privire la un anumit fapt social, însă niciunul dintre ele nu trebuie să fie un obstacol pentru celelalte. Deseori, în cercetarea aceluiași fapt, formularea unor explicații necesită utilizarea mai multor tipuri explicative, numai corelarea rezultatelor oferindu-ne o imagine mai completă asupra cercetării întreprinse. În caz contrar, ne putem lovi de lipsa de eficacitate practică a acestora. Și cum, de cele mai multe ori, explicațiile care pot fi oferite cu privire la faptele și evenimentele sociale sunt incomplete, problema modelelor explicative sau a altor tipuri de explicații rămâne deschisă.

1. Julien Freund, *op. cit.*, p. 81.

2. Scott Gordon, *op. cit.*, p. 72.

3. Ferdinand Gonseth, „Despre metodologia cercetărilor privind fundamentele matematicii”, în *Logica științei*, Politică, București, 1970, p. 46.

Concluzii

Științele sunt ansambluri de întrebări și răspunsuri care se adresează spiritului uman, iar cele mai profunde diferențe care se pot constata între ele sunt un rezultat al diferențelor existente între întrebările ce-și caută răspuns. Câte întrebări, tot atâtea obiecte științifice diferite. De aceea, clasificarea științelor, problemă filosofică importantă, a format obiectul de studiu al multor cercetători, fără a se putea afirma că s-ar recunoaște în unanimitate una dintre acestea. Două au fost motivele principale răspunzătoare de situația creată. În primul rând, atât în ceea ce privește principiile generale, cât și formele de clasificare concretă a existat destulă artificialitate sau subiectivism, pentru ca diferitele încercări să fi reușit întrunirea adeziunii majorității. În al doilea rând, o clasificare definitivă nu se poate face, deoarece științele sunt într-o permanentă evoluție istorică. Și dacă în ceea ce privește combaterea subiectivismului s-au făcut unele progrese de-a lungul celor peste două mii de ani de studii și cercetări, nu același lucru se poate spune cu privire la multiplicarea și fragmentarea științelor, fenomene valabile și astăzi.

Caracterul unic al gândirii și activității antichității în general, dar mai ales al grecilor, constă în modul științific de abordare a problemelor. Prin aceasta trebuie să înțelegem nu numai cunoașterea sau practicarea științei, ci și capacitatea de a separa afirmațiile verificabile de cele emoționale. De aceea primele științe sunt

abstracte. Ele folosesc raționamentul bazat pe principii generale și nu pe exemple extrase din probleme concrete. Credința că universul este rațional și că toate amănuntele privitoare la el pot fi deduse fundamental cu ajutorul exclusiv al logicii a servit, desigur, la începuturile științei, la eliberarea oamenilor de prejudecăți. Mai târziu însă, îndeosebi după ce Aristotel a devenit o autoritate, această abordare abstractă și apriorică, în loc să stimuleze cercetările, s-a dovedit dezastruoasă pentru știință. Ea a determinat generații de oameni să creadă că au rezolvat probleme pe care nici măcar nu începuseră să le cerceteze.

Cu toate acestea, știința modernă își are rădăcinile adânc înfipte în știința greacă, care, în linii generale, i-a determinat dezvoltarea, metoda și limbajul. Toate problemele fundamentale de la care plecându-se s-a format știința modernă – natura cerurilor, a corpului omenesc, funcționarea universului, au fost formulate de greci. Din păcate, grecii și-au imaginat că au și rezolvat toate aceste probleme în felul lor propriu, logic și definitiv. Prima sarcină a științei moderne a fost să arate că multe dintre soluțiile oferite erau lipsite de sens ori greșite. Întrucât acest proces a durat sute de ani, unii ar putea susține că știința greacă a constituit mai curând o piedică decât un ajutor în rezolvarea problemelor respective. Totuși, nu se poate ști dacă fără știința greacă aceste probleme ar fi fost ridicate.

Odată cu epoca modernă principala preocupare a științei devine studiul naturii. Cercetarea acesteia nu se mai face ca în antichitate, cu ajutorul exclusiv al rațiunii. Luneta, microscopul sunt numai două dintre cele mai importante descoperiri care au permis oamenilor de știință cercetarea fenomenelor naturii prin intermediul observației și al experimentului. Astfel, sunt puse bazele metodei experimentale în științele naturii, metodă care a condus la întemeierea noii științe, implicit la o mai bună explicare și înțelegere ale fenomenelor naturii. Tot acum iau naștere primele științe socioumane. În ceea ce privește problema cunoașterii, se conturează două perspective. Pe de o parte, avem acei cercetători care considerau că metodele științifice utilizate în

202 explicarea fenomenelor naturii pot și trebuie să fie folosite și în explicarea faptelor sociale. La polul opus se situează adepții unei metodologii specifice, direcție care se va dezvolta mai ales în secolul al XIX-lea, odată cu Dilthey. S-a impus astfel opoziția dintre științele naturii și cele socioumane, pe de o parte, dintre explicația științifică și comprehensiune, pe de altă parte.

Ceea ce am urmărit în această lucrare a fost tocmai depășirea acestor opoziții. Astfel, discuțiile s-au purtat în jurul problemei adecvării sau neadecvării celor două submodele ale modelului legii de acoperire. Deși considerate adecvate explicării fenomenelor din științele naturii, unii critici au argumentat că analiza nu este adecvată pentru unele tipuri de explicații la care se apelează în alte domenii ale științei. Spre exemplu, analiza funcțională sau explicația motivațională nu sunt conforme cu modelele legii de acoperire. Se argumentează și că istoria, unele domenii ale psihologiei sau științelor politice operează cu acțiuni ale agenților raționali, iar aceste acțiuni nu pot fi explicate prin subsumare la legi generale. Ele sunt explicate prin rațiuni și nu prin cauze, în sensul strict al termenului. Adepții unității metodologice ar putea încerca să potrivească aceste tipuri de explicații cu modelele fundamentale, apoi, dacă ceva nu suferă o astfel de reducere, să fie exclus ca pseudoexplicație. Există, evident, un avantaj metodologic în utilizarea unui model explicativ unitar, valid în absolut toate domeniile științei. Însă este greu de crezut că se poate construi un astfel de model general în domeniul vieții socioumane. Aceasta întrucât apar o serie de probleme cauzate fie de faptul că adaptarea aparatului matematic la științele socioumane este dificilă, fie de faptul că unor cercetători le repugnă utilizarea acestuia, fie de faptul că unii acordă o excesivă importanță utilizării acestui aparat. Ar fi greșit și lipsit de înțelepciune ca cercetătorii să creadă într-o aplicare universală a modelelor matematicii, să-și închipuie că toate gândurile pot fi exprimate în limbajul lor, că omenirea, după ce s-a alfabetizat trebuie să se numerizeze; însă ar fi o eroare negarea clarității și eficacității acestora. Numai mariajul dintre explicația științifică,

interpretare și comprehensiune poate fi benefic și stimulat. Explicația științifică este doar un element dintr-o strategie cognitivă; la fel și interpretarea ori comprehensiunea. Așadar, demarcația rigidă dintre ele este arbitrară, după cum arbitrară și illogică este dihotomia științe ale naturii/științe ale spiritului¹. Doriința noastră de a cunoaște realitatea, de orice fel ar fi aceasta, pornește de la întrebări de felul: de ce?, cum? în ce scop? Prin urmare, cercetătorii încearcă să înțeleagă – în sensul larg al termenului – ceva; pentru a înțelege acel ceva trebuie să-l explice; intervin în acest moment cele trei elemente complementare, și anume explicația științifică, interpretarea și comprehensiunea, pentru ca în final să se atingă un anumit grad de înțelegere, superior celui de la care s-a plecat. Ceea ce-i îndreptățește pe unii să afirme, așa cum spunea și A. D. Xenopol, că „în lume există peste tot continuitate, iar hiatusurile pe care le constatăm câteodată provin mai curând din ignoranța noastră asupra lucrurilor decât din constituția lor (...). Nu există decât o singură realitate care dăinuie și se transformă în același timp”². Se poate astfel afirma că toate științele caută răspunsuri la același gen de probleme, fără ca vreuna dintre ele să reușească singură să elaboreze o teorie completă asupra realității.

Testul final cu referire la cele abordate îl poate constitui răspunsul la următoarea întrebare: poate fi aplicată numai explicația științifică acțiunilor umane? Nu. Dar comprehensiunea singură este capabilă să facă acest lucru? Nu. Separat, ele nu ne pot oferi un răspuns final, sigur, cert și incontestabil, lipsindu-ne de o viziune atotcuprinzătoare. Ar fi ca și cum două persoane s-ar afla pe două coline, încercând să cuprindă întregul orizont, fiecare având impresia că perspectiva sa este mai bună, mai cuprinzătoare și mai adecvată totodată, ambele neglijând „vârful” din apropiere.

-
1. A. D. Xenopol, „Principiile fundamentale ale istoriei”, în *Antologie de filosofie românească*, vol. IV, Minerva, București, 1988, p. 15.
 2. *Ibidem*, p. 25.

204 Desigur, explicația științifică are un rol fundamental în arhitectonica cunoașterii umane. De asemenea, s-a dovedit și valoarea hermeneuticii, ca metodă care vine să completeze posibilitățile noastre explicative. Mai mult, există și alte procedee justificative. Pentru a fi cât mai „științifici” nu trebuie să ne punem în lanțuri nici imaginația sau intuiția. A da frâu liber acestora nu înseamnă întotdeauna a pierde din rigoare și exactitate. În multe situații imaginația și intuiția sunt indispensabile. De exemplu, uneori cunoaștem doar concluzia, astfel încât nu ne rămâne altceva decât să modelăm, să construim, adesea artificial, premisele care o pot confirma. În astfel de situații imaginația și intuiția ne vin în ajutor.

Indiferent de calea pe care o urmăm, scopul trebuie să fie construirea unor *inferențe prin intermediul cărora să putem oferi cele mai bune explicații*¹. Cerința fundamentală a unei explicații este ca inferența explicativă să fie corectă. De asemenea, trebuie să fim în măsură să știm dacă informația transmisă printr-o explicație este adevărată, fapt care subestimează rolul considerațiilor explicative prin intermediul inferenței.

În acest context, autorul operează cu distincția dintre *explicația actuală* și *explicația potențială*, pe de o parte, și dintre *explicația adecvată* și *explicația preferată*, pe de altă parte. Referitor la prima distincție, ceva poate fi o explicație actuală cu condiția să fie adevărată. Însă ceea ce stă sub numele de inferență pentru cea mai bună explicație nu poate fi înțeleasă în acest fel – ca explicație actuală. Un astfel de model ne-ar conduce la inferențe foarte bune și, prin urmare, toate ar fi adevărate. Or, practica ne demonstrează contrariul, faptul că noi deducem uneori și falsități. De aceea se impune distincția amintită, inferențele pentru cea mai bună explicație neincluzând și inferențele care oferă explicații actuale. Inferența pentru cea mai bună explicație trebuie construită așadar ca *inferență pentru cea mai bună explicație*

1. A se vedea, în acest sens, Peter Lipton, *Inference to the Best Explanation*, Routledge, London and New York, 1991, 1993, mai ales pp. 56-73.

potențială. Acest lucru presupune elaborarea unui set de explicații potențiale concurente dintre care, cu ajutorul unui prim filtru epistemic, selectăm variantele plauzibile. Apoi, printr-un nou filtru epistemic, dintre variantele plauzibile o alegem pe cea mai plauzibilă. Cât privește a doua distincție, ea este operantă numai în cazul în care plecăm tot de la explicațiile potențiale concurente. Astfel, se poate caracteriza cea mai bună explicație potențială concurentă fie explicația care oferă cea mai mare garanție, adică este cea mai probabilă, fie aceea care se dovedește a fi cea mai potrivită sau adecvată. Firește, uneori, criteriile probabilității și adecvării pot alege aceeași explicație în cadrul unei competiții particulare, alteori nu. De asemenea, o explicație poate fi și preferată, fără ca prin aceasta să fie și probabilă. Așadar, conchide autorul, de cele mai multe ori, trebuie să optăm între cele două variante ale inferenței pentru cea mai bună explicație. Rezultă de aici rolul primordial pe care îl au adesea cercetătorii în explicarea faptelor și fenomenelor din științele socioumane.

Se știe că fenomenele de explicat ne oferă rațiuni, motive, informații, premise pentru deducerea explicațiilor. Desigur, există întotdeauna mai mult decât o singură explicație pentru orice fapt supus atenției, astfel încât noi nu putem deduce ceva doar pentru că ar fi o explicație posibilă. Aceasta ar trebui să fie cea mai bună dintre explicațiile care pot fi date. Așadar, trebuie elaborat un set de explicații potențiale din care se va deduce cea mai bună. În felul acesta distingem între explicația actuală (reală) și construirea inferenței pentru cea mai bună explicație ca inferență pentru cea mai bună explicație potențială. Astfel, în permanență va avea loc o competiție între aceste multiple inferențe, între acestea și inferențele garantate și de succes, competiție eficientă din punct de vedere epistemic.

Abstract

After the crisis of the “analytical-empirical paradigm” manifested in the latter part of the twentieth century, contemporary epistemology found itself in a stage of “constructive synthesis”. This trend tried to overcome, on one hand, the conceptions of K. G. Hempel, H. Feigl, I. Sheffler – who favoured the adjustment of the old paradigm, and, on the other, the ideas supported by the representatives of the “new philosophy of science”, Th. S. Kuhn, P. K. Feyerabend, St. Toulmin, and others. The latter direction is a historical-critical one, which emphasises the historicity of scientific theories, the necessity to pay less attention to the structural, logical aspects of theories and explanations, and more to their diachronic, social-psychological aspects¹. The supporters of the “constructive synthesis” – W. Stegmüller, H. Putnam, P. Suppes, J. Hintikka – aimed to redefine the aims and methods of scientific research, the idea of scientific reasonability, and to build up new optimal models for the evolution of knowledge².

The issue of explanation in social sciences is also part of this perspective, and it represents an extremely up-to-date epistemological problem. Even if important headway was made in this

-
1. Ilie Pârvu, *Introducere în epistemologie (Introduction to epistemology)*, Iași, 1998, pp. 13-15, 39.
 2. *Ibidem*, p. 15.

direction in the twentieth century, the issue still lingers in a state of questioning and debating. In other words, the current stage is one of “extraordinary research”, as Thomas Kuhn put it. It aims to clarify and redefine some concepts, to remove fuzzy notions, to redirect research, to perfect the available instruments, and to re-evaluate aims. There are numerous determining factors which guided research in this direction. Among them: the ongoing fragmentation and hybridisation of social sciences; the increasingly important role of its specific research methods; a series of aspects which have accompanied the development of scientific knowledge; the richness and variety unveiled in the social world; the acknowledgement of the role played by explanatory contexts and of the specificity of explanation within social sciences.

As this work deals with explanation in the field of social sciences, an *ecosystemic approach* seems to best suited in this case. This means that the epistemological facets of explanation are considered drawing on a sound understanding of the sociohuman field. This type of explanation develops within social-historical experiences; it determines and, in turn, is determined by the ontological, gnoseological, and axiological specificity of the socio-human universe.

Therefore, in order to understand the current state of research into the issue of explanation in social sciences, the first part of this work describes the epistemological landmarks which guide the study of this field. Thus, on the one hand, the preliminaries of this work focus on the creation and the development of the field of social sciences; on the other hand, they also take into account their fragmentation and hybridisation – a series of processes which unveil the complexity and the diversity of the social field. After having followed the thread of the construction, reconstruction, and re-settlement of these sciences, the chapter continues with an investigation into the specificity of the process of acquiring knowledge in social sciences, a specificity which may be highlighted by defining the features of the object of knowledge, the methodology adopted, and the features of the

208 knowing subject. Also, since correct definitions lead to clear thinking, this chapter also deals with the issue of the objective-subjective relationship in socio-human knowledge. The preliminary section ends with an analysis of the functions and features of language and of the role of interpretation in social sciences. All these provide a framework needed to analyse in-depth the issue of scientific explanation.

The next section, titled “*Scientific explanation – an essential function of knowledge*”, defines the concept of knowledge, highlights the complex nature of the cognitive process, and identifies the place and the role of the explanatory function within knowledge as a whole. The path followed runs from common knowledge to scientific knowledge, from non-scientific explanations in individual and pre-scientific contexts to scientific explanations. This section also tackles the issue of the two essential components of scientific explanation: the *explanandum* and the *explanans*. The analysis highlights the role of nomological utterances and the importance of assertive sentences in the circumstances in which the explained phenomenon was produced; they are shown to be indispensable elements in the logical structuring of the *explanans* of every scientific explanation. Then, the chapter details the logical and the empirical conditions of adequacy that must be taken into account in order to assure the logical correctness of explanatory approaches. The process of formulating the requirements needed to derive the *explanandum* from the *explanans* provides – in agreement with the demand that explanatory enterprises be methodologically unitary – both the methodology to follow and the boundaries of scientific knowledge, regardless of the field taken as reference. The final part of this section considers the relationship established between explanation and description, on the one hand, and explanation and prediction, on the other.

Whereas the previous section described the structure of explanation and highlighted the importance of the explanatory function in scientific knowledge, the third section is an analysis

of the deductive, inductive, and causal systems which are used in the explanatory process, with some applied studies in the field of social sciences. The investigation aims to highlight the capacity of these systems to capture the richness and the diversity of social facts, as well as their explanatory power. Many examples, mainly from history and political science, are provided in this respect. The analysis also reveals that, although they are not the only ones used, *universally-deductive*, *statistically-inductive*, *probabilistically-inductive*, and *multiple-causal* models play a fundamental role in scientific explanation. Therefore, these systems are necessary and functional but they do not hold monopoly in the practice of understanding and explaining social facts. This is why it is important to critically assess them and highlight their limits. At the same time, they also prove that nature and society form a unitary whole, which makes it impossible to establish strict delimiting lines between them.

The fourth section approaches other types of explanations used in social sciences: functional, genetic, motivational, comprehensive, by features, or by themes. Being part of the functionalist paradigm which focuses on the way in which social facts are envisaged and treated, *functional explanation* signals the place and the role of a particular element in an ensemble of elements that condition each other. From this perspective, society emerges as “self-construction”, as a whole that is constantly evolving, transforming, and reorganising itself. *Genetic explanation* seeks to explain social facts by stating the steps followed up to a certain point. When all the stages in a longer series of developments are established, the process takes the form of historical-genetic explanation. When some steps are missing, systematic-genetic explanation is needed. Since motivations play an orienting and dynamic role in the structuring of human activities and behaviours, *motivational explanations* complete our possibilities of understanding and explaining social-human reality. The triad motivation-scope-action is also analysed here. The complexity of the scope is emphasised with reference to the twofold perspective

210 from which it may be analysed: an explanatory element or a fact to explain. Another explanatory type taken into account is *explanation by features*. It aims to describe the “key” factors involved in the development of the phenomena at hand. In this respect, in order to avoid confusion, the analysis details the differences between the plain description of facts and explanation by features. Within the same explanatory context, the relationship between explanation by features and definitions is also highlighted. The last type of explanation approached is *explanation by themes*. With this type, the analysis aims to capitalize on the explanatory-interpretive potential of the concept of *theme* in the investigation of modern political ideologies: liberalism, conservatism, and socialism. The thematic study of these ideologies provides a special perspective and increased insight into the knowledge and the understanding of the social-political processes and of the various confrontations of ideas which occur in the modern world.

The final part of this work deals with the relationship established between explanation and comprehension in social sciences. The main idea embraced at this level is the complementariness of different explanatory types in the practice of scientific knowledge, including the recognition of the role played by comprehension in this process.

The work brings the following contributions to the explanatory approach within the ensemble of social sciences: a critical analysis of the most important studies conducted in the field of social epistemology; various tests of several explanatory schemes using numerous examples taken from the vast field of social reality; the introduction of some new explanatory types: *explanation by features* and *explanation by themes*; the attempt to treat in a single *monographic work* the extremely complex issue of explanation in social sciences.

Bibliografie

- ACHNSTEIN, PETER, „Braithwaite Richard Bevan”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 1, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972.
- ALCOFF, LINDA, „How Is Epistemology political?”, în Roger S. Gottlieb (ed.), *Radical Philosophy: Tradition. Counter-Tradition. Politics*, Temple University Press, Philadelphia, 1993.
- ANTAKI, CHARLES, „Explanations, Communication and Social Cognition”, în Charles Antaki (ed.), *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods*, SAGE Publications, London, Newbury Park, Beverly Hills, New Delhi, 1988.
- APOSTEL, LÉO, „Epistemologie lingvistică”, în vol. *Cunoașterea faptului social*, Editura Politică, București, 1972.
- APOSTEL, LÉO, „Științele umane: mostre de relații interdisciplinare”, în vol. *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986.
- ARISTOTEL, *Metafizica*, Editura IRI, București, 1996.
- ARISTOTEL, *Organon*, vol. II, Editura IRI, București, 1997.
- ARISTOTEL, *Poetica*, Editura IRI, București, 1998.
- ASHTON, T. S., „Tratarea capitalismului de către istorici”, în F. A. Hayek, *Capitalismul și istoricii*, Humanitas, București, 1998.

- 212 BACHELARD, GASTON, *Dialectica spiritului științific modern*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- BACIU, MIHAI, *Introducere în filosofie*, Cantes, Iași, 1998.
- BACON, FRANCIS, *Despre înțelepciunea anticilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- BAGDASAR, NICOLAE, *Scrieri*, Editura Eminescu, București, 1988.
- BAGDASAR, NICOLAE, *Teoria cunoștinței*, Univers Enciclopedic, București, 1995.
- BALL, TERENCE, și DAGGER, RICHARD, *Ideologii politice și idealul democratic*, Polirom, Iași, 2000.
- BARNES, JONATHAN, *Aristotel*, Humanitas, București, 1996.
- BASTIAT, FRÉDÉRIC, „Proprietate și lege”, în Adrian-Paul Iliescu și Emanuel-Mihail Socaciu (coord.), *Fundamentele gândirii politice moderne*, Polirom, Iași, 1999.
- BERLIN, ISAAH, *Patru eseuri despre libertate*, Humanitas, București, 1996.
- BERNAL, J. D., *Știința în istoria societății*, Editura Politică, București, 1964.
- BERTHOUD, ANNA-CLAUDE, „Apports de la pragmatique linguistique à l'interprétation des énoncés”, *Bulletin IRHS*, nr. 1, septembre 1994, Faculté de Théologie de l'Université de Neuchâtel.
- BESNIER, JEAN-MICHEL, *Histoire de la philosophie moderne et contemporaine*, Éditions Grasset & Fasquelle, Paris, 1993.
- BILLIG, MICHAEL, „Methodology and Scholarship in Understanding Ideological Explanation”, în Charles Antaki (ed.), *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods*, SAGE Publications, London, Newbury Park, Beverly Hills, New Delhi, 1988.
- BIRIȘ, IOAN, *Istorie și cultură*, Dacia, Cluj-Napoca, 1996.
- BLAGA, LUCIAN, *Despre conștiința filosofică*, Facla, Timișoara, 1974.
- BLAGA, LUCIAN, *Cunoașterea luciferică*, Humanitas, București, 1993.

- BLAGA, LUCIAN, *Experimentul și spiritul matematic*, Humanitas, București, 1998.
- BOBOC, ALEXANDRU, *Filosofia contemporană. Orientări și tendințe în filosofia nemarxistă din secolul XX*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980.
- BOBOC, ALEXANDRU, *Cunoaștere și comprehensiune*, Paideia, București, 2001.
- BOCANCEA, CRISTIAN, *Meandrele democrației. Tranziția politică la români*, Polirom, Iași, 2002.
- BOTEZATU, PETRE, „Dimensiunile adevărului”, în Petre Botezatu (coord.), *Adevăruri despre adevăr*, Junimea, Iași, 1981.
- BOTEZATU, PETRE, *Introducere în logică*, Polirom, Iași, 1997.
- BRAUDEL, FERNAND, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, Meridiane, București, 1985.
- BURDEAU, GEORGES, *Le libéralisme*, Éditions du Seuil, Paris, 1979.
- BURKE, EDMUND, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, Nemira, București, 2000.
- CAILLÉ, ALAIN, *Critica rațiunii utilitare*, Dacia, Cluj-Napoca, 2000.
- CARNAP, RUDOLF, *La science et la méthaphisique devant l'analyse logique du langage*, Editeurs Hermann & C., Paris, 1934.
- CARNAP, RUDOLF, *Le problème de la logique de la science. Science formelle et science du réel*, Éditions Hermann & C^{ie}, Paris, 1935.
- CARPINSCHI, ANTON, *Doctrine politice contemporane*, Moldova, Iași, 1992.
- CARPINSCHI, ANTON, „De la libertatea anticilor la libertatea modernilor”, studiu introductiv la Benjamin Constant, *Despre libertate la antici și la moderni*, Institutul European, Iași, 1996.
- CARPINSCHI, ANTON, și BOCANCEA, CRISTIAN, *Știința politicului*, vol. I, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1998.
- CASSIRER, ERNST, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, Humanitas, București, 1994.

- 214 CASSIRER, ERNST, „Filosofia formelor simbolice: Introducere”, în vol. *Filosofie contemporană*, Garamond, București.
- CELMARE, ȘTEFAN, „Modele logice ale cauzalității”, în Mircea Flonta (coord.), *Epistemologia și analiza logică a limbajului științific*, Editura Politică, București, 1971.
- CELMARE, ȘTEFAN, *Perspective epistemologice*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1993.
- CELMARE, ȘTEFAN, *Studii de teoria cunoașterii*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1996.
- COMTE, AUGUSTE, *Discurs asupra spiritului pozitiv*, Editura Științifică, București, 1999.
- CONSTANT, BENJAMIN, *Despre libertate la antici și la moderni*, Institutul European, Iași, 1996.
- CONSTANT, BENJAMIN, *Scrisori politice*, Nemira, București, 2001.
- CONSTANTINIU, FLORIN, „Studiu introductiv” la Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, vol. I și II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- CONSTANTINIU, FLORIN, „Istoriografia militară românească în pragul mileniului III”, în *Revista de istorie militară*, nr. 5-6, Editată de Ministerul Apărării Naționale, București, 2000.
- CORBEA, ANDREI, *Despre „teme”. Explorări în dimensiunea antropologică a literarității*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1995.
- CORCUFF, PHILIPPE, *Les nouvelles sociologies*, Éditions Nathan, Paris, 1995.
- CORNEA, PAUL, *Introducere în teoria lecturii*, Polirom, Iași, 1998.
- CRĂIUȚU, AURELIAN, „A fi sau a nu fi liberal?”, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrină politice. Concepte universale și realități românești*, Polirom, Iași, 1998.
- CRAIG, GORDON A., „Postfață” la Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, vol. I și II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- DESCARTES, RENÉ, *Principiile filosofiei*, Editura IRI, București, 2000.

- DEVITT, MICHAEL, și KIM STERELNY, *Limbaș și realitate. O introducere în filosofia limbajului*, Polirom, Iași, 2000.
- DILTHEY, WILHELM, *Le monde de l'esprit (Die Geistige Welt)*, traduction de M. Remy, Aubier, Éditions Montaigne.
- DILTHEY, WILHELM, *Construcția lumii istorice în științele spiritului*, Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
- DILTHEY, WILHELM, „Geneza hermeneuticii”, în vol. *Filosofie contemporană*, Garamond, București.
- DIMA, TEODOR, *Metodele inductive*, Editura Științifică, București, 1975.
- DIMA, TEODOR, „Tipuri de explicație științifică: explicația dispozițională și explicația genetică”, în Mircea Flonta (coord.), *Epistemologia și analiza logică a limbajului științei*, Editura Politică, București, 1975.
- DIMA, TEODOR, *Explicație și înțelegere*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- DIMA, TEODOR, *Explicație și înțelegere*, vol. II, Graphix, Iași, 1994.
- DOGAN, MATTEI, și PAHRE, ROBERT, *Noile științe sociale. Interpenetrarea disciplinelor*, Editura Academiei Române, București, 1993.
- DOGAN, MATTEI, *Sociologie politică*, Alternative, București, 1999.
- DONAGAN, ALAN, „Collingwood Robin George”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 2, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972.
- DRAY, WILLIAM H., *Laws and Explanation in History*, Oxford University Press, 1957.
- DRAY, WILLIAM H., „Philosophy of History”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 6, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972.
- DUFRENNE, MIKËL, *Pentru om*, Editura Politică, București, 1971.
- DUMITRIU, ANTON, *Retrospective*, Editura Tehnică, București, 1991.
- DURKHEIM, ÉMILE, *Regulile metodei sociologice*, Editura Științifică, București, 1974.

- 216 ECO, UMBERTO, *Limitele interpretării*, Pontica, Constanța, 1996.
- FEIBLEMAN, JAMES K., „The Logical Structure of the Scientific Method”, în *Dialectica*, vol. 13, 1962.
- FLONTA, MIRCEA, *Cognitio. O introducere critică în problema cunoașterii*, ALL, București, 1994.
- FLONTA, MIRCEA, *Imagini ale științei*, Editura Academiei Române, București, 1994.
- FLORESCU, VASILE, *Retorica și neoretorica. Geneză. Evoluție. Perspective*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973.
- FLORIAN, MIRCEA, *Logică și epistemologie*, Antet, 1996.
- FREUND, JULIEN, *Las teorías de las ciencias humanas (Les théories des sciences humaines)*, Ediciones Península, Barcelona, 1993.
- GADAMER, HANS-GEORG, *Adevăr și metodă*, Teora, București, 2001.
- GEORGESCU, ȘTEFAN, *Epistemologie*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.
- GONSETH, FERDINAND, *Quelques remarques sur l'article de M. James K. Feibleman, «The Logical Structure of the Scientific Method»*, *Dialectica*, vol. 13, 1962.
- GONSETH, FERDINAND, „Despre metodologia cercetărilor privind fundamentele matematicii”, în *Logica științei*, Editura Politică, București, 1970.
- GORDON, SCOTT, *Historia y filosofía de las ciencias sociales (The History and Philosophy of Social Science)*, Editorial Ariel, S. A. Barcelona, 1995.
- GRECU, CONSTANTIN, „Conceptul de lege în pozitivismul logic”, în Cornel Popa (coord.), *Existență, cunoaștere, acțiune*, Editura Științifică, București, 1971.
- GRECU, CONSTANTIN, „Informație și putere explicativă”, în Mircea Flonta (coord.), *Epistemologie și analiza logică a limbajului științei*, Editura Politică, București, 1975.
- GUSDORF, GEORGES, „Trecutul, prezentul și viitorul cercetării interdisciplinare”, în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986.

- HABERMAS, JÜRGEN, *Cunoaștere și comunicare*, Editura Politică, București, 1983.
- HABERMAS, JÜRGEN, *Logique des sciences sociales*, Presses Universitaires de France, Paris, 1987.
- HABERMAS, JÜRGEN, *Conștiință morală și acțiune comunicativă*, ALL, București, 2000.
- HAKER, LOUIS M., „Înclinația anticapitalisă a istoricilor americani”, în Friedrich A. Hayek (ed.), *Capitalismul și istoricii*, Humanitas, București, 1998.
- HAYEK, FRIEDRICH A., „Istorie și politică”, în Friedrich A. Hayek (ed.), *Capitalismul și istoricii*, Humanitas, București, 1998.
- HEISENBERG, WERNER, *Pași peste granițe. Culegere de discursuri și articole*, Editura Politică, București, 1977.
- HEMPEL, CARL G., „The Function of General Laws in History”, în *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York, 1965.
- HEMPEL, CARL G., „Aspects of Scientific Explanation”, în *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York, 1965.
- HEMPEL, CARL G., „Teoriile și explicația științifică”, în *Logica științei*, Editura Politică, București, 1970.
- HEMPEL, CARL G., și OPPENHEIM, PAUL, „Studies in the Logic of Explanation”, în Carl G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York, 1965.
- HOLLIER, DENIS (ed.), *Panorama des Sciences Humaines*, Gallimard, Paris, 1973.
- HOLLIS, MARTIN, *Introducere în filosofia științelor sociale*, Trei, București, 2001.
- HUȚANU, GHEORGHE, *Principii și legi fundamentale în fizică*, Albatros, București, 1983.
- ILIESCU, ADRIAN-PAUL, *Conservatorismul anglo-saxon*, ALL, București, 1994.
- ILIESCU, ADRIAN-PAUL, *Liberalismul între succese și iluzii*, ALL, București, 1998.

- 218 ILIESCU, ADRIAN-PAUL, și SOCACIU, EMANUEL-MIHAIL (coord.), *Fundamentele gândirii politice moderne*, Polirom, Iași, 1999.
- IOAN, PETRU, *Orizonturi logice*, Editura Didactică și Pedagogică, R. A., București, 1995.
- IONESCU, NAE, *Curs de metafizică*, Humanitas, București, 1991.
- JARROSSON, BRUNO, „Istoria ideilor științifice”, în Jean-Michel Besnier (coord.), *Conceptele umanității*, Lider, București, 1996.
- JASPERS, KARL, *Texte filosofice*, Editura Politică, București, 1986.
- KIM, JAEGWON, „Explanation in Science”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 3, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972.
- KING, GARY, KEOHANE, ROBERT, și VERBA, SIDNEY, *Fundamentele cercetării sociale*, Polirom, Iași, 2000.
- LAERTIOS, DIOGENES, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Polirom, Iași, 1997.
- LALANDE, ANDRÉ, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, vol. I și II, Presses Universitaires de France, Quadrige, Paris, 1992.
- LIPTON, PETER, *Inference to the best explanation*, Published by Routledge, London, New York, 1991, 1993.
- LOCKE, JOHN, *Al doilea tratat despre cărmuire. Scrisoare despre toleranță*, Nemira, București, 1999.
- LUNDBERG, GEORGE A., SCHRAG, CLARENCE C., LARSEN, OTTO N., CATTON JR., WILLIAM R., *Sociology*, fourth edition, Harper & Row, 1968.
- MANDELBAUM, MAURICE, „Historicism”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 4, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972.
- MANENT, PIERRE, *Cetatea omului*, Babel, București, 1998.
- MARCUS, SOLOMON, „Semiotica azi”, în vol. *Semnificație și comunicare în lumea contemporană*, Editura Politică, București, 1985.
- MARCUSE, HERBERT, *Le marxisme soviétique*, Éditions Gallimard, Paris, 1963.

- MARGA, ANDREI, „Teoria societății în intenție practică”, în J. Habermas, *Cunoaștere și comunicare*, Editura Politică, București, 1983.
- MARGA, ANDREI, *Raționalitate, comunicare, argumentare*, Dacia, Cluj-Napoca, 1991.
- MARGA, ANDREI, „Logică și limbaj”, în Teodor Dima (coord.), *Logică generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București 1991.
- MARTINDALE, DON, „Verstehen”, în David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 16, The Macmillan Company & The Free Press, New York, Collier – Macmillan Publishers, London, 1972.
- MARX, KARL, și ENGELS, FRIEDRICH, *Manifestul Partidului Comunist*, Nemira, București, 1988.
- MATTICK, PAUL, *Social Knowledge: An Essay on the Nature and Limits of Social Science*, M. E. Sharpe, Inc., Armonik, New York, 1986.
- MIHĂIESCU, ION, „Émile Durkheim și constituirea sociologiei științifice”, în Émile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, Editura Științifică, București, 1974.
- MILL, JOHN STUART, *Despre libertate*, Humanitas, București, 1994.
- MILLER, DAVID (coord.), *Enciclopedia Blakwell a gândirii politice*, Humanitas, București, 2000.
- MILLS, C. W., *Imaginația sociologică*, Editura Politică, București, 1975.
- MIROIU, ADRIAN, „Limbajul științelor sociale”, în *Epistemologia științelor sociale*, Editura Politică, București, 1981.
- MOMMSEN, WOLFGANG J., „Istoria”, în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986.
- MONTESQUIEU, „Despre spiritul legilor”, în Adrian-Paul Iliescu și Emanuel-Mihail Socaciu (coord.), *Fundamentele gândirii politice moderne*, Polirom, Iași, 1999.
- MORGENBESSER, SIDNEY, „Scientific Explanation”, în David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 14, The Macmillan Company & The Free Press, New York, Collier – Macmillan Publishers, London, 1972.

- 220 MORIN, EDGAR, și PIATTELLI-PALMARINI, MASSIMO, „Unitatea omului ca fundament și abordare interdisciplinară”, în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986.
- MUNGIU-PIPPIDI, ALINA (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Polirom, Iași, 1998.
- MUNGIU-PIPPIDI, ALINA, *Politica după comunism*, Humanitas, București, 2002.
- NISBET, ROBERT, *Conservatorismul*, Du Style, București, 1998.
- OAKESHOTT, MICHAEL, *Raționalismul în politică*, ALL, București, 1995.
- OPRESCU, VICTOR, *Dimensiunea psihologică a pregătirii profesorului*, Scrisul Românesc, Craiova, 1983.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ, *O interpretare a istoriei universale*, Editura Științifică, București, 1999.
- PÂRVU, ILIE, *Introducere în epistemologie*, Polirom, Iași, 1998.
- PEIRCE, CHARLES S., *Semnificație și acțiune*, Humanitas, București, 1990.
- PERMINOV, V. I., *Cauzalitatea în filosofie și știință*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- PLATON, *Republica*, în *Opere*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- PLATON, *Theaitetos*, în *Opere*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
- POINCARÉ, HENRI, *Știință și metodă*, Editura Științifică, București, 1998.
- POPA, CORNEL, *Teoria acțiunii și logica formală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
- POPPER, KARL R., *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford at The Clarendon Press, 1973.
- POPPER, KARL R., *Logica cercetării*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- POPPER, KARL R., *Mizeria istoricismului*, ALL, București, 1996.

- POPPER, KARL R., *Cunoașterea și problema raportului corp-minte. O pledoarie pentru interacționism*, editată de M. A. Notturmo, Trei, București, 1997.
- POPPER, KARL R., *Filosofie socială și filosofia științei*, antologie editată de David Miller, Trei, București, 2000.
- PRÉLOT, MARCEL, și LESCUYER, GEORGES, *Histoires des idées politiques*, 12-ème édition, Dalloz, 1994.
- PRIGOGINE, ILYA, *De la existență la devenire*, Editura Științifică, București, 1992.
- RÂMBU, NICOLAE, „Studiu introductiv” la F. D. E. Schleiermacher, *Hermeneutica*, Polirom, Iași, 2001.
- RICKERT, HEINRICH, „Obiectul cunoașterii. Introducere în filosofia transcendentală”, în vol. *Filosofie contemporană*, Garamond, București.
- RICCEUR, PAUL, *Eseuri de hermeneutică*, Humanitas, București, 1995.
- RIEDEL, MANFRED, *Comprehensiune sau explicare? Despre teoria și istoria științelor hermeneutice*, Dacia, Cluj-Napoca, 1989.
- RYAN, ALAN, *The Philosophy of the Social Sciences*, Macmillan Press LTD, London, Basingstoke, 1976.
- SABINE, GEORGE H., *A History of Political Theory*, George H. Harap & Co. Ltd., London, 1963.
- SARTORI, GIOVANNI, *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, Iași, 1999.
- SCHAFF, ADAM, *Istorie și adevăr*, Editura Politică, București, 1982.
- SCHEFFLER, ISRAEL, „Reflecții despre teleologie”, în *Logica științei*, Editura Politică, București, 1970.
- SCHLEIERMACHER, F. D. E., *Hermeneutica*, Polirom, Iași, 2001.
- SHAPER, DUDLEY, „Newtonian Mechanics and Mechanical Explanation”, în Paul Edwards (Editor in Chief), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 5, Macmillan Publishing Co, Inc. & The Free Press, New York, 1972.

- 222 SIMON, HERBERT A., „Causation”, în David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 2, The Macmillan Company & The Free Press, New York, Collier – Macmillan Publishers, London, 1972.
- SMITH, ADAM, *Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, vol. I, Universitas, Chișinău, 1992.
- SOCOL, GHEORGHE, „Istorie, istoriografie și explicație istorică”, în *Epistemologia științelor sociale*, Editura Politică, 1981.
- SOULET, JEAN-FRANÇOIS, *Istoria imediată*, Corint, București, 2000.
- SOUVARINE, BORIS, *Stalin. Studiu istoric al bolșevismului*, Humanitas, București, 1999.
- STERE, ERNEST, *Doctrină și curente în filozofia franceză contemporană*, Junimea, Iași, 1975.
- STERN, HEROLD S., „Implications of the Methodology of the Physical Sciences for the Social Sciences”, în *Dialectica*, vol. 16.
- SUPPES, PATRICK, *Metafizica probabilistă*, Humanitas, București, 1990.
- TAMAȘ, S., și H. CULEA, „Problematika contemporană a epistemologiei sociale”, în vol. *Cunoașterea faptului social*, Editura Politică, București, 1972.
- TĂNASE, ALEXANDRU, și ISAC, VICTOR, *Realitate și cunoaștere în istorie*, Editura Politică, București, 1980.
- TOMPEA, DORU, *Paradigme socio-umane*, Ankarom, Iași, 1996.
- TOPOLSKI, JERZY, *Metodologia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- TRIGG, ROGER, *Înțelegerea științei sociale*, Editura Științifică, București, 1996.
- VALÉRY, PAUL, *Eseuri aproape politice*, Scrisul Românesc, Craiova, 1999.
- VIERU, SORIN, „Funcții ale teoretizării înăuntrul investigației istorice”, în *Epistemologia științelor sociale*, Editura Politică, București, 1981.

- VON WRIGHT, GEORG HENRIK, „Logica discursului practic”, în *Norme, valori, acțiune*, Editura Politică, București, 1979.
- VON WRIGHT, GEORG HENRIK, *Explicație și înțelegere*, Humanitas, București, 1995.
- WEBER, MAX, *Teorie și metodă în științele culturii*, Polirom, Iași, 2001.
- WETHERELL, MARGARET, și POTTER, JONATHAN, „Discourse Analysis and the Identification of Interpretative Repertoires”, în Charles Antaki (ed.), *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods*, SAGE Publications, London, Newbury Park, Beverly Hills, New Delhi, 1988.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG, *Tractatus logico-philosophicus*, Humanitas, București, 1991.
- XENOPOL, ALEXANDRU D., „Principiile fundamentale ale istoriei”, în *Antologie de filosofie românească*, vol. IV, Minerva, București, 1988.
- ZAMFIR, CĂTĂLIN, *Filozofia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- ZAMFIR, CĂTĂLIN, „Explicația cauzală și explicația funcțională. O propunere de unificare”, în *Epistemologia științelor sociale*, Editura Politică, București, 1981.
- ZAMFIR, ELENA, *Modelul sistemic în sociologie și antropologia culturală*, Editura Științifică, București, 1975.
- ZUB, ALEXANDRU, *În orizontul istoriei*, Institutul European, Iași, 1994.
- ZUB, ALEXANDRU, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernității*, Editura Enciclopedică, București, 2000.
- ZUCKERMAN, ALAN S., *Doing Political Science: An Introduction to Political Analysis*, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1991.
- ZUMSTEIN, JEAN, „Les limites de l'interprétation”, *Bulletin IRHS*, nr. 1, septembrie 1994, Faculté de Théologie de l'Université de Neuchâtel.

- 224 * * * *Constituția României*, 2003.
- * * * *Dicționar Enciclopedic*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993.
- * * * *Encyclopedia Britanica*, vol. 6, Inc. William Benton, Publisher, Chicago, London, 1972.
- * * * *Liberalismul*, Antologie, comentarii și note de Cristian Preda, Nemira, București, 2000.
- * * * *Presocraticii. Fragmentele Eleaților*, traducere, prefață și note de D. M. Pippidi, Teora, București, 1998.